

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1966

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 82. ÉVF., 4. SZ. 285—416. I. BUDAPEST, 1966. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, KÓKAY GYÖRGY aspiráns, FABÓ IRMA tudományos kutató, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN tanársegéd, Szeged, KULCSÁR PÉTER, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SEMMELWEIS, KARL múzeumigazgató, Eisenstadt, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, TARDY LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁRICSY PÁL könyvtáros, NAGY BARNA tudományos kutató, HOLL BÉLA tudományos kutató, GÁBOR DÉNES, az Egyetemi Központi Könyvtár munkatársa (Cluj), NAGY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Állam és Jogtudományi Intézet Könyvtárának vezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN tudományos kutató, VÍZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, c. egyetemi docens, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, ENGEL PÁL tudományos kutató, DÁVID KATALIN muzeológus, IZSÉPY EDIT, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÁNDOR LÁSZLÓ tudományos kutató, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HADROVICS LÁSZLÓ egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, H. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PETHES IVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratot fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400

A kiadvány előfizethető A POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁNÁL, Budapest, V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Csekkszámánál megnevezni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, csekkbefizetési számla: 05.915. 111-46. MNB egyszámlaszám: 46, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22, telefon: 185-612.
Előfizetési díj egy évre 60,— Ft.

MEZEY LÁSZLÓ

A latin írás magyarországi történetéből.

III.

Az írásbeliség intézményeinek írástechnikája.

A latin írás magyarországi történetének első két évszázadából a történeti fejlődés vizsgálata két tanulsággal szolgál. Az egyik, hogy a latin betűk használatát a magyarországi társadalom gyakorlatába nem csupán a kódex másoló scriptorok kezének munkája, hanem a notariusok és egyáltalában a klerikusi, azaz deáki szolgálatot teljesítő írástudók „fürge és ötletes tolla” vitte be.¹ A rendelkezésünkre álló, eredetiben megmaradt oklevelek írásának elemzése határozottan megmutatta a konvenció által erőltetett littera kialakításának technikájában a folyóírás gyakorlatára nevelt és abban felnőtt kezek beidegződött mozgását. Vizsgálódásainkat tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy a felújuló, vagy talán helyesebben, a *III. Béla* által rendezett magyarországi írásbeliség előzményei között, a használati írás gyakorlatának meglétét is joggal számon tarthatjuk. És, mert egymást kölcsönösen föltételezik, okunk van arra, hogy e használati írás ismeretéből élő írástudó, értelmiségi réteg jelenlétét is biztosra vegyük.²

*

E két felismerés annyira összefügg egymással, hogy az írástechnika vizsgálata már magában is lényeges adalékokat szolgáltat az írástudás, és az írástudó réteg magyarországi történetéhez. Ez a megállapítás vonatkozik az előzmények, azaz a magyarországi klerikus szolgálat keletkezési, származási helyének megállapítására is. Mielőtt tehát a felújuló, vagy inkább elrendeződő hazai írásbeliség írástechnikájának megbeszélését elkezdenénk, vessünk egy pillantást az oklevél-kurzív keletkezését illetően kialakult nézetekre. Ebben a vonatkozásban különösen Walter HEINEMEYER³ és Jacques STIENNON⁴ eredményei érdemelnek különös figyelmet, a vizsgált anyag terjedelme és a levont konklúziók konkrét volta miatt. HEINEMEYER a közép-rajnai magán oklevelek írását vizsgálja 1140 és 1300 között, tehát abban a másfél évszázadban, mely a felvetett témával kapcsolatban a mi figyelmünket is különösen leköti. Módszerében az írás formái fejlődését tartja elsősorban szem előtt, külön és részletesen vizsgálja meg a nagy betűk, a kis betűk, a ligatúrák

¹ L. Magy. Könyvszle. 1966. 1. sz.: *A latin írás magyarországi történetéből, I. A kezdetek írástudói és írásuk.*

² Uo. 3. sz. II. Az írásgyakorlat kettéválása.

³ HEINEMEYER, Walter: *Studien zur Geschichte der Gothischen Urkundenschrift.* Könl—Graz, 1962.

⁴ STIENNON, Jacques: *L'écriture diplomatique dans le diocèse de Liège du XIe au milieu du XIIIe siècle.* — Requet d'une civilisation. Paris, 1960.

és a rövidítési jelek használatának mértékét, írástechnikai fejlődését. Általános konklúziója az, hogy a közép-rajnai magán oklevelek írása bár kétségkívül kezdetől fogva a kurzív formák felé törekszik, de mint kiindulási és alap-típusból, a cancelláriai kiadványok lényegében könyvírás, *littera* jellegű betű formáiból vezethető le.

Érdemi vonatkozásaiban ugyanilyen megállapításra jut Jacques STIENNON, aki az egykori Liège-i hercegpüspökség, tehát az északi Vallon-föld oklevél írását vizsgálta meg a 11. század elejétől a 13-ik század közepéig. A 13. század közepére és nem korábban a Pays de Liège okleveleiben is uralkodó lesz a kurzív. Az előzmények azonban STIENNON szerint, ismét csak a közös ősnek tekinthető karoling minuszskulára vezethetők vissza a kora gótikus textuális közvetítésével. A gótikus textuális szolgált a 12. században, e magas kultúrájú tájon is, a kódexek és az oklevelek írására egyaránt. A különbség csupán a betűszárak megnyújtásában, esetleg elcífrázásában, valamint a rövidítések gyakoriságában és egyes ligatúrák (st.) iránti előszeretetben mutatkozik meg. A közös eredet valóban olyan méretű hatást gyakorol a különböző rendeltetésű írástechnikára, hogy a betűszárak eltakarása után tökéletes könyvírás áll a szemünk előtt.⁵ A fejlődés vonalát STIENNON is oly módon rekonstruálja, mint HEINEMEYER, azaz a karolingból vezeti le a gótikus minuszskulát és különösen az oklevélírást. Mindazonáltal az általa közölt oklevél facsimilé írásának vizsgálata arra indít, hogy az előző vizsgálataink eredményét, hogy tudniillik az oklevél-kurzív a viasztabla írás ősi késő római folyóírásának leszármazottja, továbbra is fenntartsuk.⁶ Ezt a megállapításunkat egyébként STIENNON maga is — közvetve — alátámasztja azzal, hogy a kurzív írás elterjedését a Meuse-vidék kereskedő városaiban a 12—13. századi kereskedelmi fellendüléssel hozza kapcsolatba.⁷ H. PIRENNE nézetének helyességét emeli ki ezzel, hogy a kereskedelem íráshasználata magában véve a gyakori és gyors feljegyzések és az üzleti levelezés sűrűsége miatt a folyóírást tették a kereskedők sajátos használati írásává.⁸ Ez ugyan ellentétben áll HAJNAL István nézeteivel, melyek az új európai írásgyakorlatot kizárólagosan az egyetemi íráspraxisából származtatták.⁹ Valóságban mind a kereskedelmi, mind az egyetemi írásgyakorlat egyazon iskolás-kurzívitanítás folyamatosságából veszi eredetét. A késő római kurzív, melynek jellegzetességeit az előző közleményeinkben már érintettük,¹⁰ tovább élt a 11—13. század iskolázási gyakorlatában.¹¹ Ennek természetesen jó hasznát vette a racionálisabb ügyintézésre, tehát az írásbeliségre is rászoruló középkori kereskedő. Hiszen ily módon ügyvitelének rendezettségét, de jogainak nagyobb fokú biztonságát is el tudta érni.¹² PIRENNE és STIENNON egyaránt megemlítik¹³

⁵ STIENNON, Fig. 240—241; 250—251.

⁶ Magy. Könyvszle. 1966. 2. 1.

⁷ STIENNON, 378—380. 1.

⁸ PIRENNE H.: *L'instruction des marchands au moyen âge*. Annales d'histoire économique et sociale. t. I. 1929. 18. 1.

⁹ Különösen: HAJNAL I.: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Bp.² 1959.

¹⁰ Magy. Könyvszle. i. h. (6. j.)

¹¹ Később majd látni fogjuk, hogy még tovább élt ez az írástanítási forma nálunk Magyarországon is. Egyébként l. HAJNAL: *L'enseignement*, (különösen) 48—52. 1.

¹² Vö. RENOARD, Yves: *Les hommes d'affaires italiens du moyen âge*. Paris 1949 73—80; SAPORI, Armando: *L'età della rinascità. Secoli XIII—XVI*. Milano 1958. 307—313.

¹³ STIENNON, 379. 1.

a Villers en Brabant ciszterci apátság egy szerzetesének esetét. 1189 táján született Huyban, az akkor félnk forgalmú kereskedő városban, ABOND, maga is egy gazdag kalmárnak fia, kit apja üzletének örökösévé és folytatójává akart nevelni. Ezért a város társas—káptalani egyházának iskolájában iskoláztatta. „Non ob aliud nisi ut patris sui debita siue commercia stylo in tabulis annotare discrete ne oblivioni traderentur”. Az írástechnikát illető kifejezésnek — „stylo in tabulis” — csak az lehet az értelme, hogy ABOND-t az iskolában megtanították íróvesszővel, stylussal viasztáblára írni. Hogy a viasztáblára írás milyen, *nem-littera* jellegű technikát eredményezett, már tudjuk, és azt is tudjuk, hogy ezt a másfajta írástechnikát jelölték nota és notare szavakkal.¹⁴ Nincs tehát okunk eltérni attól a korábban már megfogalmazott nézetünkötől, hogy a használati írás a notariusok, az írástudók-klerikusok foglalkozási írástechnikája volt. Ha tehát ilyen írással találkozunk a hazai középkori emléktanyagban, az Árpád-kori notarius-íródeák réteg működésének emlékeit látjuk szemünk előtt.

*

Az oklevél-kurzív elterjedése Alsó-Lotharingiában okszerű összefüggésbe hozgató a Meuse-vidék kereskedő városainak már említett fellendülésével és mozgalmal életével. De jogunk van-e a 12. századi Magyarországon ugyanilyen okokat föltételezni. Különösen áll a problémának ilyen felvetése III. BÉLA intézkedésének lehetséges magyarázatára. De úgy látszik nem is szükséges közvetlenül és kizárólagosan csak a kereskedelmi írásbeliségben keresni a magánjogi írásbeliség rendezésére vonatkozó királyi akarat nyilvánításnak fő motívumát. Bár kétségtelen, hogy az írásos kontraktusnak már KÁLMÁN király cartula sigillátái is kellő jelentőséget tulajdonítanak.¹⁵ III. BÉLA elhatározását mégis sokkal inkább saját bizánci neveltetése, a római magánjog bizonyító eszközeinek ezzel kapcsolatban elsajátított ismerete befolyásolhatta. Igaz viszont, hogy a Bizánchban tovább élő római kötelmijog gyakorlatilag a kereskedelmi életben nyert szélesebb körű alkalmazást. Lehetséges továbbá, hogy a király intézkedését, az írással kapcsolatos növekvő igények az egyháziak és az országban jelenlevő különféle kereskedő népek részéről, szintén sürgették. III. BÉLA intézkedésének eredményei természetesen nem azonnal, hanem az évtizedek során, egymás után jelentkeztek. Az írásbeliség új intézményei létesültek. Ezek sorában a kancelláriát és a hiteleshelyet kell elsősorban megemlíteni, a 13. század első évtizedeiben következik be a bírósági szer-

¹⁴ Magy. Könyvszle 1966. 1. sz.

¹⁵ KUMOROVITZ B. L.: *Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter (XI—XII. Jahrhundert)* Studia Historica 21. Bp. 1960. 15. 1.

¹⁶ Erre vonatkozóan bővebben tölem: *Ungarn im 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West*. 1966. Tagung des Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte; *A pécsi egyetem alapítás előzményei. Iskola és hiteleshely*. Emlékkönyv a pécsi egyetem alapításának hatszázéves fordulójára. Pécs 1967. (megjelenés előtt).

¹⁷ Kancelláriáról és hiteleshelyről: SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930. 121—147. 1. és az ott közölt irodalmat; a hiteleshelyről még az előző jegyzetben; *A pécsi egyetem alapítás előzményei*...; a cseh és dán kancelláriák íráshasználatát vizsgáltam: *L'écriture et chancellerie* címen. HAJNAL: *L'enseignement de l'écriture*...; A bírósági szervezetről HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és Vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 1—33.

vezet differenciálódása és valamennyi intézménnyel egy mind szélesebb apparátus kiépítése. Mindez együttvéve az új írásbeliségi rendszert kiszolgáló nagyobb számú értelmiség iránti igényt is jelentett.

*

1181-ben kelt az az oklevél, amelyben III. BÉLA a magánjogi ügyletek írásba foglalását kötelező formában elrendelte.¹⁸ Bizonyos az, hogy a király intézkedését nem csupán ez a mintegy véletlenül reánk maradt oklevél tartalmazta. Lehet, hogy vele egyidőben, vagy esetleg már korábban is, elveszett oklevelekben a királyi intézkedés, hasonló formában, az országlakosok tudomására jutott. Az íráshasználat történetét e nevezetes oklevél — természetesen — írástechnikája szerint érdekli. Az írás tiszta, szép koragótikus könyvírás. Mindenesetre a scriptor előtt nem volt ismeretlen az oklevélírás nyújtott betűszárainak és a gyakoribb rövidítésnek használata. Feltehetjük a kérdést, hol készült a szép írásos és tartalma szerint olyannyira nevezetes oklevél? A tartalom, főleg pedig a tanúként említett pécsi ispotályos mester, meg pécsi kanonokok olyan válasz mellett szólnak, hogy az oklevél egy jól gyakorlott pécsi scriptornak a keze munkája. A tanulság ebből az, hogy a felújuló, helyesebben nálunk most rendeződő írásgyakorlat — akárcsak e korban még Nyugat-Európa nagy részében is — csak a könyvírás technikájában járatos kezeket vehette igénybe. Emellett szól még nagyobb hangsúllyal III. BÉLÁnak Modrus megyét BERTALAN comesnek adományozó oklevele 1193-ból. Az 1181-es oklevéllel szemben az írás még kifejezettebben littera jellegű. A scriptor még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a szokásos koragót minuszcula betűszárait — az oklevél írást utánóзва — felfelé vagy lefelé megnyújtsa, illetőleg meghosszabbítsa. A rövidítések jellege és mértéke nem megy túl a kor kódexírásában szokásos arányokon. A másolás helyének megállapítása még nehezebb, mint az előző oklevél esetében. Valamelyes valószínűséggel a fehérvári királyi monostor másolóműhelyére gondolhatnánk abból a tényből kiindulva, hogy az oklevél Katapán fehérvári prépost, „Magyarország kancellárjának” kezéből kelt.

A tiszta könyvbetűnek az oklevelek tisztázásánál való felhasználása a következő évtizedekben sem marad el. Példaként felhozhatjuk III. BÉLA ifjabb fiának, II. ANDRÁSNak három oklevelét 1212-ből (1)²⁰ és 1216-ból (2)²¹. Mind a három oklevél annyira azonos írástechnikai felfogású, hogy külön-külön való elemzésük nem látszik szükségesnek. A tiszta gótikus könyvírást mégis a betűszárok nyújtása, egy valamivel könnyedebb ductus és az abbreviációs jelnek megváltoztatása hozza közelebb egy kialakulóban levő sajátos oklevélírás eszményéhez. Ami a rövidítési jel megváltoztatását illeti, ez annyiban áll, hogy az általános jelentésűnek minősíthető, rövidítést jelző vonás bár az 1212-i oklevélben még gyakrabban, a másik kettőben viszont már ritkábban fordul elő — átadja a helyét a későbbi privilegiálisokban szélteben használatos hurokszerű jelnek: 8. Az írás általános képét a betűsornak általában, s az egyes szavaknak külön-külön arányos, szimmetrikus

¹⁸ A következőkben előbb az itt mellékelt írásminta, utána pedig SZENTPÉTERY kritikai jegyzékének megfelelő számát adjuk: 1; 112.;

¹⁹ 2; 182.

²⁰ 3; 273.

²¹ 4—5.; 305—306.

közben a három különböző scriptor egy általánosnak mondható tendenciát bizonyít: a használati írásból kialakuló, de a litterával, az olvashatóság tekintetében mérközni képes, diplomatikus kurzív végleges kialakítását. Az 1239-i oklevél csakúgy, mint két másik társa, a térnek, sorok és szavak egymástól való távolságának pontos és következetesen betartott méreteit mutatja. A nem zsúfolt betűsor szinte mértani szabályossággal alakított betűformáival a jól olvashatóságot szinte nagyobb mértékben biztosítja, mint a kor zsúfolt, egybefolyó könyvírásának sokszor nehezen megkülönböztethető, szétválasztható litterája. Érdekes különben, hogy az 1258-as oklevél talán még merészebben nota jellegű írást hagyott ránk, mint az 1239-es. Nem kevésbé olvasható, mint elődei, de véglegesnek látszó rövidítési rendszerével: —, 8, 7, egyrészt a kancellária megnövekedett ügyforgalmára, másrészt az ezzel lépést tartó és biztossá váló írástechnikára szolgáltatt tanúságot.

V. ISTVÁN ifjabb király korában (junior rex) KOMPOLT ispán javára teendő földadományozás ügyében intézkedik (1261).²⁵ A keskeny, cédula jellegű oklevél írása olyan, mint amilyen a hasonló ügyben történő hivatalos levelezésnek az írása lehetett, tehát a legigazibb kurzív, a „*cursiva currens*”. Viszont egy 1264-i oklevél²⁶, amiben atyjának, egy a Nyulak-szigeti domonkos apácák javára — ISTVÁN hűgának, MARGITnak tekintetéből — tett adományát megerősíti, a királyi kancellária kiadványainak színvonalán tisztázódott le. Az írás lényegében a gótikus könyvírás benyomását kelti, de — és itt igazat kell adnunk HAJNAL Istvánnak — nem *littera*, hanem a *kurzív*ból fejlesztett egyetemi kódexírás — Hajnal szerint — *dictamen-írás* stílusára emlékeztet egészében. Az olvashatóság igénye, a kalligrafikus törekvés több teret nyert az oklevél tisztázásában, mint a „*littera Parisina*” használatával péciákról könyveket másoló, egyetemi kéziratokat sokszorosító, stacionárius munkában.

A III. BÉLA intézkedését követő egy évszázad királyi okleveleinek áttekintését IV. LÁSZLÓ egy 1282-ben kelt privilegiálásának említésével fejezhetjük be. A királyi oklevél világosan mutatja a kancellária oklevél-tisztázási elveinek végleges kiformalódását. Abban az értelemben történt ez, hogy a könyvírás a gótikus litterára való korábbi tudatos törekvés mellőzésével a két irányzat, a szoros értelemben vett *író*, és a fegyelmezett jegyzetelő írást használó *leíró*, tehát a *littera* és a *nota* párbeszédéből egy olyan megoldás született, amely lényege szerint a *notából vette eredetét*, de teljes mértékben és sikeresen asszimilálni tudta a *littera* tagoltabb írásmódját, betűket és szavakat pontosan megkülönböztethető, *jól olvashatóságot*. E jó tulajdonságok birtokában, a királyi oklevelek letisztázói bátran és nagy mértékben használhatták a rövidítéseket, és mivel ez utóbbiak, mint már ismételten említettük, biztos latin tudást, fogalmazó készséget, tehát jó deákosságot tételeznek föl, a királyi kancelláriában valóban az *európai notarius színvonalát képviselő klerikusok* dolgoztak. És ez áll írástechnikájukra is.

Meg kell itt említeni még, hogy a királyi kancelláriában dolgozó leíró scribák egy különös tulajdonságukkal tűnnek még föl. Nemcsak leírták az oklevelet, hanem díszítették is. Ez a törekvés IV. BÉLA kancelláriájában is világosan felismerhető és tovább megy a késői Árpád-kor kancelláriai kiadványaiban. Az iniciálisok tudatos, vagy nem tudatos díszítése, szimbólum ábrá-

²⁵ 14; 1802.

²⁶ 15; 1826.

elrendezése jellemzi. Megfelel ez a gótikus esztétika egyik alapkövetelményének: „ordo venustus et geometricus”.

IV. BÉLA még mint ifjabb király 1229-ben és 1230-ban kiadott egy-egy oklevélét²² szemlélve, mindkettőnél erőteljes eltolódást a *nota* irányában kell megállapítanunk. Az volt-e ennek az oka, hogy az ifjabb királynak nem állt rendelkezésére egy olyan tisztázó — másoló csoport, mint aminőt a királyi kápolna klerikusaiból a kancellária magának kinevelhetett, biztosan megállapítani nem tudjuk. Lehet azonban, hogy az ifjabb király a maga szerényebben méretezett „aulájában” kénytelen volt beérni notariusainak és az esetleg nekik segítő scribáknak az ünnepélyes könyvírásban való tisztázást kizáró, notában, azaz jegyzésben, tehát folyóírásban fogalmazó és expediálásra tisztázó írásgyakorlatával. Az 1229-i oklevél lendületes, erőteljes, a szárazakat tudatosan a könyvírás ízlésétől teljesen függetlenül alakító, sőt cifrázó írás. Rövidítésekben gazdag és merész (inspturis: a kimaradt *ec* szótagot egy supraposita *c* képviseli). A gyors, hibátlan latinságú diktamen biztos latinságú klerikus diktátort tételez föl, és ennek felel meg az írástechnikai biztonság is. Még több joggal mondhatjuk el ugyanezt az 1230-as oklevélről, melynek ductusa és betűalakítási technikája oly merészen mutat a jegyzetelő írás, mint a tisztázó kéz gyakorlatának sajátos területe felé, hogy meg sem kísérelje a könyv-írást akár távolról is utánozni. Egyben marad a littera továbbra is eszmény: az olvashatóság tekintetében. Egyebekben azonban, különösen az igen számos, csaknem minden szóban alkalmazott rövidítések technikája és olvasása csak jó iskolázottságú, a dictamen mesterségében járatos klerikus olvasóval számol. Ami a részleteket illeti, különösen az *s* betűk kétrészes megoldására és természetesen az *e* és *c* betűk ugyanilyen kivitelezésére kell felhívunk a figyelmet.

Amikor BÉLA atyjának örökébe lépett, okleveleinek tisztázásánál már mindkét technika alkalmazást nyert. 1245-ből, 1258-ból és 1259-ből mutatunk be egy-egy oklevelet.²³ A három együttvéve tanúskodik amellet, hogy BÉLA kancelláriája rendelkezett olyan tisztázó — leíró másoló csoporttal, amely a gótikus könyvírás legszebb példáit nemcsak megközelítette, de el is érte. Érdekes, hogy a könyvbetűtől való megkülönböztetést nem annyira a betűszárak megnyújtásával, hanem inkább egyes betűknek, így az *m* utolsó lábának alul szinte vízszintes elhúzásával igyekezett elérni. A rövidítések száma ezekben a kiadványokban nem nagy, viszont annál feltűnőbbben tudatos a betűknek, különösen az inicialis nagy *B*, valamint az 1258-as ünnepélyes priviligialis intitulációjában az országnevek mindegyikében, továbbá az oklevél-szerkezet egyes részeinek azonnal szembetűnő elválasztását szolgáló, díszesen formált, nagy kezdőbetűk iránti előszeretet.

BÉLA még ifjabb király korából hozta magával notariusainak jegyzetelő írástechnikájára, annak praktikus voltára vonatkozó felismerését. Bőséges alkalmazást engedett ennek az igazi notáriusi írásgyakorlatnak kancelláriája közbeeső, nem végleges intézkedéseket tartalmazó kiadványaiban. Így a birtokadományozásokat megelőző, a tényállás megállapítást elrendelő írásaiban. 1239-ben, 1244-ben és 1258-ban adta ki azt a három oklevelet,²⁴ amely a kancellária éppen nem gyengülő használati írás-praxisát bizonyítja. A húsz évi idő-

²² 6—7.; 582—593.

²³ 8, 9, 10; SZENTFÉTERY, 804, 1188.

²⁴ 11, 12, 13; 658, 778, 1190.

zolása, vagy egyszerű díszítő kedve, a kancelláriai scriptort az írásfogalom körének teljes gyakorlásában mutatja. *Ir* nemcsak e szónak legáltalánosabb, az olvasással korrelatív jelentése szerint, hanem oly módon is, ahogyan a népi hímzéseken dolgozó vagy díszítéseket festő asszonyok is *írják* mintáikat. Nagyon sok ilyen módon is megírt oklevél kerül szemünk elé a 13. század második feléből. IV. LÁSZLÓ előbb említett oklevele így is meg van *írva*²⁷. . .

*

A 11. és 12. században ismételten volt alkalmunk találkozni azokkal a klerikusokkal, akik klerikusi szolgálat okából egy-egy püspökhöz vagy ispánhoz csatlakoztak. Sikerült még írástechnikájukra vonatkozóan is bizonyos következtetéseket levonni. Az most már a kérdés, hogy az Árpád-kor utolsó évszázadában a püspökök és az ispánok, azaz — mondjuk most már — az ország nagyjai környezetében találkozzunk-e ugyanilyen klerikus-notariusi szolgálatot teljesítő írástudókkal. S ha direkt utalások személyükre és szolgálatukra nézve hiányoznak is, működésüknek megmaradt emlékei, az oklevelek és egyáltalán a 13. század „levelei”, milyen következtetéseket engednek?

Az első oklevél, amit kezünkbe vesszünk, TAMÁS nyitrai ispánnak ítéletlevele. Egy Trencsén megyei nemes, BENEDEK és a nyitrai püspök közötti birtokügyben 1208-ban kelt ez az oklevél,²⁸ amely „scriptorum vivacitate” örökíti meg az ispán döntését saját és az esztergomi káptalan pecsétje alatt. A terjedelmes oklevél írása könyvirás, a diplomatikus igényeknek már megszozott figyelembe vételével. Aligha tévedünk, ha a tisztázót az esztergomi scriptorium gyakorlott könyvmásolói között keressük. Az érseki székhelyen persze alkalmuk volt nekik okleveleket is látni, esetleg már korábban másolni is. Ezzel magyarázható az oklevél írásának magától értetődő, diplomatizáló jellege. Viszont a jó és világos fogalmazás jó deákra, a nyitrai ispán biztos latinságú klerikusára utal. A rövid arenga, mely ugyan kurzusának tökéletességével nem tűnik ki, mégis az írásbeliség felújulásának Európa szerte sokat hangoztatott gondolatát visszhangozza, éppen az írásnak tényeket örökítő erejéről: „Ut ea que in presencia bonorum hominum racionabiliter fiunt, per vetustatem a memoria ne elabantur, inventum est a discretis viris ea scriptorum vivacitate perpetuare.”

1222-ben RÓBERT veszprémi püspök egyházmegyéjét járva Zalavárott egy leánynegyed ügyében intézkedik.²⁹ A kirografált rövid oklevél teljes egészében kurzív írásos. Méghozzá a legfejlettebb fogalmazó írást használta a püspök klerikusa vagy káplánja az ügy írásba foglalásánál. Ennek az írásfajtnak, e teljes értelemben vett folyóírásnak, egy egészen figyelemre méltóan szép példája, amelynek a diktamen racionális egyszerűsége is teljesen megfelel. Feltűnő viszont, hogy 1226-ban ugyanez a veszprémi püspök Segesden kiad egy bizonyáglevelet adás-vételi ügyben, a felek kérésére.³⁰ A rövid oklevél könyvirásos. Lehetséges, hogy a felek valamelyik monostorban már előre elkészítették a püspök elé datálásra és pecsételésre vitt scriptumot.

²⁷ 16; DL. 38995.

²⁸ 17; Orsz.Ltár.Dl.54.

²⁹ 18; Orsz.Ltár.Múz.Törzsanyag.

³⁰ 19; Dl. 128/4.

A zalai királyi szerviensek oklevele 1232-ből³¹ régóta nevezetes, mint a megyei bíraskodás első írásos emléke. Az oklevél írása teljesen kurzív, mindazonáltal a tudatos kaligrafálásnak olyan mértékével, amely egy. a könyv-írásban sem járatlan scriptorra utal. A következő évszázadban a megyéknek vannak már notariusai, akik fogalmazni és tisztázni — a maguk nota-írásával — egyaránt képesek voltak. Helytelen lenne azonban ezt a megyei oklevelet ugyanilyen módon írásba foglaltnak tekinteni. A fogalmazót és másolót mindkét esetben igen biztos felkészültséggel rendelkező klerikusnak kell tekinteni. Név szerint őt nem említi az oklevél, de talán elegendő okkal keressük az ügyben érdekelt veszprémi egyház klérusában. A tanúk között szerepelnek a veszprémi káptalan, valamint a zágrábi káptalan is, továbbá név szerint megemlítve néhány veszprémi kanonok; GERGELY dékán, BARNABAS misés pap, ENDRE mester. Talán ez utóbbi, mint a megfelelő *Arsban* járatos magiszter vállalta az oklevél fogalmazását, a sok rövidítésnek szabályszerű alkalmazását, míg a tisztázás maga már lehetett egy veszprémi klerikus, vagy scholaris munkája. Amint látjuk, e két oklevél az e korban jelentkező újfajta megyei szervezet életére vonatkozó emlék. Létrejöttük azonban nem nélkülözhetette még az egyházi vagy az egyháziakhoz közel álló írástudók közreműködését.

Ugyanez nem mondható el arról az 1235-ben kiadott³² oklevélről, amelyben ARNOLD zalai ispán és REDNOLD ispán tanúsítják, hogy ISTVÁN fia PÉTER földet ajándékozott HAHÓT ispánnak. Az oklevél minden stiláris díszítés nélkül, világos és ésszerű fogalmazással adja elő az írásba foglaltatni kívánt ügyletet. Különös érdekessége talán nem is ez, hanem az oklevél írása maga, amely még RÓBERT püspök káplánjának írásánál is tökéletesebb emléke a kor hazai kurzív gyakorlatának. A másoló technikáját erős, világosan felismerhető ősi kurzív hatások jellemzik. Az e és c két vonásos írását mint igen gyakori jelenséget most nem is említjük meg külön. Annál inkább föl kell hívni a figyelmet az *f*, *s* és *C* két vonalás írására. A közölt részlet első sorában a harmadik szó: *Saladiensis*. A két vonallal íródott *l* világosan kurzív eredetével, az írás nota-jellegét hangsúlyozza. A viasztábla írás e jellegzetességei kiegészíthetők még más betűk (o, r, t) írására vonatkozó megfigyelésekkel. Mivel semmi jel nem mutat arra, hogy az ügyletben közvetlenül, vagy akár tanúként egyházi intézmény is szerepelt volna, a rendkívül érdekes kis oklevelet a zalai ispán klerikusának (hamarosan notariusnak mondhatjuk) tulajdoníthatjuk.

Ugyanezen ARNOLD comes, KÁZMÉR veszprémi prépost, valamint több más comes ad ki egy oklevelet 1236-ban³³ HAHOLD ügyében, a várföldek visszavételével kapcsolatos eljárás folyamán. Valamennyien ráfüggesztették pecsétjüket a rövid oklevélre, melynek diktátora és scriptora pontosan meg nem állapítható. Az írás mindenesetre az előbb említetttel ellentétben, a kurzív jelleg hangsúlyozása helyett, inkább a könyvírás eszménye felé való visszatéréssel jellemezhető. A tiszta, szép gótikus *littera* csak a szokott betűzárnnyújtással és a sok rövidítéssel igyekszik magát a kódexek írásától elkülöní-

³¹ 20; 197. sz.

³² 21; Dl. 103/3.

³³ 22; Dl. 209.

teni. A tisztázó, feltételezhetően, a veszprémi egyház klerikusai között kere-sendő. E feltevésre a veszprémi prépost jelenléte a bizottság tagjai között, némileg feljogosít. A *szlavon bánnak* 1240-ben kibocsájtott oklevele³⁴ egy vár-jobbágy birtokügyében, ugyanazokkal a sajátságokkal jellemezhető, mint amik a néhány évvel fiatalabb zalai ispáni oklevéllel kapcsolatban elmond-hatók voltak. Dictamen és írás tökéletesen ugyanazt a notariusi gyakorlottságot mutatják. A bán klerikusa, vagy akár jegyzője, írás dolgában is igen fejlett, mozgékony gyakorlat birtokában volt.

Alig mondható más MÁTÉ tárnokmester és pozsonyi ispán 1244-ben kibocsátott okleveléről³⁵, mely egészében kurzív, azzal a figyelemreméltó törek-véssel, hogy a gyorsabb és biztosabb olvasás érdekében, az i betűket vonással különbözteti meg. Általában határozott, erős duktusával, a dictamen mesterétől függetlenül dolgozó, a leírásban gyakorlott, tisztázó klerikust enged felté-telezni.

A következő 1245-ik évben ISTVÁN országbíró és nyitrai ispán, a nyitrai püspök kérésére, a püspök és a Trencsén megyei Razvag falu népe között hoz ítéletet.³⁶ Az oklevél egészében a királyi kancellária ünnepélyesebb, „littera-szerű”, kiadványait idézi. A tisztázó keletkezési helye lehetett maga a scripto-rium a nyitrai püspöki várban, lehetett esetleg a kancellária gyakorlott scriba-csoportjának a munkája is. A kezdőbetű mérsékelt díszítése említést érdemel annál is inkább, mert az országbírói oklevelet ez a különlegesség még jobban eltávolítja, az előbb említett országnagyok klerikusainak egyszerű ügyira-taitól.

ACHILES pécsi püspök 1252-ben az ürögi Szent Jakab egyház vizitálása alkalmából adott ki egy oklevelet,³⁷ mely a Szlavón bán és a tárnokmester előbb ismertetett okleveleivel mutat egész közeli rokonságot, de megközelíti a királyi kancellária kurzív jellegzetességű kiadványainak olvashatóságát, világos tagoltságát. Egészen természetes, hogy az oklevelet a püspök kíséreté-ben levő jegyző vagy káplán alkotásának tekinthetjük — fogalmazás tekinté-tében biztosan — és feltételezhetően mint tisztázatot is.

CSÁK tárnokmester és zalai ispán ismét csak a királyi várföldek ügyeiben intézkedik 1257-ben.³⁸ Oklevele az említett pécsi püspöki oklevél sajátosságai-val jellemezhető: tiszta és világos folyóírás, a rövidítések gyakori és biztos alkalmazásával, világos törekvéssel a litterát megközelítő jól olvashatóság megvalósítása felé.

Ugyanezt nem mondhatjuk el ISTVÁN nádor és pozsonyi ispán által, a nyitrai káptalanhoz intézett mandátum írásáról,³⁹ mely kurzív a szónak csak-nem teljes értelmében. De mégis, a szavaknak megfelelő térközökkel történő tagolása, az egyes betűk fegyelmezett kivitelezése, a pontosan alkalmazott rövidítések segítségével jól és biztosan olvasható, notarius kezéből kikerült levél.

Az eddig vizsgált oklevelek tehát olyan esetekben, amikor a világi méltóságviselők, nem egyháziak ügyében vagy részvételével intézkednek, tel-

³⁴ 23; DI. 4760/7.

³⁵ 24; DI. 276/7.

³⁶ 25; DI. 1593/8.

³⁷ 26; DI. 368/9.

³⁸ 27; DI. 461/11.

³⁹ 28; DI. 466.

jesen és határozottan a kurzív gyakorlat termékeiként értékelhető okleveleket hagytak ránk. Egyháziak szereplése az ügyben a *littera* érvényesülésére ad lehetőséget. De két püspök, RÓBERT (veszprémi) és ACHILES (pécsi) okleveleiben magukat is az ispánok klerikusainak, oklevélírási gyakorlatának vonalán állóknak mutatják. *Nem beszélhetünk tehát kifejezetten egyházi és világi írástechnikáról, hanem egy klerikus-notariusi és klerikus-scriptori praxisról.* A két tendencia azonban itt is egyesül egy olyan megoldásban, mint aminőt a királyi kancellária kiadványainál megfigyelhettünk. Bizonyosság erre ROLAND szlavón bán 1263-i oklevele,⁴⁰ amely a kurzív írásból kifejlődött oklevélírás szép példája. Megállapodott technika, világos tagoltság, betűsorban és sorközökben félreértést kizáró, de biztos latin tudást feltételező rövidítési rendszer. Egészében újabb bizonyosság a dictamen, a fogalmazási készség, a deákosság és az írástechnika szoros kapcsolata mellett.

*

A kancellária, valamint az országos méltóságok notariusainak technikája tehát mozgékony, eleven, a kor színvonalán álló. A könyviráshoz visszahúzó törekvések szinte számba sem jönnek, és végül, mint uralkodóvá lett kancelláriai tisztázási technika, egy lényegében a kurzívból formált most már valóban *oklevélírás* jelzi a fejlődés végpontját. Annál meglepőbb, hogy a kor nagy jövőre hivatott új írásbeliségi intézménye, a hiteleshely, írástechnika dolgában — eleinte — nem sok jót hallat magáról.

Az előzőekben láttuk a nyitrai ispánnak az esztergomi káptalannal együtt megpecsételt oklevélének írását és azt, hogy szinte teljesen a kódexmásolásban gyakorlott scriptor kezemunkája. Úgy látszik, hogy az eleinte még nem nagy számú hiteleshelyi kiadvány tisztázásának munkáját a székesegyházi scriptorium, a másolásban gyakorlott, tehát gyois kezű klerikusai el tudták végezni. Erre utal IVÁN királyi vitéz (aki a kalocsai érsek szolgálatában is állott) adománylevelének⁴¹ írása. A lovagadományában érdekelt volt a kalocsai érsek és a máriahegyi, másként borsmonostori ciszterci apátság (1206—18). Előző tapasztalataink alapján szinte már nem is meglepő, hogy az írás maga konzervatív, egészében könyvbetű, az oklevélforma felé törekvés minden jele nélkül.

Már kifejezetten hiteleshelyi kiadvány viszont MIKLÓS esztergomi prépost és az ottani káptalan által kiadott 1225-ös oklevél egy adás-vételi ügyletről.⁴² Bár az írás egészében könyvirás, de a ductus és a tractatio könnyedségével, fordulatosságával mégis az oklevélírás önállóbb fejlődési vonala felé mutat. A dictamenben járatos fogalmazó — BENEDEK mester esztergomi lektor vagy valamelyik neveltje — a rövidítések alkalmazásának módjában biztosan járt el, kifogástalanul, és ezért a notariusi mesterségre alkalmas klerikusnak látszik.

A kurzív technika, a sajátos oklevélírás felé törekvés az *esztergomi* hiteleshelyen is, szintén BENEDEK mester lektor datálásával, csakhamar egy figye-

⁴⁰ 29; DI. 537/9.

⁴¹ 30; DI. 782.

⁴² 31; DI. 118/4.

⁴³ 32; FORGÁCH es.

lemre méltó alkotást hoz létre. 1227-ben a káptalan kirografált kiadványának tisztázata a *littera* és a *nota* közös hatásaként kialakuló, egészében mégis kurzív írásos technika meglétét mutatja, a hiteleshely személyzeténél. Szinte lehetségesnek látszik, hogy a kiadvány egy záró megjegyzését: „sicut *audivimus, litteris fecimus annotari*” e technikai határhelyzetre alkalmazzuk.

A *győri* káptalan egy 1232-es levele⁴⁴ viszont ezzel ellentétben a könyvbetű felhasználásával bocsát ki egy oklevelet. Ennek oka bizonyára az előbb már említett helyzet, azaz a kis forgalmú káptalani hiteleshely, ekkor még a székesegyházi másoló tisztázó tevékenységével is beérhette. De öt évvel később⁴⁵ már ugyanez a hiteleshely a *csornai* monostoregyháznak tett adományról kibocsátott levelében a gótikus minuszkula könnyedebb, lendületesebb traktációjával, világos jelét mutatja az oklevél tisztázója ama törekvésének, hogy a könyvbetű használatának hagyományos gyakorlatától eltávolodjon. E törekvésnek különben legvilágosabb jele az, hogy az oklevélírára annyira jellemző hurokszerű rövidítési jelet — legalább részben — már alkalmazzuk.

A 14. században az ország talán legnagyobb forgalmú hiteleshelye az *egri* káptalan. Egy 1253-ik évi kiadványában⁴⁶ az írás, bár határozottan a *nota* technikájában járatos másoló munkája, de mégis még mindig az eszménynek tekintett *littera* hatása alatt készült. A *duktus* mindenestre mozgalmasabb, mint a kor kódexeinek írásképe, és az abreviáció gyakori alkalmazása szintén a notariusi mesterség gyakorlóinak körére utal.

Az *óbudai* káptalan egy 1257-i⁴⁷ oklevelének írása messze különbözik az előbb vizsgált oklevélírástól. A hiteleshelyi kiadványok sem korábban, sem később nem igyekeztek elérni azt a kalligrafikus gondosságot, amivel ez a kiadvány készült. A tisztázat alighanem a királyi kancellária valamelyik másolójának a munkája. Jogosult ez a feltevés, hiszen a királyi oklevél átírása IV. BÉLA kifejezett parancsára történt. Igen valószínű tehát, hogy az udvarban készült tisztázat, csak pecsételésre került a káptalanhoz.

A hiteleshelyek növekvő igénybevétele a tisztázó technikát határozottan a kurzív irányába tolta el. Akárcsak a kancelláriában vagy az országos méltóságok klerikusainak írásaiban a hiteleshelyi kiadványokban is megfigyelhető egy kifejezetten kurzív írásnak állandósult formák felé törekvése: „kanonizálódása”. A *gyors és könnyed kivitelezhetőség, a sok rövidítés* éppen úgy sajátja lesz majd ennek a technikának, mint a *jól olvashatóság*. 1288-ban adta ki a *váradi* káptalan azt az oklevelet,⁴⁸ amely e fejlődési folyamat befejeződését, mintegy a következmények teljes összefoglalásával mutatja be nekünk.

*

A magyarországi írásbeliség évszázadokra szólóan most — a 13. században — végbemenő intézményesülése a hazai írástörténeti fejlődés kezdeti jelenségeinek továbbfejlődését mutatja. Az írás tekintélyének megerősödése,

⁴⁴ 33; DI. 179/5.

⁴⁵ 34; BERÉNYI cs.

⁴⁶ 35; KÁROLYI cs. Oklevéltára, Bp. 1883. I. sz. melléklet.

⁴⁷ 36; DI. 437.

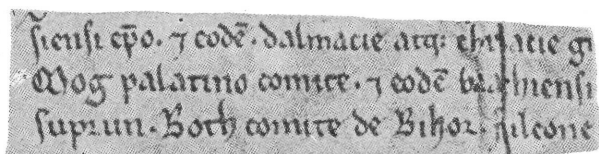
⁴⁸ 37; Károlyi Okl. I. II. sz. mell.

az írás-bizonyíték igénybevétele arányainak megnagyobbodása *a fejlődés vonalát a gyors és könnyen kezelhető jegyzetelő írás, a használati írás irányába* vezeti. A kancellária, világi és egyházi méltóságok és végül a hiteleshelyek kiadványai e fejlődés gyorsabb-lassúbb ütemű alakulásának tanúi. Egészben véve a magyarországi írásgyakorlat önmagában vizsgálva csakúgy, mint az európai írástörténeti fejlődés, összefüggéseiben szemlélve, a kor fő törekvéseivel egyirányú, és mint korábban és másutt elvégzett vizsgálódások mutatták⁴⁹ — együtemű.

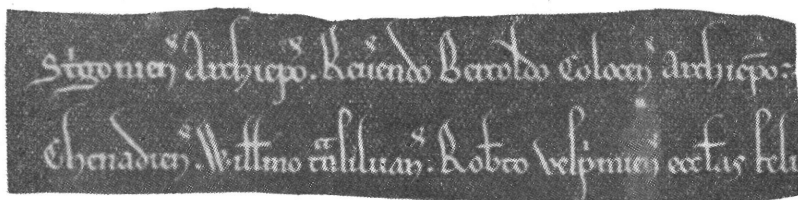
⁴⁹ HAJNAL: *L'enseignement... Album des spécimens, arrangé et introduit par László MEZEY.*

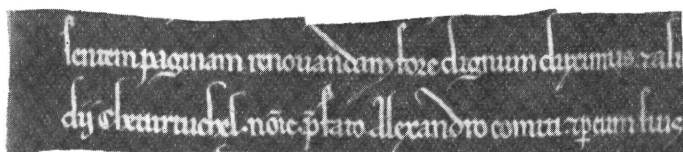
1. 1181. III. Béla az írásbeliségről.

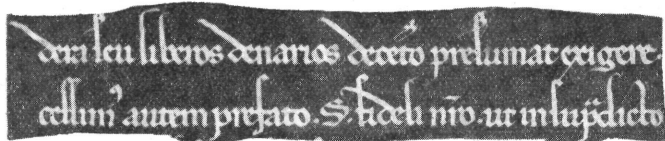
2. 1193. III. Béla Bertalan comeshez.

3. 1212. II. Endre.

4. 1216. II. András.

5. 1216. II. András.

...pōr diltouereit quādam possessiōes talium infide
...tra cast' yugad. Saluēt nullam zickam nullam

6. 1229. Béla ifjabb király Pósa comesnek.

...m. fides nri franco 7 Steph filij Beroldi
...Mubsa. sup q' adnra fugat eudq' p'sentiam'

7. 1230. Béla ifjabb király Franco és István részére.

...la di grana Hungar' d'imat'
...am habituris Saluēt me qui regi'
...corq' gratantibus seruiens regni'
et seruiorum munera fruentius muerentur

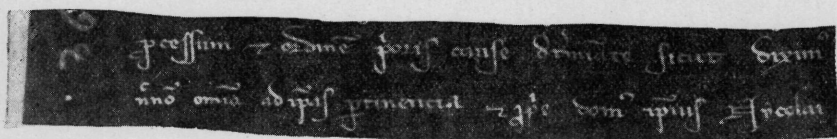
8. 1245. IV. Béla, adománylevél.

...mueris quibus presentes paruerint salutem in omnium salute
...m celsitudinis regie congruis fauēibus intelligit atollendas q'
...mueritū seminaria animarū profectibus oportuna edificent arg'

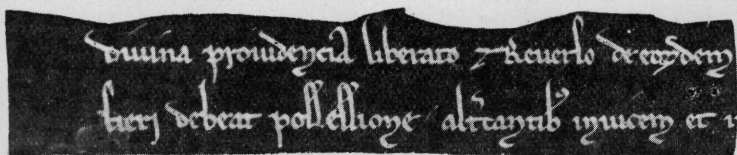
9. 1259. IV. Béla, adománylevél.

10. 1258. IV. Béla Benedek mester notarius atyafisága részére.

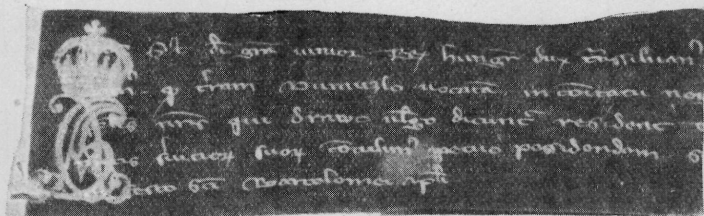
11. 1239. IV. Béla adománylevele.

12. 1244. IV. Béla adománylevele Füle zágrábi prépost részére.

13. 1258. IV. Béla adománylevele.

14. V. István ifjabb király adományozás ügyében.

Pie mentis desiderium ac laudande deliberacionis diffinitivem
 spectat nova et iusturum seminaria animarum perfectiois oportuna

15. 1264. V. István ifjabb király IV. Béla oklevelét átírja.

decimo secundo die kalendas Julii 1264. os uag. ipm pulegri no ab rasi
 mandauit igitur hu nre confirmacois series robor oponeat ppetue finit

16. 1282. IV. László Erzsébet királyné oklevelét átírja.

ne emmandum emiser. Tu u ad rimum pectoru
 dictor pdior in pntia mea et paldi et alior bon
 qua emndos ad uel se nre nre et pldi emndos

17. 1208. Tamás nyitrai ispán ítéletlevele.

omub; pntes luras inspecturis salu i dia
 noue modor. peruisset opm nab aco singuone

18. 1222. Róbert veszprémi püspök ítéletlevele.

armino mde; et Ibrachun. se
 ndam a tra caltri zalacm in

19. 1226. Róbert veszprémi püspök szerződést igazol.

p hoiat a gne suo. dict' qe pldar esse
 assignato dict' ban' no oparuo n restet

20. 1232. A zalai királyi szerviensek oklevele.

manda. pmissioes adem mffp de bonis ad nob aliis
 eoz firmacionem 7 memoriam hinc mag pmissioes
 nauacionem em. Imo ab inuencione sui collesimo.

26. 1252. Achilles pécsi püspök.

mysticalem' iustice fine dicitur in nequicia cally; nate
 rezime; hinc modum: qd cu qm carceroy pte pau
 am fr. suo specularoy; faladient; e karba id

27. 1257. Csák tárnokmester a zalai várföldek ügyében.

Amo dicitur 7 amos eius mpxe bms aycto
 e pua dicitur 7 ratione pua. nam copimus d.

28. 1257. Nádori parancslevél a nyitrai káptalanhoz.

Amo Ladislaus filius Rendi 7 dicitur sup occupaco et
 p. Ladislaus tradit. Eodem modo filius Maurici de mado

29. 1263. Roland Szlavón bán.

Amo dicitur 7 fidelib; m. refert qd ego Iwan miles
 dñi mei archi epi solocan ad defendendu uroiu mee p
 nudios reddidit. 7 beron. dimuchos reddidit. 7 lucemaru

30. 1206. —18. Iwán királyi és érseki vitéz végrendelete.

Nicolaus p[ro]p[ri]e s[an]cti g[er]onim[us] reu[er]e[n]di loci cap[itu]l[us] om[n]ib[us] ad quos l[itte]r[ar]e p[re]sen
 t[ur] cogna[n]t[ur] videlicet ac[ad]e[m]ia. Accincto p[re]s[bi]tero. Andrea cu[m] fr[atr]ib[us] suis

31. 1225. Miklós esztergomi prépost és a káptalan.

in p[re]s[en]tia. ad p[re]s[en]tia ip[s]o[rum] s[an]cti dicta[m] cellaru[m] rei g[er]ite f[er]re sicut iudi
 um. l[itte]ris fecim[us] anno d[omi]ni m[ille] c[irca] lxxviii. Inno ab[ar]ca
 nati[on]e d[omi]ni m[ille] c[irca] xxvii. Dat[um] in q[ua]rt[an]o b[en]edicti lectons sigonien[si]s.

32. 1227. Esztergomi káptalan.

In p[re]s[en]tia ad p[re]s[en]tia m[ille] c[irca] lxxviii. Inno ab[ar]ca
 nati[on]e d[omi]ni m[ille] c[irca] xxvii. Dat[um] in q[ua]rt[an]o b[en]edicti lectons sigonien[si]s.

33. 1232. Győri káptalan.

Capit[ul]u[m] Ge[n]er[al]i[um] Eccl[esi]e. om[n]ib[us] p[re]s[en]t[ur] l[itte]ras
 de cl[er]ico d[omi]ni Joh[ann]e fili[us] Sornay ad p[re]s[en]tia

34. 1237. Győri káptalan.

Capit[ul]u[m] Salu[te] d[omi]ni d[omi]ni usq[ue]
 Julia p[re]s[bi]ter[us] & Egurub p[re]s[bi]ter[us] mo

35. 1253. Egri káptalan.

KÓKAY GYÖRGY

Rát Mátyás röpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében

RÁT Mátyás, a magyar nyelvű újságírás megteremtője, a *Magyar Hirmondó* első szerkesztője, miként az újabb kutatások eredményeiből kitűnik, felvilágosodás kori nyelvi és irodalmi megújulásunk történetében sokkal jelentősebb szerepet játszott, mint amennyire erről korábban tudomásunk volt.¹ Modern felvilágosultságának, valamint a nemzeti nyelv és irodalom ügye szolgálatának a viszonylag rövid ideig tartó szerkesztői tevékenysége után is számos tanújelét adta: RÉVAI Miklóssal és másokkal együttműködve, további lapalapítási, könyvkiadási és egyéb tudományos tervekkel foglalkozott. Tervezett munkái egyik legjelentősebbikének az a három-nyelvű szótár, illetve lexikon ígérkezett (RÁT mind a két névvel jelölte megalkotandó művét, bizonyítva ezzel is azt, hogy modern, enciklopedikus jellegű munkára gondolt), amelynek tervéről újabb nyelvészeti szakirodalmunkban is elismeréssel emlékeztek meg.² E szótár ugyanis, amelynek programja BESSENYEI óta egy ideig szinte állandóan napirenden volt. RÁT megvalósításában kétségkívül szintén azok szerint a modern, lessingi elvek szerint készült volna el, amelyek általában jellemezték RÁT gondolkodását, és amelyeket nyelvi téren is magáévá tett. Miként LESSING, RÁT Mátyás is szembehelyezkedett GOTTSCHEDEK és ADELUNGNAK a nyelv történeti fejlődését és a nép nyelvét figyelembe nem vevő, merev korlátozásaival, és szóújításaiiban is modern elveket követett. Ez is hozzájárult ahhoz — miként ez az adelungi álláspontra helyezkedő RÁDAY Gedeonnak RÁT szótár-tervével kapcsolatos rosszalló megjegyzéseiből is kitűnik³ — hogy a munka a közöny és a konzervativizmus következtében, végül is nem talált kellő támogatásra. Mindössze egy előfizetési felhívás, illetve *Tudósítás* látott napvilágot a készítendő szótárral kapcsolatban (*Ankündigung eines deutsch-ungarisch-lateinischen Wörterbuchs*), amely 1787-ben magyar, latin és német nyelven is megjelent, és amelyről hírt adott a bécsi *Magyar Musa* is.⁴ Mindaz, amit RÁT tervezett szótáráról eddig tudtunk, jórészt ez utóbbi közleményen alapult.

Elkerülte ugyanis a kutatás figyelmét az a körülmény, hogy a *Tudósítás*-nak a *Magyar Musában* megjelent változata nem azonos az eredeti szövegével. Bár az eredeti nyomtatványból nem ismerünk fennmaradt példányt, de mégis lehetőségünk van annak a megismerésére is. A *Tudósítás* német nyelvű

¹ L.: *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei*. A Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 1966. 121—145. l.

² GÁLDI László: *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Bp. 1957. 8—10. l.

³ *Kaz. Lev. I.* 159. l.

⁴ *Magy. Musa* 1787. 57. sz.

változatát ugyanis RÁT elküldte Göttingába, volt tanárának, SCHLÖZERnek, aki meg éppen ezt az általunk eddig nem ismert változatot közölte le folyóiratában, a nagy népszerűségnek örvendő *Stats-Anzeigen* 1778. évfolyamában, *Ueber die Ausrottung der Ungarischen Sprache* címmel.⁵

A *Tudósítás* e szövege csak lazán kapcsolódik az előfizetési felhívást tartalmazó részhez: lényegében nem is más, mint szenvedélyes hangú, tiltakozó röpirat II. József németesítő törekvései ellen. A kortársak körében nem volt ismeretlen RÁTnak ez az írása, sőt: KAZINCZY, BATSÁNYI, RÉVAI, de mások is jelentősége és szerzőjének bátorsága miatt, nagy elismeréssel emlegették. A későbbiek során azonban feledésbe merült, pedig e röpirat mindenképpen figyelemre méltó tartalma miatt csakúgy, mint a hazai és külföldi visszhangjáért. Úgy gondoljuk, szerepe lehetett e népszerű folyóiratban leközlött tiltakozásnak abban is, hogy a felvilágosult körökben különösen kezdetben tisztelt II. JÓZSEF uralkodásának negatív vonásaira külföldön is felhívta a figyelmet. Könnyen elképzelhető, hogy HERDER, aki korábban szintén lelkesedett II. JÓZSEFért, részben a röpirat nyomán módosította nézeteit. A X. Humanitätsbrief-ben ugyanis elítélően nyilatkozott II. JÓZSEF germanizáló törekvéseiről, és síkraszállt a nemzeti nyelvükben és létükben fenyegetett kis népek jogaiért.⁶ SCHLÖZER megjegyzései, amelyekkel RÁT cikkét kísérte, szintén figyelemre méltók, bár HERDERREL többnyire éppen ellentétes irányúak.

A közlemény bevezetéseképpen SCHLÖZER bemutatta olvasóinak a cikk szerzőjét, RÁT Mátyást, jelezve, hogy ez az írás egy német—magyar—latin szótár kiadásáról szóló 8 lapos *Tudósításban* jelent meg. RÁTról elmondta, hogy 1780—1782-ig magyar újságot szerkesztett, majd 3 és fél évig Győrött egy 6000 főnyi gyülekezet magyar és német nyelvű prédikátora volt. Bár lelkeszi hivatalát általános tetszés kísérte, mégis nemrégiben önként lemondott a gyülekezet akarata ellenére; most pedig kiadta e *Tudósítását*. SCHLÖZER kiemelte, hogy még soha nem jelent meg ilyen *Tudósítás* egy szótárról, amelyek egy még nagyrészt ismeretlen világról ily fontos irodalmi és statisztikai tudósításokat tartalmazott volna. Majd rátért a *Tudósítás* második felének közlésére.

RÁT *Tudósítása*, miután az első részében hírt adott a tervezett háromnyelvű szótárról, áttér arra a röpiratszerű részre, amelyet SCHLÖZER is átvett. A szótárról, szinte észrevétlenül siklik át a nyelvtanulásra; majd erről a németesítő rendelkezésekre és az anyanyelvű műveltség jelentőségére.

„Der Unger, groß und klein, soll deutsch lernen, — soll in einer bestimmten ziemlich kurzen Zeit Frist deutsch wissen, — soll diese, unter allen mir bekannten europäischen und asiatischen Sprachen bei weitem allerschwerste Sprache verstehen, sprechen, und schreiben können!” — üti le RÁT mindjárt első mondatával a méltánytalan rendelet iránti szenvedélyes tiltakozás kezdőhangját. Majd átmeneti enyhítésképpen arról ír, hogy a német nyelv ismeretének szükségességét nem is vonják kétségbe a magyarok, de a nyelvtanuláshoz nincsenek megfelelő könyvek és szótárak sem. Majd annak a gyötrő és hiábavaló nyelvtanulásnak az illusztrációját adja, amelyre 30—40 éves és még idősebb emberek is kényszerülnek, akik éjjel-nappal kínozzák magukat míg

⁵ *Stats-Anzeigen* 1778. XII. 340—353. I. E cikk megjelenését említi KOSÁRY Domokos (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II.* Bp. 1954. 298. l.) és BORZSÁK István (Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955.) de sem tartalmával, sem pedig egyéb összefüggéseivel nem foglalkozott még az irodalom.

⁶ HERDERS Werke. V. Hrsg. Eugen KÜHNEMANN. Stuttgart, é. n. 56. l.

néhány sort megértenek egy-egy német könyvből. Gyakran pedig inkább a legnagyobb ínséget választják, mint azt, hogy e hiábavaló munkát folytassák. Nem a magyarok hibája tehát, ha nem tudnak németül: a tisztviselők annyira elfoglaltak, hogy éjszakai nyugalmukat áldozhatnák csak fel a német nyelv tanulásához. Majd merészen visszájára fordítva a kérdést: azt fájlalja, hogy a németek nem tanulnak magyarul. Még azok a tisztok és tisztviselők sem, akik magyar falvakban, városokban tartózkodnak. RÁT szerint pedig számukra a magyar környezet megkönnyítené a nyelvtanulást, de ők még ahhoz sem veszik a fáradságot, hogy a leggyakrabban használatos néhány magyar szót megtanulják.

E bevezető rész után tér rá tulajdonképpen RÁT a magyar nyelvvel kapcsolatos kérdésekre. Először a statisztikát, ezt a SCHLÖZERTŐL tanult módszert igyekszik érvei támogatására felhasználni.⁷ Mindenekelőtt a magyarság számára nézve akarja a német utazók által emlegetett felszínes megállapításokat, és a bécsi statisztikák adatait helyesbíteni. A politikai aritmetikának, ennek az újabb statisztikai irányzatnak a segítségével végzett számításaira hivatkozva kimutatja, hogy Magyarországon és Erdélyben hét millió ember él, és ezek közül négy millió a magyar anyanyelvűek száma. Ez RÁT szerint annyit jelent, hogy a birodalom lakosságának egyharmadát kitevő magyarság van olyan népes, ha nem népesebb, mint a monarchia német lakossága. Hozzáteszi még, hogy a magyarok számarányukon túl vesznek részt az egész monarchia védelmében, és az állami jövedelemhez is jelentős mértékben hozzájárulnak. Mindezek eléggé indokolttá teszik, hogy ők is kifejleszthessék és művelt, irodalmi nyelvvé tehessék saját nyelvüket.

A németek példájára, KLOPSTOCK szerepére utal RÁT ezután és azt állítja, hogy a magyaroknak száz évvel korábban már jobb költőik voltak, mint a németeknek negyven évvel ezelőtt. Szerinte egy általános tudós- vagy könyv-nyelvről szóló elképzelés csak agyrém, mint ahogyan nem hisz egy általános, filozófiai nyelvben sem. „Die Kultur eines Volks nimmt nach dem Maße zu oder ab, nach welchem dessen Mutter Sprache cultivirt oder vernachlässiget wird” — hangoztatja RÁT a nemzeti nyelv kulturális jelentőségének bizonyítása végett.

Ez utóbbi mondathoz SCHLÖZER, miként már a statisztikai adatoknál tette, ezúttal ismét megjegyzéseket, ellenvetéseket fűz. Szerinte a történelem ezt az állítást nem bizonyítja általánosan. Néhány példát hoz fel RÁT cáfolására, többek között a magyarság számára valószínűleg nem a legmegnyugtatóbbat a régi rómaiakét, akik minden déleurópai népet kiműveltek, de csaknem mindegyiknek az anyanyelvét kiirtották, mégpedig nem erőszakkal, nem is az iskolázás által, hanem csupán úgy, hogy az igazságszolgáltatást az uralkodó nép nyelvén intézték.

Majd RÁT a latin nyelvről állapítja meg, hogy az egykor a tudósok általános nyelve volt, de ma már minden nemzet az ő génusza és saját nyelve szerint, műveletlenné és torzára tette; a franciáról pedig azt, hogy az az udvarok és az előkelő világ nyelve.

SCHLÖZER itt ismét közbeszól. Szerinte három dolgot meg kell különböztetni egymástól: 1. egy általános tudományos- 2. egy általános udvari- és 3. egy általános állami nyelvet. Szerinte az uralkodónak az első kettőbe nem, de a

⁷ KÓKAY György: *A politikai aritmetika magyarországi történetéhez*. Statiszt. Szle. 1966. 898—908. 1.

harmadikba kell, hogy legyen beleszólása, mégpedig nem kényszerrel, hanem szelíd eszközökkel, generációk során megalkotva azt. A francia monarchiában legalább négy fő nyelv van (francia, provençal, basque, Bas-breton), de a hivatalokban az elsőt használják. Így van ez SCHLÖZER szerint Angliában, Spanyolországban, Dániában, Svédországban, sőt Oroszországban is, ahol a nemzetiségek különbözősége ellenére is csak egy állami nyelv van.

RÁT ezután egy magyarországi példával támasztja alá azt a tételt, hogy egy nemzet kultúráját idegen nyelven nem lehet kifejleszteni. Rámutat a hazai evangélikusok és reformátusok közötti, az utóbbiak javára meglévő kulturális különbségek ismertetésére. A magyarországi reformátusok kollégiumaiban, ahol németül többnyire nem tudó magyarok vannak, RÁT szerint sokkal alaposabb tudományosság uralkodik, mint az egész monarchia minden egyéb szögletében; igaz zárójelben azt is hozzáfűzi, hogy a legjobb ízlést nem akarja nekik tulajdonítani. Ugyanakkor az evangélikus németeknél és részben a szlovákoknál is, különösen a városokban valódi felvilágosultság, kultúra és ízlés található oly mértékben, ahogy az a birodalom egy részében sincsen. Viszont az evangélikus magyarok nagyon különböznek tőlük! Mióta megfosztották őket a magyar helységekben lévő magasabb iskoláiktól, ahol saját nyelvükön tanulhattak volna tovább, német és szlovák városokban a németekkel és a szlovákokkal együtt folytatják tanulmányaikat. Anyanyelvükön alig tanulnak valamivel is többet, mint rosszul olvasni és írni. Néhányan közülük külső egyetemeket is látogatnak és mégis: Sebaldus NOTHANKER, az ő egész távoli zarándoklatán ilyen eredeti ostoba embereket nem talált, mint ezek nagy része, szuperintendensektől a prédikátorokig. Sehol, az egész evangélikus világban nem lehet olyan érzéketlen, a közre ártalmas kinövéseket hallani, mint ezeknél. Ahhoz, hogy valaki közülük prédikátor legyen, alig kívánnak többet, mint egy havasalföldi pópától, azt ti., hogy olvasni és írni tudjon, és ha nem történik változás egyre rosszabb lesz a helyzet.

Mindennek okát RÁT abban látja, hogy ezek az emberek nem tudnak semmivel sem többet, mint amit anyjuktól tanultak. Alapjában véve egy nyelven sem tudnak jól. És mindig ez történik, ha az anyanyelvet elhanyagolják. Közülük már több mint 30 éve egy könyvet sem írtak. A tiszta magyar kiejtés, mint valami kálvinista dolog, gyanús és ellenszenves számukra. RÁT mindezt az anyanyelv elhanyagolása elmaradhatatlan eredményének tartja.

RÁTnak a hazai reformátusok iránti rokonszenve tehát — amelyet mint már láttuk — evangélikus lelkészársai szemére vetettek — abból táplálkozott, hogy szerinte a reformátusok tiszta magyarsággal, anyanyelvük megőrzésével végezték tanulmányaikat és ezért magas tudományosságra is jutottak. Az evangélikusok viszont anyanyelvüket is elfelejtették, az új — a német vagy a szlovák nyelvet sem tudták jól megtanulni — így kulturális szempontból szinte megszűntek létezni. Minderre igen érzékenyen figyeltek fel a luteránusok és az egész röpiratból csak ezt emelték ki. Már a kortárs SIKOS István is szóvá tette ezt 1810-ben, RÁT nekrológiájában: A magyar—német—deák szótár iránt kiadott *Tudósítása* „némellyeket érdekelvén, és sértegetvén, a maga célját el nem érte, nagyobb lévén a mellyékesen való fennakadás és per, mint a fő dologhoz való buzgóság.”⁹ Pedig RÁT az evangélikusokról elmondottakat csak érvként, illusztrációként hozta fel II. JÓZSEF nyelvrendelete ellen írt röpiratában. (Hogy

⁹ *Hazai s Külf. Tud.* 1810. okt. 3., okt. 5.

teljes legyen RÁT elszigetelődése és tragikumja: a reformátusok, Debrecennel az élen, szintén támadták őt.)

RÁT röpiratának befejező részében megismétli azt a különböző nemzeti-ségek nyelve, és természetesen a magyar nyelv egymással párhuzamosan haladó fejlesztésének és kiművelésének fontosságát, amelyet már a *Magyar Hirmondó*-ban is hangoztatott: „Ich hätte noch mehrere, aus den reinsten Grundsätzen der Politik hergeholte Gründe, die augenscheinliche beweisen: daß es für einen großen Stat, besonders für unser sämtliches Vaterland, vorteilhaft sei, märeere Sprachen darinn zu haben, und daß es die größte Notwendigkeit, der zu hoffende höchste Flor, erheische, alle zu erhalten, folglich zu cultiviren.”

Véleménye szerint a német nyelv Magyarországon sem a mostani, sem pedig a következő nemzedék alatt nem lesz általánossá. Majd II. JÓZSEF felé fordulva, elismeri, hogy nem kis érdem oly sok és különböző nép felett uralkodni, vezetni, kormányozni és boldoggá tenni őket. Azt kívánja, hogy az uralkodó még életében részesüljön abban az elismerésben, hogy uralmának értékeit népei valamennyi nyelvén felismerjék, olvassák és dicsőítsék. Ehhez azonban bizonyos műveltség kell, általános azonnali műveltség, amelyet minden nép csak az anyanyelvén szerezhet meg.

Ézután ismét az idegenek magyarul tanulására tér át. Katonáknak, tisztviselőknak, tudósoknak, orvosoknak, kereskedőknek és utazóknak, akik Magyarországon tartózkodnak, okvetlenül szükségesnek tartja, hogy jól tudjanak magyarul. Örömmel tapasztalta Göttingában, hogy néhány ifjú, aki monarchiai katonai szolgálatba lépett, elhatározta, hogy előbb magyarul tanul. RÁT ismét hangsúlyozza: Magyarországon is nagyon sok terület áll nyitva a természettudósok, orvosok, gazdasági szakemberek, történészek, politikusok, statisztikusok, földrajztudósok, ókorral és nyelvészettel foglalkozók előtt, hogy ismereteiket kiterjesszék, és hasznos felfedezéseket tegyenek. Ehhez azonban magyarul is kell tudni. Szinte kedvesinálás céljából azt írja, hogy a magyar nyelv tanulása összehasonlíthatatlanul könnyebb, mint a német. Bár a szókinés ismeretlen az idegenek számára, de a nyelvtanáról azt állítja, hogy az a legszabályosabb, legegyszerűbb, legfilozofikusabb és éppen azért a legkönnyebb mindama nyelvek közül, amelyeket ő ismer. Előnyként említi azt is, hogy az irodalmi nyelv nem különbözik a köznyelvtől, és az új, tudományos kifejezéseket az egyszerű emberek is megértik, ha analógia alapján képezték őket. Innen van, amit már többen is megfigyeltek, hogy a legműveletlenebb paraszt, és a legegyszerűbb szolgáló, saját nyelvén könnyen megtanítható mindenre és mindenkivel értelmesen, udvariasan, nyiltan beszél, ami ilyen embereknél, más nemzetek esetében ritka jelenség Rát szerint.

Előzőleg azonban Rát felvillantotta a másik, a kollári--schlözeri jóslat lehetőségét, a magyar nyelv kipusztulásának a bekövetkezhetőségét is. Ha a nyelv egyszer egészen kihal, ami nem történhet meg ugyan a jóhízemű emberek szerint, de ha mégis megtagadná a nemzet számára a legszentebb emberi jogot, akkor nem lenne történész a monarchiában, aki a magyarok fennmaradt írásos emlékeit nélkülözhetné. A litterátor fogja csak a régi magyar könyveket lapozgatni és csak néhány széplelek néhány régi dalt és verset előkeresni. SCHLÖZER és SAJNOVICS nyelvrokonságot kutató, összehasonlító nyelvészeti munkásságának ismeretét árulja el RÁT akkor, amikor azt kérdezi: hogyan lehet a népek eredetét és rokonságát kinyomozni másként, mint nyelvük összehasonlítása által? Hát a brittek s a saját őseik népdalai mellett a vadságban tévelygő népeket nem nyomozták ki, nem fordították le és saját dicső-

ségükre és hasznukra nem ismertették meg a világgal? — kérdi Rát, utalva PÉRCY népdalgyűjteményére és annak a „vad” népek dalaira is kiterjedő méreteire. Végül, e példák után a monarchiához intézi az utolsó kérdést: „Egyedül csak az osztrákoknak nem kell sohasem önálló kutatókká lenniök, felfedezéseket tenni, hanem mindig csak utánzók és mások tanítványai akar-nak maradni?”

Utaltunk már rá, hogy KAZINCZY mily elismeréssel nyilatkozott a későbbiek során is RÁTnak e röpiratáról. Úgy látszik RÁT az egész vállalkozással kapcsolatban összeköttetésben állt KAZINCZYval, miként az egyik Győrből, 1787. júl. 9-én kelt leveléből kitűnik. Ebben megköszöni KAZINCZYnak „törekedése jóváhagyását és annak véghezvételére végezt tett ajánlását”. Ez utóbbi valószínűleg az lehetett, hogy könyvére KAZINCZY prenumeráció szervezését javasolta, mert azt írja RÁT: ő nem jár vásárokra, a könyvárusokra és kötőkre pedig nem ajánlatos bízni, mert „alattomban utánnanyomják” és megkárosítják az író.

Ezután tér rá — miután ő intette óvatosságra KAZINCZYt — azokra a vélekedésekre, amelyek őt — merészséggel vádolták. „Sokan bámulnak rajta, hogy Hir-adásaim olly merészen iratódtak. De én el-hitettem magammal, hogy a mit a Censura helyénn hagyott, azt a F[elséges] Udvar sem ellenzi.” (VÁCZY a jegyzetek között tévesen magyarázza RÁT „Hir-adásaim” kifejezését. Szerinte ugyanis a *Magyar Hirmondót* kell rajta érteni, a valóságban azonban itt nem erről, hanem RÁT tervezett szótárának a *Hiradásai*-ről van szó.) Majd Rát egy „Jóakarójáról” beszél, aki Bécsből már másodszor közölte vele: félti nemcsak szándékát, hanem személyét is. Úgy értesült Bécsben, hogy nem akarják nyíltan tiltani szándékát, hanem ha úgy látják „hogy szerentsés lépéssel indult dolgában, tehát valami nagyobb polczra fogják az Urat fel tenni, a mellyen most fejében főzött munkáját meg unattassák az Urral.”¹⁰ Nem volt azonban szükség RÁTnak e „felfelé való buktatására”, mert a hazai társadalom közönye — felerősítve még a dunántúli luteránus lelkészek sér-tődöttségével — gondoskodott tervének a megghiúsításáról. 1788 júniusában már közismert volt RÁT kudarca: PRÓNAI László június 13-án keltezett leveléből értesülünk róla. Ebben PRÓNAI lelkesen írja KAZINCZYnak: „Ki tudja, nem remélhetjük é mink is azon derültebb időket, a mellyre most a Németek váratlanul virattak...” A baljóslatú látszatok ellenére éppen a fejlődéselmélettel önt reményt a csüggedőkbe: „Erősen el vagyok én arrúl hitelve, hogy a Magyar nyelv végső el mulásának czélja még nem jelent be: mert soha sem érte el azon magasságát vagy kiterjedését, a melly után mindenek öszve omlani szoktanak e mulandó Világban.” Majd rátér RÁT vállalkozására: példáját biztatónak érzi, noha sajnálattal veszi tudomásul terve megghiúsulását: „Méltán és biztosan igyekeznek tehát s a nemzet fő tekintetét jelentő iratában mindenek fellett már is meg mutatta! mit lehetett volna tehát várni magából a derék Munkából. Így sokszor a jó szándék, füstben megyen ki pótolhatatlanul. Táplállyon mindazonáltal az édes reménség benünket.”¹¹

¹⁰ *Kaz. Lev. I.* 140—141. l.

¹¹ *Kaz. Lev. X.* 190. l.

Terve meghiúsulásának oka a kortársak szerint a társadalom, főleg pedig a luteránus lelkészek közönye volt. Erre utalt SCHLÖZER is a *Stats-Anzeigen*-ben, („Vermutlich haben sich die evangelischen ungrischen Prediger nicht mit Pränumeranten Sammlung abgeben wollen,“) valamint a Rát munkásságáról megemlékező első hazai folyóiratcikkek.¹² PRÓNAI leveléből azonban az is kiderült, hogy Bécsben figyelemmel kísérték tervét és — ha szükség lett volna rá — közbe is lépnek. Persze, elképzelhető, hogy már ez — a talán erősebb és határozott formában is megnyilvánuló rosszallás — is bénítólag hatott Rátra, aki felvilágosult, nemzeti művelődési programjának megvalósítását kezdetben a felvilágosult abszolutista uralkodó segítségével kívánta végrehajtani. II. JÓZSEF nyelvrendelete után azonban számára is nyilvánvalóvá kellett hogy váljon: II. JÓZSEF nem támogatja a nemzeti nyelv kifejtését célzó törekvéseket. Így RÁT végképp magára maradt: sem a rendekre, sem pedig az udvarra nem támaszkodhatott. Maradtak csak az írók, akik körében a *Tudósítás*ban foglalt röpirat valóban élénk visszhangot támasztott.

Hogy KAZINCZY mily nagy jelentőséget tulajdonított neki, bizonyítja az a — különben nem megvalósított — terve, hogy a magyar, német és deák nyelven kiadott *Tudósításokat* „fontosságok miatt” rövidesen újra ki akarta adni „eggy alkalmas helyen”.¹³ KAZINCZY mellett BATSÁNYI is ismerte, felhasználta és még évtizedek múlva is tisztelettel, emlékezett vissza RÁT Mátyás bátor röpiratára. Már a *Magyar Musa* 1787. szept. 5-i, 8-i és 12-i számaiban megjelent *A fordításról* írt tanulmánya egyik jegyzetében hivatkozott rá. Amikor ugyanis azt fejtegette, hogy mely nyelvek fordítása könnyebb, melyeké nehezebb, és a németről azt állította: az közép-helyet foglal el az olasz és a francia között, jegyzetében hozzáfűzte: „Ez korántsem ellenkezik Ráth Mátyás Urnak a német nyelvről jelentett ítéletével, ki azt minden ő neki esméretes nyelvek között legnehezebbnek lenni állította; . . . — Lásd a Német, Magyar és Deák Szó-Tárról tett Német Tudósítását, a melyből edgyszersmind a készitendő munkának mivóltáról-is ítélni lehet.”¹⁴ Amikor pedig 1791-ben — talán éppen RÁT *Tudósítás*-ának a mintájára — BATSÁNYI maga is kiadott a *Magyar Museum* népszerűsítése végett egy *Tudósítást*, amely szintén nem egyszerű előfizetési felhívás, hanem publicisztikai jellegű írás is volt, ebben ismét hivatkozott RÁtra, és idézte *Tudósítása* latin változatának egy részét. Amikor ugyanis azt fejtegette Batsányi, hogy az európai népek tudatából a magyarság szinte teljesen kiveszett, és még szinte nevünket is alig ismerik, ezt a jegyzetet fűzi hozzá illusztrálásképpen: „Ipsi (Germani) quoties de vicina sibi gente, regioneque Hungara quidquam scribunt aut proloquuntur, quam misere quam praepostere, quam false aut certe deprauate fere omnia ut saepe ego, atque una mecum populares mei, cum Goettingae magni nominis in Germania Professores audiremus, nos comprimere, ne is cachinnos effunderemur, necesse haberemus. Matthias Rath, in suo Praenuncio Lexici Teutonico-Hungarico-Latini. 1787”.¹⁵ E részlet érdekessége — a RÁtra és a göttingai légkörre fényt vető tartalmán kívül — hogy a SCHLÖZER-folyóiratában leközölt német nyelvű változathoz e mondatok hiányoztak: vagy eleve bent sem vol-

¹² *Hazai s Külf. Tud.* i. h.; *Tud. Gyűjt.* 1826. X. 69—73. l.

¹³ OSzK Kézirattára An.Lit. és ItK 1966. 3. sz.: KAZINCZY Ferenc: *Rát Mátyás élete.*

¹⁴ BATSÁNYI János összes művei. Kiad. TARNAI Andor és KERESZTURY Deszö. Bp. 1961. II., 1. köt. 471. l.

¹⁵ *Tudósítás a Magyar Museumról.* BATSÁNYI: i. k. II. 255—256, 264 l.

tak a német *Tudósításban*, vagy SCHLÖZER egyszerűen kihagyta e ránézve sem kedvező megállapításokat. BATSÁNYI későbbi írásaiban, visszaemlékezéseiben is többször visszatér RÁT *Tudósítására*.

KAZINCZY és BATSÁNYI mellett mások is felfigyeltek RÁT *Tudósítására* csakúgy, mint magára a tervbevett szótárra. RÁT erdélyi kapcsolatai, talán BENKŐ József révén, kerülhetett el a *Tudósítás* ARANKA Györgyhez, aki, miként ezt az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság jegyzőkönyvei bizonyítják, többször hivatkozott és továbbra is számított RÁT tervezett lexikonjára. A társaság munkálkodásai között az első helyre állított nyelvművelés legfontosabb eszközeinek ők is egy jó magyar grammatikát és egy lexikont tartottak. Ez utóbbit pedig RÁTTól remélték. 1791-ben úgy tudták, hogy RÁT már el is készült vele, „csak a segedelem hija; reménylem ez is minden órán világot fog látni...” 1793. decemberében és 1794. májusában újra jegyzőkönyvbe került: „Ami a szótárt nézi, eziránt tanáltassék meg RÁTH Mátyás, hogy amelyet írt, közölje a Társasággal.”¹⁶ Ekkor írja GYARMATHI Sámuel Németországból ARANKÁNAK, aki a társaság részére a grammatika elkészítésével volt megbízva, de — mint levelei bizonyítják — szíven viselte a lexikon sorsát is: Lipsiában „az egész világ Lexikonját mind kinyomtatnák, mert ott van az igazi Lexiconfabrica”. Ott már régi belétanult betűszedők, és correctorok vannak, kiknek párjokat a még tanulatlan részibe Európának (mint Béts [!], Magyar Orsz. s a. t.) híjjába keressük. Éppen most olvasok egy négy Tomusu Lengyel Lexicont, mellyet 1780ba Lipsiába nyomtattak. Szörnyü Accuratio van minden rendibe, a millyent még otthon 200 esztendő mulva várhatunk.”¹⁷ És még négy évvel később, 1798-ban Göttingából írt levelében is foglalkozik e szótár ügyével és utal rá, hogy tisztában van vele: a támogatás hiánya miatt nem valósult meg:” A Magyar -Deák és Német Lexicon felett én már sok esztendeje hogy fejemet töröm, és hogy igen jó, talpra esett Lexicont lehetne a világra botsítani, életemnek legfőbb vigasztalásául venném, akárkik által menne véghez. Nemzetünk e részben szörnyü rest, nem akarja az írókat segíteni, azoknak pedig nints pénzek. Én a legnagyobb gyönyörűséggel dolgoznék rajta esztendőig is, (másokat is esmérek, kik erre készek) de fel kopnék az állam.”¹⁸

Tehát RÁT Szótár-tervezete Erdélyben, az ottani tudományos szervezkedések során is többször szóba került; számítottak megjelenésére, de anyagilag ők sem tudták támogatni. Maga a *Tudósítás* szövege is — úgy látszik — igen megbecsült kiadvány volt a magyar nyelvművelés hívei között. VIRÁG Benedekről tudjuk pl.: 1803-ban azt közölte KAZINCZYVAL, hogy — nyilván az ő kérésére — hozzá eljuttatott egyik példányát RÁT Híradásának, meg fogja tartani.

RÁT a magyar nyelv kiirtása ellen állástfoglaló röpiratával megelőzte a *Magyar Museumot*, *Mindenes Gyűjteményt*, BÁRÓCZI, DECSY és ARANKA munkáit. Megelőzte és elő is készítette őket, mint ahogy a *Magyar Hirmondó* megindításával szintén nagy ösztönzést adott nyelvi és irodalmi mozgalmaink kibontakozásához. Saját élete szempontjából azonban a kis munka tragikus mérföldkövévé vált. Ennek kudarca készíthette őt arra, hogy — 2 évvel később, előbbi elhatározásától eltérően — ismét visszavonuljon a tudományos élettől,

¹⁶ JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 109, 132—133, 168. 1.

¹⁷ Levele Arankához. 1784. jún. 24. *Magy. Nyelv* 1944. 223. 1.

¹⁸ *Magy. Nyelv* 1950. 155. 1.

és a lelkészi pályán munkálkodjék tovább. Ezután már nem is tett több kísérletet a kitörésre. Pedig II. JÓZSEF rendszerének bukásakor, 1790-ben ő is bizakodóan tekintett az új uralkodó kormányzása elé, amint ez egyik nyomtatásban is megjelent német nyelvű beszédéből kitűnik.¹⁹

Az irodalmi élet új szervezői őt is számontartják: KAZINCZYNak a magyar írókról adott áttekintésében ott szerepel RÁT neve is.²⁰ RÉVAI *Planum*ában melegen ír róla, miközben az akadémiai kandidátusok közé vette fel őt. A magyar nyelvű újságírás megteremtését és a nagy bátorsággal kiadott Szótár-tervezetét emeli ki munkásságából.²¹ BATSÁNYINak pedig sikerült őt arra is rávennie, hogy ismét tollat fogjon: „Már csak reá veszem magamat, hogy ismét dolgozzam. És ugyan a M. Museumba való írásim lesznek legelső munkáim” — írta RÁT BATSÁNYIHOZ.²² Ez az újabb, immár harmadik kísérlete azonban — úgy látszik — csak elhatározás maradt.

Bár vannak nyomai annak, hogy RÁT kapcsolatban állt a jakobinus mozgalom egyes vezetőivel, elsősorban HAJNÓCZYVAL, úgy látszik magába a perbe nem keveredett bele. HAJNÓCZY SZECSANACZ Jakab kamarai titkárhoz írt leveleiben 1793 júniusában rendszeresen ismertette a *Moniteur* híreit. A jún. 22-i levélhez fűzött megjegyzéséből az derül ki, hogy RÁTTal kapcsolatban állt és tőle valamilyen államtitkokat kívánt megtudni. „Rath ist auch schon zurück gekommen, ich habe Ihn aber noch nicht gesprochen, obgleich er schon, seit einer Woche da ist, mithin weiss ich noch nicht seine Staatsgeheimnisse.”²³ A reakció erősödése, a *Magyar Museum* megszűnése, majd a jakobinus mozgalom elfojtása RÁT számára azonban úgy látszik végleg elzárta az útját annak, hogy profán tudománnyal, irodalommal és a magyar nyelvvel foglalkozzék. És bár azok az írók, akik nem kis mértékben az ő úttörését folytatták, miután Kufstein börtöneit megjárták, ismét ösztönözték őt is további munkára, a 90-es évek végéről fennmaradt nyilatkozatai szerint ő már erre nem vállalkozott. Megtörte a sok kudarc és értetlenség, a nemesi társadalom közönye tervei iránt és személyének ignobilissága miatti lenézése, megvetése. RÁT 1798-ból származó, BATSÁNYIHOZ írt leveléből kitűnik, hogy BATSÁNYI — aki akkor-tájt hozta létre Bécsben a *Magyar Minerva*-sorozat tervét, és talán éppen ezzel kapcsolatban — RÁTOT ismét munkára, pontosabban könyvírásra buzdította. RÁT válasza azonban már a körülményektől megtört embert mutatják, aki azonban élesen látja, hogy a gátló körülményeket kik személyesítették meg. „Köszönöm a jót-kívánást, — de még inkább az atyafiságos intést” — kezdődik RÁT levele. „Amazt formássan felváltanom már szinte késő. Azonbann elhiheted, hogy bizony minden jót kívánó buzgóságtól forr Eránytad a szívem.”

Majd rátér hallgatása igazi okainak feltárására. „Némelly ki-fejezésidből gyanakodom, hogy Te is más okát véled hallgatásomnak, mint a mellyből ez valósággal származott. Ha könyveket irhatnék, leg-elsőbben-is magam mentességét kellene immár irnom, hogy a felőlem támadott sok bal vélekedéseket el-oszlathatnám. Ha vóltak, avagy vagynak irigyeim, azokonn nem szoktam

¹⁹ *Frohe Aussichten treuer Bürger in die feyerlich angetretene Regierung Ihres weisen Erbkönigs*. Pressburg, 1790.

²⁰ *Kaz. Lev.* II. 45—46. l.

²¹ *Planum erigendae Societatis Hungaricae*. Vienna, 1790. 82—83. l.

²² Idézi: FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története*. Bp. 1887. 29. l.

²³ *A magyar jakobinusok iratai*. I. Szerk. BENDA Kálmán. Bp. 1951. 889. l.

meg-indulni, nem-is gondolok velek. Más emberek s más dolgok azok, mellyek engem elkedvetlenítettek.” S hogy ez az elkedvetlenedés Rátban milyen nagyfokú volt, bizonyítja az a pesszimiztikus nyilatkozata, amelyet a nemzeti nyelvvel és tudományossággal kapcsolatban tesz — éles ellentétben e kérdésekben korábban vallott optimista nézeteivel. „Más emberek s más dolgok azok, mellyek engem elkedvetlenítettek. Ugyan azok miatt végképpen le-is tettem azon reménységről, hogy a Magyar Nemzet önnön nyelvében s tudományjában valaha virágozzék.”

A levél további részéből világosan kiderül, mi váltotta ki RÁTBÓL a nemzeti nyelv és tudományosság jövőjét illető, végső kétségbeesést. Először Lexikonja megjelentetése érdekében a főrendek előszobáiban eredménytelenül eltöltött órákra emlékezik keserűen vissza, és a főméltóságoknak a nem-nemes ember önértését sértő gógjére: „Azt tudom, hogy nem bánnák, sőt szeretnék, ha valaki azt a gyalázatot le-venné rólok, hogy nemzetök nyelvének más élő nyelvenn való Lexikonja sincsen, mellyhez képest kívánhatnák, hogy a ki köztök forog s dolgaikat valamiképpen igazgatja, az ő nyelvekenn tudjon szólni. De hogy azt a jót-tehető nem-Nemes emberhez, nem mondom, tiszteletet, de csak közemberséget-is mutassanak, az, az ő nagy méltóságoktól ki-nem telik. Soha sem felejtkezem-el azokról az álló órákról, mellyeket az előszobákban töltöttem még akkor-is, mikor abbéli szándékomért szállítottam. Hóltig szígyenlem akkori magam el-vetésemet.”

Majd visszatekint egész életére: sikereire (amin valószínűleg újság-szerkesztői éveit érti), kudarcaira és ismét azokra, akiknek ezeket tulajdonítja: „a paloták uraira és az uzorával nemességet kereső s könnyen nyerő könyvnyomtatókra”. Mert — BATSÁNYI feltevése ellenére — nem az irigyeit (akiken valószínűleg a luteranus lelkésztársait érti) okolja balsikereiért, hanem a főrendeket: „Kétszer hagytam-el azokat a kiknek Te másokkal együtt láttatol tulajdonítani el-kedvetlenedésemet. Mind a kétszer olly szándékkal cselekedtem, hogy régi feltételeimet, mellyekhez még gyerkőcze koromban a két Hazábann tett hoszszas és költséges utazásokkal hozzá készültem volt, véghez vihessenem. Először folyamatosan esék az-meg; de másodsor mind sikertelenül, mind pedig magamnak nagy kárával s kissebbségével. S inkább szeretek hóltig az én vélt irégyeim között maradni, hogy-sem mint a magokhoz édesgető Uraknak elő-palotáikbann várakozni s előttök állani, avagy uzorával nemességet kereső s könnyen nyerő könyvnyomtatókkal szerződni.”

Ezután — valószínűleg BATSÁNYI kérésére válaszolva — azt írja, hogy jelenlegi hivatalában (amin lelkészi állapotát érti) nem a Lexikont, de annál sokkal kevesebb munkával járó könyvet sem tud elkészíteni. Majd arra hivatkozik, hogy ő többször próbált a Kancelláriánál olyan hivatalt kérni, amelyben véghez vihette volna „köz haszonra való szándékai”-t. Kérésével felkereste a Helytartó Tanácsot és az 1790-i évi Országgyűlés Litteraria Deputációja Praesesét is. „Többet vallyon mit tehettem? — teszi fel reménytelenül a kérdést. Nem könnyen tudott lemondani terveiről: „búban” több évig lebetegedett. Most pedig már öregszik és számításba kell vennie a közelgő vénséget. „Látod, hogy bajos, vagy szinte lehetetlen dolog immár, engem a Magyarorságnak szolgálatába vissza helyeztetni” — írja Batsányi „barátságos serkentésé”-re.²⁴

²⁴ OSzK Kézirattára — BATSÁNYI-iratok II. 1315/Fol. Hung. 35—38.

RÁT Mátyás tehát, noha szinte egész életében foglalkozott szótára elkészítésének gondolatával, a kedvezőtlen körülmények miatt azonban végül is nem tudta tervét megvalósítani. A szótár *Tudósításába* rejtett röpirata azonban megjelent, és hazai valamint külföldi körökben is élénk visszhangot keltett. HERDER II. JÓZSEFFEL foglalkozó, már említett munkájában többek között ezt írja: „Wahrlich, wie Gott alle Sprachen der Welt duldet, so sollte auch ein Regent die verschiednen Sprachen seiner Völker nicht nur dulden, sondern auch ehren . . . Die beste Cultur eines Volks ist nicht schnell; sie läßt sich durch eine fremde Sprache nicht erzwingen; am schönsten, und ich möchte sagen in ihrer ererbten und sich forterbenden Mundart. Mit der Sprache erbeutet man das Herz des Volks, und ists nicht ein größer Gedanke, unter so vielen Völkern, Ungarn, Slaven, Wlachen, u. s. Keime des Wohlseyns auf die fernste Zukunft hin ganz in ihrer Denkart, auf die ihnen eigenste und belibteste Weiser zu pflanzen?“²⁵ HERDER kétségtelenül máshol is hirdette minden nép jogát az anyanyelvi kultúra kifejlesztéséhez — és RÁT valószínűleg éppen tőle tanulta azt a humanista megértést, amellyel ő is viszonyult a többi magyarországi nép nyelvéhez, — mégis úgy érezzük: ezúttal RÁT röpirata hívta fel HERDER figyelmét a HABSBURG birodalom kis népeit, ezek sorában is az első helyen említett magyarokat, nemzeti kultúrájuk kifejlesztése szempontjából ért méltánytalanságokra.

GYÖRGY KÓKAY: MÁTYÁS RÁTS FLUGSCHRIFT GEGEN JOSEF II. IM INTERESSE DER UNGARISCHEN SPRACHE

Mátyás RÁT, Bahnbrecher der ungarischsprachigen Publizistik zur Zeit der Aufklärung, hat auch in der Erneuerung der ungarischen Sprache und Literatur eine bedeutende Rolle gespielt, wie das von neueren Forschungen bestätigt wird. Nach dem Abschluß seiner publizistischen Tätigkeit beschäftigte er sich mit wissenschaftlichen Projekten. Sein interessantester Plan war ein deutsch—ungarisch—lateinisches Wörterbuch, das er auf Grund der Lessingschen Prinzipien zusammenstellen wollte. Obwohl das Wörterbuch — oder dem damaligen Sprachgebrauch nach das Lexikon — wegen Indolenz und Konservatismus nie erscheinen durfte, veröffentlichte Rát ein Heftchen (*Ankündigung eines deutsch—ungarisch—lateinischen Wörterbuchs*. 1787.), das außer der Subskriptionseinladung eine sehr beachtenswerte Flugschrift enthielt. Das Heft ist uns in keinem Exemplar bekannt, der zweite Teil der *Ankündigung*, die erwähnte Flugschrift, erschien aber auch in SCHLÖZERS Zeitschrift (*Stats-Anzeigen*, 1778. S. 340—353), so dass wir über ihren Inhalt orientiert sind.

Diese verkappte Flugschrift bedeutete einen scharfen Angriff gegen das Sprachedikt JOSEFS II., mit dem der Kaiser auch in Ungarn das Deutsche für die Amtssprache erklärte. Rát stellte mit den von Schlözer erlernten statistischen Methoden und arithmetischen Rechnungen dar: das Ungartum kann im HABSBURG-Reich wegen seiner Anzahl und seiner Teilnahme an militärische und andere Staatsgeschäften mit vollem Recht auf die Benützung seiner Sprache im Unterrichtswesen, in der Wissenschaft und im öffentlichen Leben Anspruch erheben. Er deutet aber auch auf die große Bedeutung der Muttersprache in der Kultur und Wissenschaft der Aufklärung hin und betont, daß eine jede Nation nur durch die eigene Sprache ihre Bildung fördern kann.

²⁵ HERDER: *Briefe zu Beförderung der Humanität*. I. k. 56. 1.

M. RÁT, der — wie es bereits bewiesen wurde — zweifelsohne auch von HERDER beeinflusst war, hat doch wahrscheinlich durch diese Flugschrift HERDER auf die Ungerechtigkeiten des josephinischen Sprachedikts aufmerksam gemacht. HERDER nahm nämlich in seinem X. Humanitätsbrief (*Briefe zu Beförderung der Humanität*), indem er sich mit den Fehlern JOSEFS II. beschäftigte, auch auf das Sprachedikt Bezug und erwähnte unter den Maßnahmen, die den Völkern des Reiches beschwerlich waren, an erster Stelle das Unbill Ungarns.

SCHLÖZER versah die Flugschrift mit mehreren Anmerkungen. Auch die sind beachtenswert, obwohl SCHLÖZER — seiner Einstellung gemäß — kein so großes Verständnis für die Nationalsprache der kleinen Völker hatte, als HERDER. Die Flugschrift fand übrigens auch in Ungarn einen Widerhall: BATSÁNYI und KAZINCZY, die fortschrittlichsten Schriftsteller der Zeit, haben ihr eine grosse Bedeutung beigemessen.

* E tanulmány sajtó alatt volt már, amikor az Országos Széchényi Könyvtár Hirlaptára állományába került az egyik antikváriumtól a bécsi *Magyar Művészet*nek egy 1787. évfolyamát tartalmazó kötete. A kötet végéhez ragasztva található RÁT Mátyás éppen általunk tárgyalt *Tudósításának* eredeti, német és latin nyelvű szövege. A német változat nagyjából megegyezik a *Stats-Anzeigen*ben, SCHLÖZER által leközölt szöveggel, a latin szövege eltérő. Mind a SCHLÖZER által kihagyott részek, mind pedig a latin változat ismertetésére még visszatérünk.

FABÓ IRMA

A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910–1914

„Radikális sajtó nélkül nincs radikális közvélemény” — ez a jelmondat fejezi ki a *Világ* című napilap célját és értelmét. Irodalom- és sajtótörténet egyaránt szabadkőműves alapítású, radikális hírlapként emlegeti.¹ A szabadkőművesség célja „a felvilágosodás terjesztése, a lelkiismereti, vallási és szellemi szabadság megóvása”, de ennek mindaddig nem egyértelmű velejárója a radikalizmus, míg nem érvényesíti azt a felfogást, hogy „a szabadkőművesség csak az eszme érlelésére alkalmas, a harc aztán az egész társadalom feladata”.² A *Világ* is csak a szerkesztés többéves ár-apály hullámainak elültével jutott el jelmondatának találóan tömör megfogalmazásáig és az annak lényegét töretlenül tükröző lapig.³ Kialakulásának e változatos korszaka 1910 elején kezdődik és majdnem három évig birkóznak a megújulás eszméit érlelő erők a megalkuvó, tolakodó középsszerrel saját soraikban, míg 1913 első felében PURJESZ Lajos szerkesztése megszilárdítja az újságnak a köztudatban fennmaradt határozott jellegét. A lap alakulását az alábbiakban elkísérjük 1914 nyaráig, amikor a háború kitörése kényszerű változást hoz az újságíróra és az újságírásra is. Az az ötven hónap, amelyet a napilap életéből áttekintünk, tanulságaiban újságíróiskolának is beillik, s egyúttal figyelemreméltó történelmi és művelődéstörténeti mozaikokat rögzít.

Az erősödő polgárság haladó szemléletű rétege 1908 táján mind kevésbé használhatta ki az egész országban befolyásos fővárosi sajtót radikális eszméi terjesztésére. A századfordulón még a haladó polgári értelmiségnek szólt, sőt utóbb a merészebb *Szabad Gondolat* mellékletet hozta a *Budapesti Napló*, ekkor azonban már rohamosan zsugorodó, „eladottá” hanyatlott orgánium; a függetlenségi *Egyetértés* kelendősége is megcsappant, a szintén függetlenségi

¹ A *Világ* teljes pályafutásának rövid összefoglalását l. legutóbb KEMÉNY István: *A régi „Világ”*. Magy. Sajtó. 1965. 378–9. l. Jellemzi: BÖLÖNI György: *Magyarság — emberség*. Bp. 1959. 265, 526. l. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 235–6. l. GERÉB László: *Pogány József. (Kultúra — alkultúra.)* Bp. 1962. 312–3. l. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló*. Bp. 1961. 331. l. *A magyar irodalom története*. 5. k. (BODNÁR György) Bp. 1965. 38. l. PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete* 8/1. k. Bp. 1941. 76. l. RÉVAI József: *Irodalmi tanulmányok. Ady Endre*. Bp. 1950. 124. l. (s további kiadások) VARGA József: *Böloni György. (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.)* Bp. 1962. 287. l. Vö. még DERSI Tamás: *A rejtélyes doktor*. Bp. 1965. 132, 133. l. Az egykorú adatok kiegészítését — megerősítését elsősorban BALINT Lajos (a továbbiakban megkülönböztetésül: az író B.L.) és MIKLÓS Jenőné, továbbá GERŐ Ödön leánya, GODA Gábor, PÉCHY Blanka szívességének köszönöm.

² *Váraday Zsigmond*. Világ. 1913. jan. 18. 1. l. (vezércikk-nekrológ)

³ A mottó: Világ. 1913. okt. 19. — „A Világ... sem volt mindjárt a kezdetben radikális.” BÖLÖNI György: *Ady az újságíró*. Bp. 1956. 61–2. l.

Budapest pártlap, s nem éri el a radikális mértéket; e párt félhivatalosa, a később JUSZT-párti *Magyarország* esti lap lévén, hatása nem azonos a reggeli újságokéval; a „nem szocialista, csak plebejus” *A Nap* ellenzékiességét túl-harsogja, majd eltompítja bulvár-jellege; az *Esti Újság* szinte kizárólag Budapesten kelendő, hírvívó rikkancs-lap; a liberális *Pesti Napló* talán csak a klérussal szemben valóban ellenzéki, üzleti szempontjai az elsődlegesek, a *Magyar Hírlap* konzervatívan liberális. A *Népszava* jellegénél fogva nem szócsöve a polgárságnak, a kormánytámogató lapok pedig természetesen nem lehetnek radikális propaganda támaszai.⁴ A hiányt nem tölthetik ki a megerősödött progresszív folyóiratok (*Huszadik Század, Nyugat*) sem: csatázó napilapra van szükség, és ez a törekvés egybefonódik a nagyközönségnek szóló, szabadkőműves eszméket terjesztő sajtó megteremtésének igényével.⁵

A szabadkőműveség alapszabályai „a közügyek körül kifejthető hasznos munkára” serkentenek, viszont „kizárnak köréből minden politikai és vallási kérdést”.⁶ E két pont eltérő felfogású értelmezésével virultak ekkor Magyarországon — összesen mintegy öt-hatezer, jobbára értelmiségi taggal — teljesen konzervatív páholyok, amelyek kizárólag a jótékonykodást tekintették feladatuknak, meg eléggé sovíniszta ún. „nemzeti” páholyok és több radikális is. Tagjaik közt vannak hivatásos újságírók, akik a legkülönbözőbb érdekeltségű lapokba írnak, de persze óvatosan igazodva a szerkesztés irányához (így a *Budapesti Hírlap* munkatársai sorában!). A progresszívек ellenben sürgették a haladásra, szabadgondolkodásra oly veszedelmes „mind jobban előtérbe nyomuló klerikális irányzat” ellen az egyenlőség, testvériség, szabadság vezéreszméjének erélyesebb védelmezését. „Új harci módról, új fegyverekről és új fegyvertársakról kell gondoskodni” — fejt ki ezért közülük YARTIN (NYITRAI) József.⁸ Az Eötvös-páholy el is határozza napilap alapítását, anélkül azonban, hogy programját eleve szabatosan megfogalmazná és a szervező dr. BÁLINT Lajos ügyvéd ezt meglehetősen fellengzősen teszi meg;⁹ bár buzgó agitációja sikeres, sokban elfogult nézetű propagandájának eszméi kára utóbb megmutatkozik. Az anyagi alapot elérő ötezer előfizető és 300 000 korona, hamarosan túljegyzett alaptőkéjű részvénytársaság formájában.¹⁰ A lap címére pályázatot hirdettek, s *Világ* néven indult meg 1910 március 30-án úgy, hogy a kiadóvállalat vezetője dr. BÁLINT Lajos, felelős

⁴ *Budapesti Napló*ról. BÖLÖNI 3. jegyz. i. m. 49. l. LENGYEL Géza: *Ady a műhelyben*. Bp. 1957. 307. l. BN és *A Nap*-ról GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban*. Bp. 1961. 150. l.

⁵ A szabadkőműveseknek megvoltak ugyan a maguk időszaki tájékoztatóik, amelyek nyomtatásban jelentek meg — *Kelet* (Kézirat szabadkőművesek számára), s párhuzamosan a német nyelvű *Orient*; *Dél*; majd 1910-tól az Eötvös-páholy kiadásában *Progressió* — de ezek nem szóltak a nyilvánosságnak.

⁶ II. Alaptörvény 1. ill. 2. §. L. SZENDE Pál: *Szabadkőműveség és politika*. Dél. 1908. ápr. 29. 1–2. l.

⁷ *Dél*. 1911. márc. 15. 4–5. l.

⁸ *Munkánk reformja*. *Kelet*. 1908. ápr. 25. 160. l.

⁹ A lap „az intranzigens liberalizmus mellett a hazafias, erős magyar szellem ápolását tekintti irányadónak”. *Kelet*. 1909. márc. 15. 126. l., *Dél*. 1909. márc. 15. 8. l., márc. 30. 5. l. (A legradikálisabb páholyok — Martinovics, Petőfi — ösztönzése nem válhatott hangadóvá, mert — nem volt pénzük!)

¹⁰ *Dél*. 1910. márc. 15. 2–3. l. Laptulajdonos a Bárány Eötvös József Irodalmi és Nyomdai Rt. (1. még: *Világ*. 1910. máj. 1. 8. l.) Az alaptőke ötszázézer koronára emelkedett: I. *Progressió*. 1910. nov. 1. 1–2. l.

szerkesztő YARTIN József lett, „a szellemi irányítás és a szerkesztés zöme” pedig GERŐ Ödönre hárult.¹¹

A politikai célzattal induló újság programját most már a szerkesztők fogalmazzák meg a politikai helyzethez képest: „Általános, titkos választói jog, felekezeten közoktatás, teljes progresszív adózás és szekularizáció: ezek a nemzeti magyar állam legfőbb szükségességei.”¹² A pillanatnyi helyzet pedig az, hogy alig váltotta föl gr. KHUEN-HÉDERVÁRY Károly miniszterelnök és belügyminiszter kormányzata a koalíciót, új választásokat írt ki a régi — se nem általános, se nem titkos — választójog alapján; az erősödő klerikális befolyás támaszaként gr. ZICHY János lesz az „inkább vallási, mint közoktatásügyi” miniszter; az ország gazdasági és szociális állapota a dualizmus, és az „agrárius” rendszer sanyarú függvénye; a feszültség Szerbiával Bosznia-Hercegovina annexiója és a hároméves vámháború lezajlása óta csak tessék-lássék enyhült; kényes kérdése a „magasabb politikának” FERENC FERDINÁND trónörökös változó mérvű befolyása az agg uralkodóra.

A *Világ* tartalmának részletes elemzésére, minden programpontja megnyilvánulási módjának bemutatására itt terünk nem lévén, a lap életének csak néhány fontos vagy jellegzetességéért kiragadott külső és belső eseményéhez kanyarodhatunk el.

Az előkészületekben még nem vettek részt, az újság megindulásakor kapcsolódnak be a polgári radikalizmus fő szószólói, így a szerkesztő munkatársaként politikai vezérük, JÁSZI Oszkár: a cikkek—vezércikkek sora élénk bizonyítéka a GERŐ Ödönnel barátsággá erősödött elvbarátságának. Jelentős vezércikkíró GERŐ Ödön mellett GODA Géza, s hamarosan fel felbukkannak ADY írásai is.¹³ Mindhárman méltánylói, de egyben bírálói is JÁSZINAK, mert doktriner voltában felismerik politikája gátló korlátját. Viszonyukat, felfogásukat, működésüket mégis legjobban értékeli JÁSZI Oszkár abban a levelében, amelyet a meseter- és bajtársként tisztelt GERŐ Ödönhöz a *Huszdik Század* szerkesztőjeként intézett: „Mindaz, ami ma csírázó, biztató, harcos az új intellektuális Magyarországon, az tetemes részben abból a publicisztikai talajból kelt ki, amelyet Ön és néhány — nagyon kevés — kitűnő társa művelt meg, kik megmaradtak néhez, keserves és gyalázatos időkben tiszta és európai férfiaknak.”¹⁴

A *Világ* első szerkesztőségének belső munkatársai közül a fontosabbak BÖLÖNI György, CSÁTH Géza, DÉRI Imre, ERDÉLY Jenő, ERÉNYI Nándor, GODA Géza, PÁSZTOR Mihály, PAYR Hugó, SOLTÉSZ Adolf. A lap külső megjelenése jobb a konzervatív újságokénál, mégsem elég modern; bár fejlécét a kiváló grafikus FALUS Elek rajzolta, tipográfiáját és papírját maguk az alapítók bélyegzik hamarosan avultnak.¹⁵ Címoldalán a vonal alatti tárca tartalma elbeszélésen kívül néha kritika, útirajz, jelesebb ismeretterjesztő cikk vagy

¹¹ L. *Kelet*. 1910. márc. 15. 150—1. l. — Az alapítás eredeti okmányai Budapest ostromakor elégték, csak az előzményekből maradt fenn annyi, hogy dr. BÁLINT Lajos ügyvéd *Budapesti Újság* című lapra nyújtott be — talán tapogatózó? — engedélykérelmet 1910. márc. 3-án, s azt még aznap elutasították, mert ilyen nevűt már előbb engedélyeztek. (Fővárosi Levéltár 1910. Tanácsai I. üo. I 20380—I. 960/910.)

¹² *Előfizetési felhívás*. Világ. 1910. ápr. 1.

¹³ GERŐ Ödön főszerkesztő már a húsvéti lapindítás előtt felkereste levelével Párizsban ADY-t, s tőle készséges választ kapott, közli GELEJI Dezső. (*Ady ismeretlen levele a Világ szerkesztőjének*. Irod. tört. 1958. 457. l. + facsimile.)

¹⁴ A levelet, mely GERŐ Ödön leányának birtokában van, 1910. jan. 22-én írta.

¹⁵ *Dél*. 1910. márc. 31. 10. l. — A lapot 1913. márc. 23-ig a Globus, azután a Nap nyomda készíti.

irodalmibb riport, de vers igen ritkán tarkítja. Kisvártatva fölé kerül a *Hírek* élén megindított *Naptár*, ez a mindennapos emlékeztetés progresszív, vagy ellenkezőleg: elrettentően reakciós évfordulókra, világos kommentárral vagy anélkül, pusztán a tények erejére bízva a hatást. A hírfejcikk sem tűnik el egészen, újdonságokkal vagy akár egy-egy színfolttal, mint KRÚDYtól *A régi pesti polgár* vagy a *Vasárnapi versek*: GÁBOR Andor bökversei. 1913-ban azután újból visszatér erre a helyre a *Naptár*.

A lap állandó rovatai címükben csak kevéssé különböznek a nagyobb újságokban szokásosaktól, viszont arányukban és tartalmukban jelentősebbek azok, amelyeknek közvetlen szerepük van a radikális követelések támogatásában. Mindenekelőtt a *Közoktatás*: szinte szaklap gondosságával számol be minden idevágó eseményről,¹⁶ a hozzá kapcsolódó cikkek pedig az oktatásügy sok mélyreható baját világítják meg. Főleg ÁGOSTON Péter, KUNCZ Aladár, SOMOGYI Béla, SZABÓ Dezső, ZIGÁNY Zoltán fogalmazza meg tényekre támaszkodva meggyőzően az állami népoktatás követelését az elfogult és sikertelen felekezeti iskolák helyett; ismertetik a klerikális túlsúly, az erőszakos magyarosítás hatását és visszahatását, a tanítók és tanárok nyomorát és gúzsba kötöttségét, a hosszú harcot nyugdíjuk rendezésére; szólnak reakciós egyetemi ügyekről, s az Akadémiáról, ahonnan „ami élet, az kívül maradt”.¹⁷ A rovatokban vagy a hírek között rendszeres tájékoztatást találunk a Galilei Körben, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában, a Női Liceumban és a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének rendezésében tartandó és tartott előadásokról. A *Főújság* rovatnak Budapest-szakértő vezetője, PÁSZTOR Mihály, érdekes közérdekű cikkeket is ír. Ha *Könyvekről* számolnak be, a selejteset meg sem említik, de haladó folyóiratokat ismertetnek és a könyvtárügy is helyet kap SZABÓ Ervin cikkeiben, népkönyvtárakról szóló hírekben. A *Testedzés* ügyét a lap modern, jó pedagógiai felfogásban karolja föl; a stockholmi olimpiáról 1912 júliusában BODOR Ödön tudósít. A *Közgazdaság* szerkesztésével a kortársak eleinte elégedetlenek, számunkra a rovatvezető KOVÁCS Sándor György cikksorozata vonzó: *Nagy nevek a Cityben*, közte JÓKAI és MIKSZÁTH kapcsolata a közgazdasági élettel, persze anekdotával fűszerezve.¹⁸ A *Szerkesztői üzenetek* apró szedésében sok nagy eszme tudományos megvilágítása búvik meg, amit persze a klerikális sajtó is észrevesz; a hirdetések sohasem nyomják el a szövegrészt úgy, mint az üzletiesebb vállalkozású lapoknál. Az általában szokásos folytatásos regény hosszabb időszakok kihagyásával fordul elő, de említésre méltó Anatole FRANCE két regényének első közlése magyarul BÖLÖNI György fordításában (*A pingvinek szigete* 1910-ben és *Az istenek szomjaznak az eredeti megjelenésével párhuzamosan* 1912-ben), azonkívül WELLS *Tono-Bungay*-ja és KRÚDY Martinovics-regénye: *A méceses elal-*

¹⁶ Igy szerepel ismételtlen SZABÓ Dezső mint a székelyudvarhelyi főreal, majd a sümegi alreal tanára: *Szabó Dezső fegyelmi ügye*. Világ. 1910. dec. 24. 13. l. (E megjegyzéséért: „Éhes gyomorral nem lehet a Himnuszt énekelni.”) *Válasz Tisza Istvánnak*. uo. 1911. máj. 4. 5. l. (Hivatkozik a „Még kér a nép”-re.) *Egy liberális tanár üldöztetése*. *Klerikális aknamunka*. uo. 1914. júl. 23. 9–10. l. (Nyílt levele a közoktatásügyi miniszterhez.)

¹⁷ A népoktatás helyzetére jellemző, hogy 1912-ben (l. *Világ* ápr. 23. 17. l.) 61 növendék jutott egy tanítóra és az iskolaköteles gyermekek öt százalékának nem volt sem iskolája, sem tanítója. Jellemző a klerikális felháborodás is: „Az új Reform-klubba mintegy negyven tanár és tanító lépett be.” Darázs: *Veszedelemes tünetek iskoláinkban*. A Cél. 1911. 42–44. l. Az Akadémiáról l. MIKLÓS Jenő: *70 év*. Világ. 1910. máj. 1. 9. l.

¹⁸ I. Jókai. 1912. ápr. 14. 15–6. l. II. Mikszáth. 1912. máj. 1. 13–4. l.

szik. Van viszont még egy szórakoztatásra szánt rovat, a *Kis tárca*. Csak nagynéha tartalmaz, többnyire sekélyes történetkéivel elárulja, hogy sokáig ingyen-rovat volt: a szerzői jogegyezménynek Magyarország nem volt tagja, s így a tárcába szinte mindig divatos francia, esetleg angol, néha északi íróknak a szerkesztőségben lefordított „lektűrjei” kerültek bele. Akad azonban világirodalmi értékű is közte, így CSEHOV, TOLSZTOJ, MAETERLINCK, MAUPASSANT, STRINDBERG, SIENKIEWICZ elbeszélései. A magyar irodalom megjelenése a *Tárca* rovatban döccenőkkel bár, de tartalomban és formában magasabb színvonalú oly művelőivel, akiknek prózáját KOSZTOLÁNYI szavával valóban „ízlelgetni kell a nyelvünk hegyével”:¹⁹ ADY, BARTA Lajos, KAFFKA Margit, KOSZTOLÁNYI, KRÚDY (szepességi történetei cikksorozatként is *Egy krónikás könyvből* gyűjtőcímmel), MIKLÓS Jenő, MOHÁCSI Jenő, MÓRICZ Zsigmond (*Lobogó szövétnék*-sorozata *Fáklya* című regényének alapja), NAGY Lajos, SOMLYÓ Zoltán, a könnyedebbek közül LAKATOS László, VAJDA Ernő — közben azonban sok jellegtelen, semmitmondó írás.²⁰ A cikkek között fáradhatatlan ismeretterjesztő DÉCSI Imre idegorvos, aki Florestan és Bartolo jelzéssel mint szépítő is érdekeset nyújt, éppígy SZÁSZ Zoltán (*Zenit*), és alkalomadtán többek közt BALÁZS Béla, BIRÓ Lajos, POGÁNY József, RÉVÉSZ Béla, SZENDE Pál, VÁRADY Zsigmond, később (gyakran jelzetlenül) az író BÁLINT Lajos, MAGYAR Lajos.

Hiába mondja azonban oly szépen az első előfizetési felhívás, hogy „A *Világ* az elszánt, megalkuvást nem tűró szabadelvűség újságja” és sorolja fel a „demokratikus szabad magyar államot” jelentő eszményeit, sokszor hajlik a lapot fenntartó, s a „szabadszellemeüknek csak töredékét” egyesítő konzervatív kis- és nagypolgár szabadkőművesség igényei felé.²¹ Így kerül az időlegesen szabadelvű igyekezetű dzsentrí SZEMERE György a szerkesztő munkatársaként az első számra, s szerepel hamarosan elapadó langyos tárcanovellákkal. Elég bő hely jut botrányoknak és pöröknek akkor is, ha nem ÁCHIM András gyilkosainak felmentő pöréről van szó — ezzel viszont a tárgyalások részletes közlésén kívül nagyhatásúan foglalkozik vezércikkben, riportban, cikkben, jegyzetben ADY, BÖLÖNI, JÁSZI, KOSZTOLÁNYI, MÓRICZ, POGÁNY.²² Máskor méltán rója meg a *Népszava* a lapot, mert a polgári sajtó „a *Világtól* az *Alkotmányig*” egyformán „terrorizmus, tapintatlanság, durvaság” szavakkal bélyegzi meg az APPONYI-ellenes tüntetést! Fél év múltán SZENDE Pál bírálata megállapítja, hogy „jó újságírókat szerződtettek, de nem toboroztak egységes felfogású embereket”, s a lap nem elég megértő a nemzetiségi és a munkáskérdésben. Egyes vidékiek viszont éppen azt dicsérik, amit az óvatos dr. BÁLINT előljáróban hangoztatott, hogy nem ijeszti el a konzervatívot és a nyárspolgárt, „tapintatos a modora”.²³

¹⁹ *Írók, festők, tudósok*. Bp. 1958. 1. k. 173 l.

²⁰ *A Világ. Vita az Eötvös-pályában*. Kelet. 1910. nov. 1. 371—3. l. L. még BÖLÖNI *Magyarság—emberség*. 237. l. („Akkori lapvezérünk nem konyitott sem szerkesztéshez, sem irodalmhoz.”)

²¹ VÁRADY Zsigmond: *Szélmalomharc*. Világ. 1911. jún. 9. vezércikk a szabadkőműveseket ért parlamenti támadásokra, POLÓNYI Géza interpellációja után. (L. 1911. jún. 3., 8.)

²² 1911. máj. 16. 17. 18. (BÖLÖNI) máj. 19. (JÁSZI, MÓRICZ) jún. 4. (POGÁNY) jún. 20, 21. (KOSZTOLÁNYI) jún. 22. 23. 24. 25. 27., nov. 24. (ADY) 1912. jan. 13. 16. máj. 29.; utórezgése ÁCHIM-ügyben sajtóperről szóló hír, többek közt BÖLÖNI ellen is 1914. ápr. 17. 13. l.

²³ *Népszava*. 1910. jún. 27. 2. l. — Kelet. L. ²⁰ jegyz. — BÁCSKAY Béla: *Levél a szerkesztőhöz*. Progressió. 1910. okt. 1. 2—3. l.

Ennek a pártokon felüli középutat kereső, merészebb progresszivitástól óvakodó irányzatnak a befolyása erősödik azáltal, hogy amikor YARTIN József 1910 szeptember közepén fiai látogatására New-Yorkba utazik, a felelős szerkesztő tisztét dr. BÁLINT Lajos veszi át, s tartja meg (YARTIN időleges visszatérte után is) két és fél évig.²⁴ YARTIN elég passzívan, de GERŐ Ödönnel összhangban működött, míg dr. BÁLINTnak többször szemére vetett „ügyvédi” magatartása, mindvégig habozó, „amatőr” volta okozta az erősödő ellentéteket, amelyek GERŐ Ödön és JÁSZI Oszkár megválására, GODA Géza, POGÁNY József teljes eltávolodására vezettek. Már a lap előkészületei folyamán polémiát, sőt az alapító többség tiltakozását váltotta ki BÁLINT ügyvéd szélsőséges sovinizmusa, mert elengedhetetlen ugyan a lap hazafias szelleme, de elfogadhatatlan szervezőjének „tülerős nemzeti álláspontja”.²⁵ BÁLINT azután meghajolt „kompetens szabadkőművesi fórum állásfoglalása előtt”.²⁶ Magatartásának fő vonása a megalkuvás, sőt kapaszkodó dörgölődés, s ezt tükrözi ingatag szereplése a *Világnál*. Ártalmas hiba: tápot ad a „honfenntartó” szemzőgből amúgyis éleződő, és elvakult általánosítással a haladó eszméket is sújtó antiszemitizmusnak, amely a kapitalizmus visszás jelenségeit mind e „faj”-nak rója fel.²⁷ Köztudomású a zsidóság részvétele az egykorú sajtóban, számaránya a szabadgondolkodó polgárságban, s másrészt a burzsoáziában.²⁸ A *Világ* radikális programját a klerikális sajtó eleve a keresztény világrendnek szóló hadüzenetnek minősítette. Ezért szögezi le JÁSZI Oszkár a reakciós támasdásokra, hogy a „történelmi osztályok” uralmának megbuktatására törekvő felvilágosult radikalizmus nem zsidó szellemből, zsidó érdekek védelmére folytatott politika és nem azok a „jó hazafias” zsidók, akik „pénzzel és ésszel látják el az elaggott feudális szervezetet”.²⁹ A független szellemű Szász Zoltán *A jövő zenéje* fejléccel vissza-visszatérő, társadalmi és etikai—esztétikai kérdésekkel foglalkozó kitűnő cikkei egyikében óvja is a zsidóságot a „fajmagyar sovinizmus humbugjától” és kimondja, mily „korlátolt és ellenszenves” azoknak a viselkedés, akik közülük „a magyar túlzó faji ideológia úgynevezett imperialista politikájának szolgálatába” állnak be.³⁰

Dr. BÁLINT Lajos szerkesztői működésének anyagi kudarca hamarosan nyilvánvaló, azt maga is kénytelen bevallani. Szellemi kudarcát erélyes bírálatban összegezi 1912 vége felé a *Szabadgondolat*: nem használta ki azt az óriási erkölcsi erőt, hogy a *Világ* nem üzleti vállalkozás — félszemmél a kormány sajtóirodája, a másikkal pedig a részvényesek apró érdekei felé kacsintott —

²⁴ Az impresszumban 1911. máj. 3-tól 1913. febr. 1-ig. YARTIN csak 1912 júniusában költözik New-Yorkba és küld onnan levelezőként cikkeket.

²⁵ GELLÉRI Mór: *Sovinizmus*. Kelet. 1909. jan. 20. 12—3. l. „Minden nemzet szabadkőművességének nemzetinek kell lenni anélkül, hogy e téren túlzásokba ragadtatná magát... A sovinizmus ellenkezik minden szabadkőművesség legelemibb fogalmával.” Kelet. 1909. nov. 10. 390. l.

²⁶ *Pro persona*. Progressió. 1911. febr. 15. 2—3. l.

²⁷ [VALTNER Jenő] VJ: *Az új antiszemitizmus*. Szabadgondolat. 1911. 2. sz. 71—2. l. 166. l. Körtörténeti jegyzetek. *A mi zsidóink*. Huszadik Század. 1908. 402—3. l. Szász Zoltán: *A magyar cionizmus*. Világ. 1910. máj. 18. 5. l. uő: *Magyarság és zsidóság*. Bp. [1926.] 224. l. DÉCSI Imre: *Az aszfalt beszél*. Világ. 1910. máj. 21. 1—2. l. *Igazolvány nélkül*. uo. 1912. okt. 30. 7. l. Idéz *A zsidó sajtó a kereszténység ellen* c. névtelennek jelzett, valójában BANGHA Béla előadását tartalmazó röpiratból. (L. a 60. jegyz.)

²⁸ *Zsidó-politika*. Világ. 1911. ápr. 30. vezércikk.

³⁰ *A magyar cionizmus*. 1910. máj. 18. 5. l. — Szász Zoltánról l. KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfőtől Adyig*. Bp. 1959. 395—6. l.

teljes politikai analfabétaság találkozott benne az újságíráshoz való teljes hozzá nem értéssel.³¹ Még keményebben szókimondó KÓSA Miklós (előzőleg maga is a *Világ* munkatársa): BÁLINT gyáva és tehetetlen ingadozása minden fuvallat szerint egy felemás társadalmi osztályéval azonos. BÁLINT szerkesztő pedig — KHUEN-HÉDERVÁRY „liberális rezsim”-jét dicséri bősztón (hiszen abba beletartozik TISZA István is!).³² Nem ad helyet JÁSZI Oszkár nyilatkozatának, amikor a *Népszava* joggal „néhány aggályos tünetet sorol föl a *Világ* választójogi taktikájában”, amelyek a küzdelem diszkreditálására vezetnek. JÁSZI „hónapok óta érő” elhatározással kilép a *Világ* szerkesztőségéből. Véleményét a naiv ábrándozásról és kétségbeejtő rövidlátásról, a magyar polgárságról, mely „még mindig vak eszközeiben és gyáva küzdelmeiben”, KHUENRÓL, aki a bécsi akarat szolgálai eszköze, a „népnélküli” nemzeti munkapártról, és álláspontját *A választójog útjáról* cikksorozatban közli a *Népszavában*.³³ BÁLINT dr. taktikáját védő szólammal kíséri sajnálkozását.³⁴

A bírálatok is elismerik azonban a *Világ* máris tisztos pályafutását, vezető emberei korrektségét, néhány igazi újságíró tiszteletreméltó munkáját a színvonal megmentésére. Korántsem érdektelen e három évfolyam: említsünk belőle néhány nemes programjához méltó nevet és témát. Mindenekelőtt a nemzetiségi kérdést. A lap regisztrálja politikai, gazdasági kulturális tüneteit (kölesönös sovinizmus, közigazgatási és igazságügyi elnyomás, nyomor, analfabetizmus, egyházi zsarnokság), szóhoz juttat többirányú véleményt (bátran nemzetiségit is) és alapvetően a közös kizsákmányolót: „az agrár-klerikális feudalizmust” okolva, JÁSZI Oszkár összefoglalja a „romantikus” és a „realista” álláspontot.³⁵ A becületes igyekezet segíti a fogalmak tisztázását, de valóságos eredménye ekkor aligha több, mint az az apró hír 1912 augusztus 10-én, hogy LUKÁCS László miniszterelnök elrendelte: azontúl minden hivatalos adatgyűjteményben oláh helyett román álljon.

Érdeklődéssel kíséri a *Világ* az egyházi viszályokat és PROHÁSZKA Ottokár szocialista eszméket latolgató modernizálási törekvéseit. A szekularizáció témája meglehetősen beleolvad az előbbiekkbe, de ennyi is antiszemita támadást vált ki.³⁶

³¹ Kelet. 1912. febr. 15. 43. 1. Szabadgondolat. 1912. 343–4. 1. (Szemle.)

A Szabadgondolat a Világról. Dél. 1912. okt. 31. 6–7. 1. s már jóval előbb: *A szabadkőműves főszerkesztő. A „Világ” élete és halála.* Pesti Futár. 1911. máj. 15. 3–5. 1.

³² KÓSA Miklós: *Dr. Bálint Lajos. (Aktuális fejek. Emberek és osztályok.)* Pénzvilág. 1912. dec. 21. 1124–6. 1. [dr. BÁLINT Lajos]* *: *Liberalis rezsim.* Világ 1911. aug. 17. uó.: *Nyilatkozat.* uo. 1912. dec. 24. 3. 1.

³³ JÁSZI Oszkár: *A „Világ” és a magyar demokrácia.* Népszava. 1911. okt. 11. 1–2. 1. *A választójog útja.* uo. okt. 12, 13, 14. és röpiratként: *Miért léptem ki a „Világ” szerkesztőségéből. Obstrukció és választójog.* Bp. Világosság ny. 32.1. Előzménye a Népszavában: *Le az álarccal!* 1911. okt. 10. 4–5. 1., ill. a Világ 1911. okt. 8-i vezércikke: *Döntő pillanat.* — JÁSZI véleményét utóbb ADY is megerősíti: „Polgárságunk zöme korrupt s különben is gyenge.” L. *Hadd jöjjön a sajtórábság.* Szabadgondolat. 1913. 12. sz. (Sajtószám.) 369. 1. (Forrás nélkül idézi RÉVAI József: *Irodalmi tanulmányok.* Bp. 1950. 113. 1., ill. *Ady.* Bp. 1965. 14. 1. s jegyz. 239. 1.)

³⁴ Jászi Oszkár úr ma kilépett szerkesztőségünkéből. Világ. 1911. okt. 12. 8. 1.

³⁵ [JÁSZI Oszkár] (J.): *Erdély autonómiája.* Világ. 1910. szept. 25. vezércikk. *A nemzetiségi béke.* Jászi Oszkár: *Válasz az ellenvetésekre.* uo. 1911. máj. 28. 3–5. 1., máj. 31. 2–3. 1.

³⁶ *Az antimodernista eskü. A hiteles szöveg.* Világ. 1911. febr. 18. 6–7. 1. *Nemzeti létünk veszedelme.* uo. 1911. nov. 3. 14. 1. (BERECHY Endre ily című füzetének ismertetése.) KRÜGER Aladár: *A szekularizáció mint üzlet.* (1910. nov. 15-i beszéde a X. Katolikus Nagygyűlésen.) Nagyvárad 1911. 16. 1.

Kimagasló nyeresége a lapnak ADY Endre viszonylag gyakori szereplése. Tucatnál több tárcanovelláján kívül számos cikke, vezércikke, útlevele jelenik meg ebben az időszakban. *Szelíd, új jegyzetek* című, néhol versekkel élénkített sorozata publicisztikájának gyöngyeit hinti el például ÁCHIM András védelmében, vagy a hódmezővásárhelyi NAGY György köztársasági mozgalmáról szólva. Versben, cikkben egyképp erélyesen óv TISZA István végzetes politikájától: „háborítóbb és veszedelmesebb ötven ÁCHIM Andrásnál.”³⁷ Gyéribben előforduló versei a radikális eszmék páratlanul nagyhatású támogatói, így egyebek közt *A magyar tanítókhöz*, a Galilei Kört üdvözlő *Új tavaszi seregszemle*, az antiklerikális *Az Uristen nevében* vagy a perbefogására vezető *Rohanunk a forradalomba*.

A képzőművészet, építészet, zene új irányait — így BARTÓKOT, CSONTVÁRYT, LECHNERT, a Nyolcakat, a Nagybányaiakat, RODINT, VAN GOGHOT — ismerteti és segíti bírálataival BÖLÖNI, CSÁTH Géza, FEIKS Jenő festőművész, GERŐ Ödön, MEDGYES László, PAJZS Elemér (a *Május* szerkesztője), YARTIN, a színházét—irodalomét ERÉNYI Nándor, HEVESI Sándor, IGNOTUS, KOSZTOLÁNYI, MIKLÓS Jenő, RELLE Pál, esetenként más képzett írók is, akiket mind az igyekvés jellemez a haladó magyar szellem erősítésére.³⁸ DEZSŐ Alajos kitűnő rajzai tarkítanak néha ünnepi mellékleteket, de gyatrán áll a humor *Kis Világ* címen, meg PAULINI Béla rajzos vicchaszójain. Anekdotákkal akar szórakoztatni a *Szines mozi* sorozat, amelyet később SZENES Béla ír. Rovatszerű Janeiro (KANIZSAI Ferenc) *Kis Tükör* című jó kroszisorozata. Sok lapos tárcát közöltet BÁLINT szerkesztő, amikor reklámötletként az olvasók szavazataival eldöntendő novellapályázatot hirdet, de közönségének irodalmi ízlése kiemeli a díjra BARTA Lajos elbeszélését.³⁹

A *Világ* írógárdája jórészt azonos vagy azonosul a haladó, illetve a lázongó irodalmi folyóiratokéval — *Nyugat*, *Renaissance*, *Aurora*, *Május* — és szíven viseli az irodalom ügyét: bőséges helyet ad a *Nyugat* irodalompolitikai vitájának,⁴⁰ majd a *Huszdik Század* körkérdésére az írói becsületről SZÁSZ Zoltán cikkén kívül számos válasznak, köztük ADY, BIRÓ Lajos, IGNOTUSÉNAK. Részletesen értesülünk a Társadalomtudományi Társaság vitájáról irodalom és társadalom összefüggéséről. Megvitatják MOHÁCSI Jenő kezdeményezését a magyar írók szervezkedésére, szerzőjogi védegyelet létesítését sürgetve. Hírül hozzák, hogy megalakult a Magyar Irodalomtörténeti Társaság — a haladás ellen.⁴¹ Kiváló példája az irodalmi ismeretek terjesztésének, amikor

³⁷ *A tarisznyás ember*. Világ. 1911. júl. 16. 3. l.

³⁸ BÖLÖNI György: *Tihanyi Lajos*. (Magyarság—emberség. 423., ill. 416. l.) A cikk eredetije: *Tihanyi*. Korunk, 1938. 577—581. l. A kötetben szereplő Rodin művészete (343—352. l.) előzménye (részben azonosan): *Rodin*. Világ. 1913. máj. 4. 33—4. l. RODIN *L'Art* c. könyvét hosszan ismerteti KELEMEN Pál (1911. szept. 16. 7. l.) és részletét közlik: *A művészek haszna*. 1911. okt. 22. 33—4. l. Bizonyára BÖLÖNI írása: ZARÁNDY György: *A „Nagybányaiak”*. 1912. aug. 22. 1—3. l.

³⁹ *A gyöngyház látszó*. 1911. dec. 7. 1—4. l.

⁴⁰ *Irodalom-politika* c. 1911. dec. 30-i cikkében számos író nyilatkozatát közli RÉVÉSZ Béla, azután hozza a Világ HATVANY Lajos nyílt levelét ADY Endréhez (dec. 31.), OSVÁT Ernő válasznyilatkozatát (1912. jan. 3.), FELEKY Géza csitító hozzászólását (jan. 4.), POGÁNY József vita-előadását (jan. 20.), s persze közben a HATVANY—OSVÁT párbaj hírét (jan. 7.).

⁴¹ SZÁSZ Zoltán: *Hírlapírás és meggyőződés*. 1912. ápr. 28. 33—4. l. *Az írói becsület*. 1912. máj. 12. 13—4. l. *Irodalom és társadalom*. 1912. márc. 20. 8. l., ápr. 25. 13—14. l. (E vitáról l. CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Bp. 1960. 145. l. és jegyz. 549—550. l.) *Magyar írók szervezkedése*. 1911. júl. 16, 20. júl. 30. (ADY véleménye). aug. 20. *Fekete irodalomtörténet*. 1911. dec. 14. 7—8. l.

JUHÁSZ Gyulának a szakolcai főgimnázium értesítőjébe írt tanulmányából (*Magyar poétika. Poétikai tanításom kis tükre*) egy újságoldalnyinak ad nagyobb nyilvánosságot.⁴² Sokat és nagyrabecsüléssel foglalkozik a *Világ* MIKSZÁTHAL nemcsak jubileumakor és halálakor, hanem számon tartja emlékezetét is.⁴³ Elég rendszeresen kapnak teret nőírók: részben elenyészett nevek, de novellával, verssel előfordul KAFFKA, CZÓBEL Minka is (meg a JUHÁSZ Gyula révén emlékezetes patétikus EÖRSI TÓTH Julia) és a szociális riportok sorából kitűnik az *Esti Újságnál* hírlapíróvá edződött ANTAL Gézané.

Negyedik évfolyamába lépve, 1913 elején következik be a lap életében sorsdöntő változás: felelős szerkesztője február másodikától PURJESZ Lajos és április elsején lekerül a lapról dr. BALINT Lajos főszerkesztő neve. Erdemben már újévtől érvényesült PURJESZ Lajos befolyása, s ez rögtön kitetszik oly fontos politikai eseménnyel kapcsolatban, mint az 1912 utolsó napján benyújtott LUKÁCS—TISZA-féle választójogi javaslat: a *Népszava* azonnal megállapítja, hogy „a *Világ* tőle szokatlanul erélyes hangon írja meg a véleményét” arról, hogy a kormány kijátssza az ipari és a mezőgazdasági munkásságot.⁴⁴

PURJESZ Lajos tehetségének kibontakozása ismeretes: 32 éves ekkor, 23 éves kora óta főszerkesztője volt az *Egyetértésnek*, eszes, művelt, politikai áttekintése és ítélete biztos, polgári radikális nézetei szilárdak, jelleme tiszteltreméltó, csiszolt modora hajbókolás nélkül kelt elismerést, ellenfelei is megbecsülik. Szerkesztői tehetsége átfogó, ennek alárendeli publicisztikai munkásságát — ritka, fontos alkalmakkor ír csak egy-egy vezércikket a *Világba*. Jelentős munkásságát és emberi erényeit összefoglalóan jellemezték egykori munkatársai: legtalálóbban visszaemlékezéseiben az író BALINT Lajos, annak idején a *Világ* nekrológja és BIRÓ Lajos a *Nyugatban*.⁴⁵ Ezeket az arcképeket aláfesti, ha akad más kortársi emlékezés és megerősíti a *Világ* tartalma, már működésének itt érintett másfél éve alatt is.

PURJESZ Lajos tehát hozzáfog, hogy hamarosan elmondhassa lapjáról: „ethikai értékei vannak”. Legelőbb a meggyőződés következetességét érvényesíti (osztatlan felelőssége idején mind merészebben) a politikai célok érdekében, azután apránként eléri az egész újság harmonikus egységét. Mindjárt eleinte frissítően hat, hogy a korábban jellegtelenül ismétlődő rövid vagy hangzatos előfizetési felhívást gyakran megújított, fogalmazásban és tipográfiában is szépen formált írásművek váltják fel *Az olvasóhoz*. A kapcsolat közvetlenné válik, kifejti a programpontokat és eszközeit, kikel a kongó frázisok ellen. Hamarosan megállapítja, hogy előfizetői szaporodnak és ötödik évfolyamába lépve merészen kimondja: „Nem a langyos közönyösökhöz szól a szavunk. A habozók maradjanak távol. Szívesen látjuk őket ellenfeleink táborában” — hiszen, nem tagadja: „ellenségeink is vannak minden vonalon.”⁴⁶

⁴² 1912. júl. 21. 33–4. l. — JUHÁSZ Gyula méltatásával hozza hírül a *Világ* (1913. okt. 29. 11. l.) székfoglalóját a szegedi DUGONICS-Társaságban és közli *Isten háta mögött* c. versét. (Ez utánközlés kiegészítés *Összes Művei* (Versek II. Bp. 1963.) jegyzetéhez: 448. l.)

⁴³ MIKSZÁTHAL kapcsolatos az első riporterri „szenzáció” is a *Világban*. (Külön közlemény tárgya. F.I.)

⁴⁴ *A kormány elszigetelten. A sajtó a Tisza-reform ellen.* *Népszava*. 1913. jan. 2. 4–6. l.

⁴⁵ BALINT Lajos: *Művészbemutató*. Bp. 1964. 358–367. l. *Purjesz Lajos*. *Világ*. 1925. jan. 8. 1–2. l. BIRÓ Lajos: *In memoriam Purjesz Lajos*. *Nyugat*. 1925. jan. 16. 100–102. l.

⁴⁶ *Világ*. 1913. febr. 23. 11. l., márc. 23. 13. l., máj. 11. 13. l., júl. 1. 13. l., dec. 14. 15. l. *Négy év után*. 1914. márc. 29. 12. l.

Mindig hatásos, világos célzatú az a jelmondat vagy beszédes statisztikai adat, mely a belső oldalakon két vonal közötti résben bukkan fel. Ilyen az előjáróban említett mottó, ezt az új sajtótörvény életbeléptekor tiltakozásul meg is ismétli. A korábban viszonylag csekély terjedelmű külügyi rovat bővül, a hírszerzés—hírfeldolgozás modernebb, *Külpolitikai szemle* járul hozzá (MÉRŐ Gyula írja) és cikket—riportot szánnak az érdeklődéssel kísért eseményekre (mint MAGYAR Lajos és SAS László sorozata Albániából és Montenegróból). Több figyelmet szentel a lap a munkásügynek (munkanélküliség, nyomor, sztrájk, kizárások, gyülekezési szabadság, tüntetések, végül munkások részvétele a törvényhozásban, persze: másutt).

A politikai állásfoglalás legfőbb tükre ezekben az években az általános, titkos választójogért folyó harc. A lap megindulásakor világos beszéd a *Nyílt levél Gróf Tisza István úr Ó nagyméltóságához*,⁴⁷ de nem változtathat azon, hogy a 18 milliós országban két hónappal később nyolcszázötvenötezer szavaznak, s jórészt a munkapártra. Azután következett BÁLINT ügyvéd főszerkesztősége idején az a már említett „bizonytalanság, amely ... a polgári áldemokráciával kacérokodott.”⁴⁸ Ennek vet véget PURJESZ Lajos és vezércikkírói: ÁGOSTON Péter, BIRÓ Lajos, GERŐ Ödön, IGNOTUS, JÁSZI, SZENDE Pál. Megszólal PURJESZ is: *Kié az ország* kérdi, RÓNAI Zoltán pedig kijelenti: csak egy erős szervezet van az államból élő uralkodó kikkel szemben, a munkásság.⁴⁹ Ekkor indul itt IGNOTUS nevezetes tárcasorozata: *Olvadás közben*, szókimondón TISZA ellen és így hadakoznak a „demokrácia archimedesi pontjára”-nak deklarált nemzetiségi kérdésben megszólalók is: ADY, BIRÓ Lajos, JÁSZI, ISAC Emil, SZENDE Pál, DINER-DÉNES majd MÓRICZ Zsigmond és BARTA Lajos nagyszerű riportjaikkal Máramaros és Bereg megyéből.⁵⁰ Megismerjük a *Világból* az Országos Polgári Radikális Párt hivatását és nézeteit formális megalakulása idején.⁵¹ Hamarosan megváltozik azonban minden addigi törekvéssé sulya és aránya, mert kitör a háború. Az első felbuzdulás bakanótái mellett ott áll BIRÓ Lajos figyelmeztetése: „múltjék el az olcsó hősiesség, amely a biztonságos budapesti utcán tombol” — maga pedig MAGYAR Lajossal, PILISI Lajossal elindul haditudósítónak. BÖLÖNI elsiratja JAURÉST, s szeptemberben már sebesültje van a redakciónak: NAGY Andor.⁵²

⁴⁷ 1910. ápr. 10. 33—6. l. kilencszáz aláírással: ... „Mi testvéreinknek, a testi munka embereinek fokozott politikai érvényesülésétől nem félünk, sőt bennük látjuk és keressük a mi meggyőzőbb, leglelkesebb és legszilárdabb szövetségeseinket a magyar kultúránk kiépítésének fáradságos munkájában.”

⁴⁸ BÁLINT Lajos 45. alatt i. m. 364. l.

⁴⁹ PURJESZ vezércikke (1914. ápr. 12). szerint: akié az utca és a piac. RÓNAI Zoltán: *Tömegsztrájk és választójog*. 1913. márc. 1.

⁵⁰ IGNOTUS *Sorok Tisza Istvánról*. 1913. jún. 1. 1—3. l. JÁSZI Oszkár: *A demokrácia archimedesi pontja*. 1914. márc. 15. vezércikk. MÓRICZ és BARTA Lajos 1913 végén—1914 elején foglalkoznak a rutének ellen felségárulás címén indított máramarosi ún. skizma-per hátterével, okaival; MÓRICZ véleményének lényege: az elnyomatás robbantóbb erőket nevel, mint a nyílt ég alatt fejlődött életenergia (*Oroszocskák*. 1914. jan. 8.); a *Bereg-megye*. A *Schönbornok birodalma*. c., 1913. dec. 31-én kezdődő riportsorozat szerzőjeként BARTA Lajost BÖLÖNI fedi fel (utóbb i. m. 267. l.).

⁵¹ JÁSZI Oszkár: *Kell-e polgári radikális párt?* 1914. máj. 24. (vezércikk) Eszerint a polgárság „osztályhelyzeténél fogva ... nem csatlakozhatik a szocializmushoz”. BIRÓ Lajos: *A radikális párt*. 1914. máj. 28. vezércikk. SZENDE Pál: *A radikális párt hivatása*. 1914. jún. 3. vezércikk. *Megalakult az Országos Polgári Radikális Párt*. 1914. jún. 7.

⁵² BIRÓ Lajos: *A kockát elvetették*. 1914. júl. 26. vezércikk. BÖLÖNI György: *Jaurès*. 1914. aug. 2. 9—10. l. (tárca).

Az itt vázolt másfél évben múlhatatlanul meg kell emlékeznünk PURJESZ Lajosnak még néhány közelebbi munkatársáról: szerkesztő-cikkíró-elbeszélő-költő MIKLÓS Jenő, kritikus-cikkíró BÁLINT Lajos, zenekritikus CSERNA Andor, tovább működik BÖLÖNI, DÉCSI, KOSZTOLÁNYI, PÁSZTOR Mihály, RELLE Pál és főleg ADY: kevesebb cikkel, de sokkal több verssel! Vezető cikkeket ír KABOS Ede, JANCsó Károly, BERNÁT Ottó, szakcikkeket ORMOS Ede, SZABÓ Ervin és még sok jóeszű és jótollú publicista. A lap gárdájára mindig jellemző volt, hogy valóban hivatásnak tekintette az újságírást, s ezért érdekelte a szakma és a szakmabeliek sorsa. Amikor tehát 1914 augusztusában kényszerűen lezárul az újság „békés” fejlődésének korszaka, s befejezzük vizsgálatát, visszakanyarodunk az eddigi évfolyamaiban előforduló sajtótörténeti adatokhoz.

Tanulságosan ismerteti a *Világ* az elhunyt újságírók működését, hírt ad az új lapalapításokról, lényegesebb szerkesztőváltásokról, megszűnésekor méltatja a valaha jelentős *Éggetértést*, foglalkozik az amerikai magyar sajtóval is, megtudjuk belőle némely lap színezetét, egyes írói álnevek felfedését. Megemlékezik az újságírók szervezkedéséről, természetesen az első újságíró-sztrájkjéről, s mint említettük, részt vesz az azt követő vitában az újságírói becsületről. Szól minden lapbetiltásról, ami leggyakrabban a *Népszavát* éri (1912-ben százttízszer!), de előfordul bulvárlapokkal is (*A Nap*, *Az Est*) és amelynek fokozatai az utcai, a trafik és a pályaudvari árusításra, meg a postai szállítás jogára terjednek ki. Számos kommentár kíséri LUKÁCS László kerékkötő kolportázs-rendeletét, szembeállítva vele, hogy a szószékről „igazolvány nélkül” izgathatnak „a bűn protektorai”-ként ócsárolt sajtó ellen. A harcos klerikalizmus megnyilvánul a pápa sajtóellenes nyilatkozatában (de lapvásárlásaiban is), meg a vidéki iskolákba és trafikokba kerülő újságok megrostálásában; a pénzügyminisztérium is a trafikengedély megvonásával fenyeget, ha „ellenzéki” lapokat árusítanak.⁵³

Nagyobb cikkek foglalkoznak a sajtóval és megállapítják, hogy „a reakció ágaskodása rendszerint a sajtó elleni hadjáratral kezdődik” és örvendetes a frissítő harc, mert „megindította a lavinát, amelynek egykor el kell pusztítani a reakciót”. Az újságíró munkája a mindennap történetírása. (HERODOTOS voltaképp az első riporter). A közvélemény hatalom, a riport irodalmi műfaj lett. A hírlapírás fejlődéséről, a sajtótudományról szóló előadásaiban GERŐ Ödön megvilágítja hogyan nyilvánulnak meg a sajtóban a „társadalmi alkotóenergiák”, amint „társadalmi alkotóelem” maga az újságírás is.⁵⁴

Heves önvédelmi harc előzi meg az 1914: XIV. törvénycikkben megvalósult új sajtótörvényt. 1913 szeptemberétől nyerünk bő tájékoztatást a *Világ*-ból a törvényjavaslatról, annak parlamenti vitájáról, diákok és munkások

⁵³ 136 000/1912. B.M. (aug. 26.) sz. rendelet: *Sajtótermékek házaló vagy utcai terjesztése*. (A Világban erről 1912. szept. 3., 5.) Rikkancs csak 18 éven felüli lehet, területre szóló hatósági engedéllyel. A háború kitörése után könnyítést kér (és kap) Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja, mert „a jelenlegi viszonyok mellett Szolnokon 18 éven felüli lapkihordót kapni bajos”. (L. Országos Levéltár Belügymin. V/a. oszt. 1914 : 3228 res. aug. 23.) *Igazolvány nélkül. Rikkancsok reverendában*. Világ. 1912. okt. 30. 7. 1. *A pápa a sajtó ellen*. 1912. dec. 15. 10. 1. *A harcos klerikalizmus*. 1913. febr. 11. 9. 1. *A pápa lapokat vásárol*. 1913. febr. 23. 7—8. 1.

⁵⁴ *A sajtó körül*. 1911. ápr. 9. 10. 1. G. R.: *Háború és kultúra*. 1912. aug. 1. 5—6. 1. *A hírlapírás fejlődése*. 1913. ápr. 24. 6. 1. (A TT Szabad Iskolájában tartott előadásában GERŐ Ödön figyelmeztet: az újságírás hatalma zsarnoksággá is fajulhat.) GERŐ Ödön: *A sajtótudomány*. 1913. dec. 14-i hír a 16-i előadásról.

tüntetéseiről, munkásküldöttségről, a főváros polgárságának nagygyűléséről a szabad sajtó védelmében. PURJESZ Lajos vezércikke, cikkek, hírek, kommentárok hasonlítják össze a javaslatot az érvényes 1848: XVIII. tc.-kel, sőt a cári kormány tervezetével, mert az is liberálisabb, mint a magyar sajtóreform. A sajtószabadság legsúlyosabb veszedelme, hogy a kiadó anyagi függősége (a magas kauciója terhére ráróható kártérítési kötelezettség) semmissé teszi az újságíró amúgyis megcsappant erkölcsi függetlenségét. Ezért fordul *A sajtó az ország közönségéhez!*, mégsem akadályozhatja meg a javaslat megszavazását 1914 januárjában és életbeléptét április elsején. Sújtja a sajtót az 1912: LXIII. tc. is a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről, lehetővé téve a „sajtócsőszők”-nek, hogy rendezetlen léptessék életbe a cenzúrát és tiltsanak be a kormányoknak nem tetsző lapokat.⁵⁵

Tekintsük át végül a *Világ* publicitását és visszhangját ezekben az években. Amit a publicitás érdekében kiadói eszközökkel tesz, vajmi kevés: nagy és kis sárga plakátokon hirdeti megindulását, fiók-kiadóhivatalt nyit kirakattal 1911-ben, kiragasztja a hirdetőoszlopokra apróhirdetéseit 1912-ben, de „nem ad ajándékokat” (mindössze a *Naptár*-rovatot gyűjti kötetbe). Természetesen nincs állami szubvenciója, és a közgazdasági életben dívó hirdetési átalányokban is oly szerényen részesül, ami nem haladja meg a díjértéket.⁵⁶

A lap példányszámának hiteles megállapítására nincs mód, azt a hivatalos statisztikai felvételek nem tudakolták, mert „bevallása az adatszolgáltatóra nem egyszer kényes lehet.” A posta nyilvántartásából csak az így közvetített példányszám derül ki „reprezentatív számlálás” alapján⁵⁷ és bár az akkor bizalmas adatok ma hozzáférhetőek volnának, az 1911 utániak elenyésztek, 1910 pedig, a *Világ* fennállásának első csonka éve csak az arányok tekintetében tanulságos. Az egybevetés hitelesnek mutatja azokat az utalásokat, amelyek szerint 1914 első felében a *Világ* mintegy tízezer példányt ért el és ezt határozottan megerősíti akkori belső munkatársa, BÁLINT Lajos is. Olvasottságát a kortársak a példányszám tízszeresére becsülték, mert különösen orvosok, tanítók és egyetemi hallgatók révén többszörösen terjedt.⁵⁸ Említsük meg

⁵⁵ PURJESZ Lajos: *Az új sajtótörvény*. 1913. okt. 26. vezércikk. *Magyar reakció — orosz liberalizmus*. 1913. nov. 25. Az újságírók és újságkiadók egyesülései az olvasóközönséghez: 1913. dec. 9. *A sajtócsőszők*. 1913. máj. 6. — ADY ³³ alatt id. cikkében így kiált fel: „... a sajtó bakóinak szörnyű szándékát csak az intellektuelek s a munkásság érzik szinte testi fájdalomként. Valóban siessenek a sajtótörvényükkel a bűnös szándékok kiküldött próbékjei, hadd verődjék össze az a nagy tábor, mely a félignéma sajtó egy messzi szavából megérti, hogy van világosság, lámpa és lámpavas.”

⁵⁶ *A sajtó hirdetési átalánya*, Pesti Hirlap. 1914. febr. 12. 5. l. (A *Világ* a Margitsziget rt.-tól 16 óra 3500 koronát kapott; a juttatások a példányszámmal állottak arányban; egy oldalnyi hirdetés díja már 1911-ben száz korona volt.) Pusztán közönségéből nyilvánvalóan a *Világ* sem élt meg, és 1911–12-ben van is utalás az Főtvőspáholytól származó ötven-százezer koronákra, de arra is, hogy inkább sörgyáros, semmint ELEK Pál (azaz a Magyar Bank) volt a mecénás, mert a bankigazgatót korruptnak minősítik. (*Kelevény*. Világ. 1911. dec. 7. vezércikk.)

⁵⁷ ELEKES Dezső: *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*. Statisztikai Közlemények. 85. 1. sz. 1938. 135. l. NEMES György: *A sajtó műhelyütkái*. Bp. 1948. 19. l.

⁵⁸ OL — MF 1910—V.—838, 2618, 4559, 6424. *Budapest székesfőváros területén postán feladott politikai hírlapokról szerkesztett kimutatások*. (Eszerint 1910-ben a Világ vidéki előfizetőinek száma szinte azonos volt az Egyetértésével, máris felülmúlta a polgári demokrata *A Polgárt*, és mintegy hetedrésze volt a legkelendőbb *Pesti Hirlap*nak.) PINTÉR Jenő i. h. húszezret ír, de nem jelöli meg, hogy 1910 és 1926 között melyik időszakban. PURJESZ jelentése szerint nemsokára százezren fogják olvasni a *Világot*: *A „Világ”-ért*. Kelet. 1914. 5. sz. 20—1. l.

itt, hogy a lap évi előfizetési díja megalapításától kezdve 28 korona volt és számonként 10 fillérért árusították. Az új sajtótörvény életbeléptekor leszögezi, hogy „független és szókimondó marad . . . becstelent nem közöl” és mert előfizetőiből él, csatlakozik ahhoz a néhány napilaphoz, amely 1914 július elsejétől 32 koronára emeli előfizetését.⁵⁹

A *Világ* érdemeit és jelentőségét mutatja, hogy mindvégig visszhangot kelt. Megindulásakor azonnal említette az *Egyetértés*, a *Magyar Hírlap*, *Pester Lloyd*, a bécsi *Die Zeit* (nyert is Ausztriából előfizetőket), viszont nem szól róla a *Budapesti Napló*. A *Polgárral*, mely agyonhallgatja, nincs kapcsolata a *Világnak*; VÁZSONYI Vilmosnak felrója „botlásait”. A *Nyugatot* viszont mint szellemben hozzá legközelebb állót ajánlja. Szükség esetén polemizál a *Világgal* a *Népszava*, de méltányolja is munkásságát és többször átveszi belőle a kultúra-ellenes és klerikális jelenségek ostorozását. A lap hatásának világos jele ellenfeleinek sok éles, gyakran durva vagdalkozása, elsősorban az *Alkotmány*, *Magyar Figyelő*, *A Cél* párhuzamos évfolyamaiban és BANGHA Béla jezsuita páter előadásaiban. S kell-e nyitabb bevallása a *Világ* sikerének, mint az a klerikális röpirat, amely azon kesereg, hogy „a keresztény magyar társadalom . . . mohón olvassa”⁶⁰

A *Világ* kezdeteiről szólva nem hagyhatjuk említetlenül pályafutásának végét sem, mert végleges betiltása 1926 május elsején „a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség”-ért tradícióhoz hű bátorságának következménye a frankhamisítási botrány részleteinek felfedése során. Az ügyészégi iratok nemcsak kortörténeti adatok, hanem önkéntelenül rögzítik is PURJESZ Lajos nevének egybeforrottságát a köztudatban a *Világgal*. A betiltáskor ugyanis PURJESZ Imre volt a felelős szerkesztő és a megidézésére adott utasításban a két éve holt PURJESZ Lajos neve áll . . .⁶¹

A *Világ* ma kelendő radikális jelzője érdemben az itt vázolt, ötödik évfolyamáig terjedő időben alakult ki. A lap a zökkenőket is számbavéve tágabb látókörű haladó tartalommal telített, mint pusztán a polgári radikális pártprogram. Későn kialakult polgárságunk jó és rossz, hasznos és ellenszenves szerepléséből végül is kiszűri azt, ami becsületesen szolgálja a merev maradiság megtörését. Hatása a maga korában akkor is jelentős, ha nem terjed túl a polgári eszményeken, de előremutató például akkor, amikor az általános választójogot nem célnak tekinti, csak eszköznek, amelynek „demokratikus tartalmat

⁵⁹ A *Világ* és az új sajtótörvény. 1914. ápr. 7. 7–8. l. Az előfizetési díjat felemeli az *Alkotmány*, *Budapesti Hírlap*, *Magyarország*, *Pesti Hírlap*, *Az Ujság*. A *Világ* előfizetői túlnyomórészt nem a szabadkőművesek, akiknek a fele nem járhatja.

⁶⁰ Vázsonyi. *Világ*. 1912. márc. 27. vezéreikk. Botond: *A szabadkőműveség önleleplezése*. A *Cél*. 1911. 460. l. MIKLÓSSY István ily című röpiratáról. *Klerikális támadás a magyar sajtó ellen*. *Világ* 1912. márc. 12. BANGHA páter *A sajtó és kultúra* című, a Katolikus Sajtó-Egyesületben tartott előadása szerint a *Világ* „az egyházi vagyona áhítózo szabadkőművesek drága pénzen fenntartott kéjlapja”.

⁶¹ A betiltás egy kihagyott idézőjel következménye volt, mert a bécsi tudósító telefonjelentésének közlésekor a magyar egymillió koronás bankjegy hamisításáról szóló rendőri hír egybeolvadt PERESZLÉNYI tudósító kommentárjával. FELEKY Géza főszerkesztő bűnügye majd két év múltán végződik csak felmentéssel, a *Világ* rt. lapkiadó vállalat felszámolása pedig 1932-ben fejeződik be. Az 1914-ben ötvenezer koronára emelt kaució teljes elértéktelenedése folytán a frankhamisítási ügyben rágalmazásért GERGELY István „kezdő hírlapíró” behajtottak hatszáz pengőt. (Fővárosi Levéltár — Budapesti Kir. Ügyészség. Sajtóügy. IV. 5/634/1926. 5/937/1926. 4/042241. 1926. máj. 4., ill. Polgármesteri iratok 230.767,(1932—IV.)

csak konzekvenciái kölesönöznek”.⁶² Mindenesetre jellemző, mily egybehangzó a korabeli és emlékező értékelések: a szabadkőműves eszméken túllépő, politikai, tudományos, művészeti radikalizmust képviselő orgánumként ítélik meg, amelynek van világnézete, azt sorsdöntő években vállalja, hisz benne és meggyőződését tanítva terjeszti. Hangja nem harsány, a sajtó sok más táján tapasztalható „bárdolatlanlanságra” tárgyilagos igazságkereséssel válaszol.⁶³ E vonásai révén jelentős a szerepe a publicisztika, a vezércikkírás történetében is: a szónoklat, a lírai szenvedély, a szecesszió, s másfelől az üres retorika⁶⁴ helyébe lép — mondhatni realizmusával —, modernizálja közönségének ízlését és emeli a magyar sajtó színvonalát.

IRMA FABÓ: DEVELOPMENT OF THE RADICAL NEWSPAPER “VILÁG” (“WORLD”)

“Public opinion cannot be radical without a radical press” — this motto of the daily *Világ* expressed its aim to spread then modern ideas of progress. The need for a radical press was felt since the turn of the century but former attempts failed either on account of ideological compromise or for lack of capital. *Világ* was founded early in 1910 by the Hungarian freemasonry which, however, consisted of lodges of very different shades of opinion, conservatives included. The variety in interpreting their ideals as to their practical duties was reflected — after half-a-year’s good start — in the second editor-in-chief’s uncertain attitude and thus led to an unclear or even contrary expression of the paper’s political program for almost three years. This critical and much criticized state of affairs perfectly changed to the best from the beginning of 1913 when the post of the editor was taken by L. PURJESZ, an exceptionally gifted journalist. He cared for an unshaken political trend of bourgeois radicalism in concordance with the program of 1910: to fight for universal suffrage, public education governed by the state (instead of the churches), progressive taxes and secularization of the vast ecclesiastic estates in the country. This meant a constant fight against the politics of the successive governments and against clericalism. The editor-in-chief was aided by a highly qualified regular staff and distinguished invited authors — i. a. the prominent poet ADY as publicist and novelist too — who produced a newspaper of manifold interest and high cultural rank. The volumes of the *Világ* studied here until the outbreak of World War I. show its development to what it is called to-day: a radical newspaper. Its contemporary influence has to be emphasized as it forwarded that much needed political education which gave an outlook beyond the activity of the parties on the stage.

⁶² SÁRKÖZY István: *Batthyány és a radikalizmus*. Világ. 1914. ápr. 22. 5. l.

⁶³ BÖLÖNI György: *Magyarság — emberség*. 265. l. „Nevezetes napilap volt ez, nagy szerepet játszott a magyar értelmiség fejlődésében és forradalmasításában. Az ADY által nyugtalanított emberek, a jobb létre törő szellemiség, ebből a lapból kapta világnézeti táplálékát, a haladás és változások vágyát.” BENDA Jenő: *A Világ*. Kelet. 1913. 226 — 7. l. „Amikor majd megírják azt, hogy a mai gyáva, szervilis, maradi, osztályönzéssel és klikkérdékekkel szétmardosott Magyarországból hogyan született meg az új, a dicsőségesen előretörő Magyarország, ebben a megírásban igen előkelő szerepet kell majd juttatni a Világnak és a Világ munkájának.” *Világ*. Világlexikon. Bp. 1925. 919 — 927. l. (Az Enciklopédia r.t., azaz a Lantos könyvkereskedés kiadásában megjelent lexikon hirdetései között a lap részletes, PURJESZ Lajos életében és bizonyára közreműködésével készült ön-ismertetése.) „A modern újság”-ról szólva kiemeli: „Mindenkor érezte a Világ, hogy az újságírás tisztességének kérdése egyúttal a társadalom tisztességének kérdése is” és „méltán büszke” a külpolitikai hírszolgáltatásban végzett, fejlődést jelentő munkájára, tárgyilagos gazdasági tudósításaira.

⁶⁴ GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban*. 148 — 150. l.

KÖZLEMÉNYEK

A Bedegi Nyáry família nyomtató mestere: ifjú Klösz Jakab. SZEPSI CSOMBOR Mártonnak (1595—1622) nevezetes útleírása, az *Europica varietas* (Kassa 1620. RMK. I. 500.) megjelenése után meg kell válnia a kassai iskola igazgatói állásától, s a magyar későreneszánsz kitűnő prózáírója a BEDEGI NYÁRYAK szolgálatába lépve Varannón lesz prédikátor s egyszersmind az ifjú NYÁRY Ferenc (1611—1622) nevelője, kinek oktatására összeállítja *Udvári schola* c. újszoitikus erkölestanító munkáját, s akivel együtt esik a Felvidéken dühöngő pestis áldozatául. Ez újabb könyvére már mecénásai viselkedésnek gondot, s a NYÁRY birtokokon forgolódo prédikátorok közreműködésével a kisgyermek a nyja, NYÁRY Istvánné TELEGDY Anna (meghalt 1635) jelenteti meg Bártfán (RMK. I. 527.), ahol egy év múltán a fia temetésén elhangzott *Négy szép hallottas Praedikatiok* gyűjteménye (RMK. I. 534.) is elhagyja a sajtót. E prédikációs könyv GNOSTIUS János verses latin orációját, valamint KOVÁSZNAI B. Imre, KIS-KAPOSI István, MISKOLCZI S. János és IRATOSI T. János — a NYÁRY birtokok lelkészei — temetési beszédeit tartalmazza.

Ekképpen vált szükségessé, hogy a SZEPSI CSOMBOR műveinek kritikai kiadását előkészítő munkálatok során az Országos Levéltárban átnézzük a ZICHY család levéltárának a VÁRDAY, NYÁRY, TELEGDY familiára vonatkozó, mintegy kétezer tételt számláló 17. századi misszilis anyagát,¹ s így bukkantunk az alább közlendő levelekre, melyek figyelemre méltó adatokat tartalmaznak ifjú Klösz Jakab (1601—1660) bártfai tipográfus tevékenységének első éveit illetően, s árnyaltabban jellemzik azt a szellemi környezetet, melyben életpályáján elindult.

Az első levél írója, a németországi egyetemeken tanult KOVÁSZNAI B. Imre, előbb Korláton és Kassán, majd 1615-től CSOMBOR Márton szülővárosában, a NYÁRY birtokhoz tartozó Szepsiben lelkész,² kinek nevét mint a *Négy szép hallottas Praedikatiok* egyikének szerzőjét említettük; egyetemi vitatkozásain kívül ő írta TELEGDY Annához az *Udvári schola* elé illesztett *Vigasztalo beszédet*. Leveléből kitűnik, hogy SZEPSI CSOMBOR posztumus munkáját TELEGDY Anna asszony jelentette meg, s a négy beszédet tartalmazó kötettel együtt eredetileg Lőcsén akarták kinyomtatni. Ott azonban 1623—1624-ben nyomtató műhely nem működött. A fiatal Klösz Jakab Bártfára tette át székhelyét,

¹ OL ZICHY család lvt. P. 707. Fasc. 81. NB. Nr. 7345—7999., 9409—9855., 10136—11029. A továbbiakban csak a Nr. jelzetekre utalunk.

² Ld. ZOVÁNYI Jenő cikkei a „*Theologiai lexikon*” részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 254.; RMKT. XVII/2. 290, 318, 350. Alább közlendő levele mellett másakra is rátaláltunk (TELEGDY Annához, Rozgony, 1628. március 19., Nr. 09586/b.), s utalhatunk olyanokra is, melyek őt emlegetik: VÁRDAY Kata — NYÁRYNÉ édesanyja — leányához (kelt 1623, „Vardaban makeden”, Nr. 0911.); TELEGDY Anna édesanyjához írva (Csicsva, 1623. szeptember 9., Nr. 10873.) utal kettejük levelezésére: „kovaznay ymre uramnak mynemö leuleket yrtam”.

SCHULTZ Dániel 1622-ig dolgozik, BREWER Lőrinc első nyomtatványa (RMK. II. 437.) pedig 1625-ben lát napvilágot. A nyomtatásról így másutt kell gondoskodni, s a kéziratosokat Bártfára viszik, ahol ifjú KLÖSZ Jakab már 1622-ben megkezdte működését.³ Előzőleg azonban a szerző — KOVÁSZNAI — betekintésre megkapja a kéziratosokat. A levélben két munkájáról esik szó, melyek egyike a *Vigasztalo beszéd*, — ezt Telegdy Anna lemásoltatta és visszaküldte —, másika pedig a négy temetési szónoklat közt lévő saját prédikációja, ugyanis csak erre vonatkozatható a levél „teobbi” prédikációt említő kitétele. Mint értesülünk, KOVÁSZNAI-nak egy szolgát kellett volna informálnia munkája kinyomtatása felől, ki azonban először távollétében járt nála, most meg nem jön, s így ő ez úton érdeklődik ez utóbbi írása sorsáról.

Különös érdekessége e levélnek, hogy szól az „Eoregh aszszon”-nak, vagyis VÁRDAY Katának egyik alumnusáról, „az Odera folio viz mellet levo Francofurtbā” lakozó „szegeny tanulo Deakia”-ról, kinek nevére s egy 1623. augusztus 3-án kelt, VÁRDAY Katához intézett levelére is ráakadhattunk.⁴ Úgy véljük ennek szövege sem érdektelen, hiszen SZENCZI MOLNÁR Albertről őrzött meg figyelemre méltó adatot, nevezetesen azt, hogy a Frankfurtban tanuló magyar diákok levelezésben álltak vele, további utazásaik tervezgetése közben tőle meg barátjától, Georg Remtól kértek s kaptak tanácsokat a „job állapotu heliek” felől. Első helyen ezek között a SZEPSI CSOMBOR által megírt és leírt Anglia szerepelt, s a tehetősebbek — utal rá a levél — már el is hajóztak a brit partok felé; menne a mi deákunk is, ha VÁRDAY Kata újabb forintjai megérkeznének. E korai adat irodalomtörténetírásunknak azt a megállapítását támogatja, hogy SZENCZI MOLNÁR orientáló tekintélye és szervező munkája nem kevés indítékot adott az angliai puritanizmus eszméinek hazai elterjedéséhez.⁵

A harmadik levelet 1624. március 25-én KLÖSZ mester írja SATHÓ Istvánhoz, VÁRDAY Kata varanói tiszttartójához, s számot ad benne arról, hogy a két megrendelt könyvvel sz. Gergely napjára (március 12.) elkészült, illetve, hogy az egyik már azelőtt is készen volt. Az egyik könyvet, melyet „Imadságos könyveczke”-nek mond, könnyen azonosíthatjuk Kecskeméti C. János *Szép és aytatos Imadsagos Konyveczkejével* (RMK. I. 533. és Sztripszky 1896a), melynek ajánlása VÁRDAY Katához szól, s valóban a levélben megjelölt 13 árkus terjedelmű (12r, 264 lap és 24 levél). Miután ajánlása 1624. Boldogasszony havának (január) 8. napján kelt, március 12-én csakugyan készen állhatott. Melyik lehet azonban a levélben említett másik, 12 árkus terjedelmű nyomtatvány, illetőleg mi lett a sorsa az első levél szerint nyomtatásra szánt két másik munkának? Nos, az *Udvari schola* — címlapja szerint — még 1623-ban elhagyta a sajtót, a temetési beszédgyűjtemény, a *Négy szép hallottas Praedikatiok* pedig 1624-ben jelent meg, mégpedig mindkettő a bártfai Klösz nyomdában. A pontosan meg nem határozott kiadvány csak az *Udvari schola* lehet, mert a 9 ½ 8r ív terjedelmű prédikációs könyvvel szemben ennek terjedelme (12r, 201 lap és 42 levél) éppen a levélben megadott 12 árkus.

Úgy látszik tehát, hogy a nyomtatónál 1623-ban megrendelték az *Udvari schola*, majd 1624 első hónapjaiban a Kecskeméti-féle imadságos könyv kinyomtatását. Az első — 1623-as kiadási évvel — 1624. március 12-én már készen volt, de a megrendelő a két

³ RMK. I. 518—520. Vö. FITZ József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959 137.

⁴ PATAKI Imre levele VÁRDAY Katához (Frankfurt, 1623. augusztus 3., Nr. 10761.) VÁRDAY Katának egy másik, JÁNKI TÓRÓS János nevű alumnusával is találkozunk, ki két magyar nyelvű levélben tudósította patronáját boroszlói illetve frankfurti élményeiről (1623. július 10., Nr. 10922. és 1623. augusztus 5., Nr. 10921.)

⁵ Ld. pl. HEREPÉI János: *Adattár 17. század szellemi mozgalmainak történetéhez. 1. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. Szerk. KESERŰ Bálint. Bp.—Szeged 1965. passim.

kiadványt egyszerre akarta átvenni, amire 1624. március 25. után került sor. Miután a nyomdászmaster elszámolása csak két munkát említ — mint látjuk, az *Udvari scholdát* meg a *Szép és aytatos Imadsagos Konyveczkét* — a *Négy szép hallottas Praedikatiok* nyomtatására ezektől függetlenül s 1624. március 25. után került sor, de — mint címlapja tanúsítja — még ebben az évben ez is megtörtént.

Az elszámolás a nyomtatás költségeiről is pontos adatokkal szolgál. 1 árkus ki-nyomatása 4 magyar forintba kerül, az összesen 25 ív terjedelmű két könyv nyomdai költsége tehát 100 forint, éppen három csikó ára. Legalábbis SATHÓ István egy, néhány héttel később kelt másik levelében így szól: „Az Harom fekete gyermek louakot Lőczen el nem athattak Kglmes Aszonó, mind az haró gyermek louat saas forinton kertek.”⁶

A megrendelő azonban nem sietett a fizetéssel, mint erről a GNOSTIUS János által 1624 végén írt, negyedik levél tanúskodik. GNOSTIUS-ról eddig nem tudtunk többet, mint amit *Brevis delineatio mortis pestiferae* c. beszédében magáról elárul:⁷ „Facta per Paedagogum Johannem Gnostium Suczanen[sem]”. SZEPSI CSOMBOR kollégája volt ő is, azoknak a kis NYÁRY Ferenc körül tevékenykedő mestereknek egyike, kikről TELEGDY Anna is megemlékezik.⁸ A fiúcska halála utáni életsorsa TELEGDY Annához írt siránkozó leveleiből követhető nyomon; kitetszik belőlük, hogy 1618-tól kezdve még 1632-ben is az ő szolgálatában állott⁹. Egyébként alighanem SZUCSÁNYI Jánosnak kellene őt neveznünk, hiszen a GNOSTIUS név aligha több humanista tudóskodásnál.¹⁰ Említett levele szerint a NYÁRY familia még 1624 végén is tartozik KLÖSZ mesternek 75 forinttal, s emiatt a nyomtató nem is adja át a kész köteteket, GNOSTIUS pedig pénz nélkül nem mer a nyomdász szeme elé kerülni. Ebben az összegben már a *Négy szép hallottas Praedikatiok* költsége is benne lehet, hiszen az év folyamán ez is elkészült.

A levelekkel kapcsolatban még azt említjük meg, hogy a KLÖSZ névnek a FITZ József által megfigyelt 9 változata¹¹ után itt egy tizedik, a sajátkezü levéllel megerősített KLÖCZ alak is felbukkan. A helyesírási bizonytalanság e tanújele mellett mégis fel

⁶ VÁRDAY Katához, Varannó, 1624. július 25., Nr. 10794.

⁷ A négy prédikáció egyike. Vö. ZOVÁNYI i. m. 158.

⁸ VÁRDAY Katához, Varannó, 1622. február 9., Nr. 10863. Itt többek között ezt olvassuk: „... az edes nyary Ferencem kegd t ygen emlegety igen örömet latna kegd t yolis tanul. nagi kedue kezdet hozza leny az varana y predykator mesterekel egöt kegre taniyttany az mag [!] mestere ys ot uagon. harman uadnak melete...” A „mag” talán „magiar” akarna lenni, s akkor SZEPSI CSOMBOR vagy GNOSTIUS rejtőzik mögötte, kiknek eredményes munkálódását ékesen bizonyítja az a két sajátkezü levél, mely a kisfiútól ránk maradt (mindkettő VÁRDAY Katához Varannóról, 1622. július 3., Nr. 10636. és ugyanazon évben augusztus 5., Nr. 10635.) TELEGDY Anna előbb idézett levelében a család és a könyv kapcsolatára is találunk utalást, édesanyjának könyvet küld ajándékba: „... en kegk nem tudvan egeb ayandekot köldeny hanem eg kys könuecket: kyben agya ysten hagi kegd oluashason. nagi yo esegegeben...” Hasonlóképpen könyvek forgatásáról tanúskodik az a Rozgonyból 1613. március 22-én kelt levél, melyet ZOLNAI György deák, VÁRDAY Kata ottani tisztartója ír úrnőjének (Nr. 11016.), s melyben így szól: „Az kónjweczkeketis az Compactorral be kötettem az harmat eo Ngnak azokotis ala kwldtettem. Az fejr kónjweczket azt móda hogj semmikeppen benē köthetj az fekete Aranas kóniweczkebe: Azokotis Ngnak ala kwldtettem.”

⁹ Varannó, 1624. október 25. (Nr. 09849.), uo. 1632. május 3. (Nr. 09855.), uo. 1632. július 11. (Nr. 09528.)

¹⁰ Az efféle névlatinizálás korabeli humanista szokás volt. FECSKÉS doktor pl., kiről Telegdy Anna is megemlékezik („... az edes kys ferkóm ygen beteg... feckes es egi olaz doktor uolt melete de feckes ma cekkere mene...” — írja VÁRDAY Katához Kassáról 1622. március 22-én, Nr. 10867.), saját levelében „Doctor Martinus Hirundo”-nak írja alá magát (VÁRDAY Katához, Munkács, 1620. március 25., Nr. 10538.; a magyar nyelvű levél egyébként igen érdekes receptet tartalmaz).

¹¹ I. m. 180.

kell figyelniük arra a szembetűnő különbségre, mely a négy levélíró között a helyesírás és a stílus tekintetében a nyomdász javára mutatkozik. GNOSTIUS pl. a saját nevét is meglehetősen szokatlan alakban (Janoss) írja, s a régies betűjelek (ý, ŷ, w, ű, gi stb.) mintha évtizedekkel korábban kerültek volna papírra. E ténynek van jelentősége, mert hiszen az ifjú Klósz nyomdája mintegy félszázados működése és több mint hetven magyar nyelvű terméke révén kiemelkedő szerepet játszott helyesírásunk alakulásában.¹²

A szóban forgó levelek — úgy véljük — jól érzékeltetik azt a légkört, mely a VÁRDAY, TELEGDY, NYÁRY családot a 17. század első évtizedeiben körülvette. Az Ecsedtől Varannóig terjedő országrész ECSI BÁTORY István szellemét őrző kulturális életének jellemző mozzanatai bontakoznak ki belőlük, s a család levezetésének itt nem érintett, többi darabjából is. E levelek meglepő intenzitással sugallják azt a tanulságot, hogy a nagy mecénás és író udvarának széthulltával örökségét a NYÁRYAK ápolják tovább. A varannói, kisvárdai, helmeci, rozgonyi, kállói, szucsányi stb. kúriákat benépesítő prédikátorok, tanítók, deákok újsztoikus szellemű kulturális törekvéseit megértő patronusként támogatják, a Tiszahátnak és az attól északra eső területnek az 1630-as évekig nagyjában egységes kulturális arculata részben épp a NYÁRY család igényei és mecénási tevékenysége jegyében formálódik. A korábban kállói papságot viselt, majd LÓNyai Zsigmond udvari prédikátorává lett, tekintélyes és termékeny hitvitázót, KECSKEMÉTI C. Jánost is VÁRDAY Kata kéri szóban forgó imádságos könyvének megírására, ő viseli költségeit, tisztségviselői bonyolítják le a nyomtatással kapcsolatban felmerülő ügyeket. A könyv bevezetőjében a nagyasszony udvara úgy kerül elénk, mint „pietatis Schola . . . kegyességnek Scholája, melyben bizonyos órákban az Davidnak Soltára olvastatik és énekeltetik vala.”¹³ Léleképítő olvasmányok igénye találkozott tehát szerencsésen össze a nagyra hivatott fiatal bártfai nyomdászmeister, ifjú KLÓSZ Jakab meginduló vállalkozásával. Működésének első éveiben teljességgel e szellemiség szolgálatába szegődik. Tevékenységét KECSKEMÉTI C. János három munkájának kinyomtatásával kezdi 1622-ben, majd a következő két évben, — mint látjuk — a NYÁRYAK rendelkezésére dolgozik, s ugyanezen körből bocsát ki ismét három munkát. A családdal való kapcsolatára a továbbiakban nem találhattunk utalást, megszűnt-e — talán éppen az utolsó levélből sejthető anyagi okok miatt — vagy csak emlékei lappanganak, egyelőre nem tudjuk megmondani. A felderíthető három év mind az irodalom, mind a nyomdászat számára gyümölcsöző kapcsolatot tár elénk.

A négy levél így hangzik:

I.

KOVÁSZNAI B. Imre levele TELEGDY Annához. Szepsi, 1623. május 31. Nr. 09586/a.

Alazatos szolgálatónak utanna az Ur Istentoele Nagodnā sok lelki testi jokat boe-
sesegen megh adadni szivem szerent kivanok.

Az Ur Istenek neve diczirtessek, az Nagtok szegeny tanulo Deakia megh eleve-
nedet, es egessesben az Odera folio viz mellet levo Francofurtbā lakozik, de ighen megh
fogatkozot az pezbol. Mert az tallernak arra annira le szallot oda hogj az aszszoniō

¹² Uo. 137, 180.; DIVALD Kornél: *A bártfai Szent Egyed templom*. Archaeologiai Értesítő 1918/1919. 87. l.; GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a 15. és 16. században*. 2. füzet. Bp. 1931. 231, 267. l.

¹³ KECSKEMÉTI C. János: *Szép és aytatos Imádsagos Konyveczke*. Bártfa 1624. RMK. I. 533. és SZTRIPSZKY 1896a. ()()b—)()3a levél.

eo Nagatol¹⁴ adatot penz talam cziak szaz forintot sem teszen ott, mývel hogj eggik resze penzenek volt az Ferdinádus fel tallera, melliket eo Naga ket ket forintban szamalt, eo penigh cziak 4 garasban keolti el. Az Isteneret eo Naga raita konieorwllion, es ne haggia oda hanē valczia ki Nagöd ebben Eoregh aszszoniö eo Nagānal' legien io teorekedo. Nagöd ithon nem letemben kildette volt viszsza az Praedicatit melliet le iratatot vala Nagöd, es iria hogj az teobbit az Udvari Scholaval eggíwt el kǘldi Leoczere ki niötatatni, En mind vartā az Nagöd jambor szolgajat de ide nem jeot, en informaltā volna az kiniötatas felol. Ez az viszsza kildetet Praedicatit akariae Nagöd ki niötatatni auagj Nem azt Nagöd lassa, es felole tudosiczion. Az Ur Istennek boeseges aldasa szallio Nagödra.

Szepsini die ultima May A[nn]o 1623.

Nagödnak alazatos kaplania,
Kovasznai Imre Szepsi Praedicator
eoreomest szolgal.

P. S. Az eo Naga Deakia levelet vit aszszoniö eo Nagānak, es Helmeczi Praedicator Uramnak¹⁵ azokból allapotiat Nagtök megh ertheti.

Kívül: Spectabili ac Mag[ni]ficae D[omi]nae, D[omi]nae Annae Thelegdi conthorali S[pectabilis] ac Mag[nifici] D[omi]ni, D[omi]ni Stephani Niari de Bedegh gen[er]ossimae et D[omi]nae Patronae ac filiae benignissimae

II.

PATAKI Imre levele VÁRDAY Katához. Frankfurt, 1623. augusztus 3. Nr. 10761.

Az Attia Ur Istentől, szerelmes Fiaert az Ur Jesus Christusert, ki leött minden hiueknek igassaga bölczessege szentsege es ualtsaga, io egesseges es iduösseges hozzu eletet keuanok, Nagtokk tellies sziuemből.

Nagi halakat adok, az en Istennemnek azon, hogj Nagtök io egessege felöl ertetem, mellj Nagtök jo egessegenek, megh maradasaert ejeli napali imattsagomban könyörgöttem es könyorgeok naponkent, hofi eo felsege megh tarcza, megh algia es jo szerences elömenetellet minden dolgaik, s kivalkepen penigh ezt az Isten Anya szentegihazahozualo io akarattjat, megh koronazza: es mint az genge Aszonyallattól Christus urunk fejere öntettetet draga kenetnek jo emlekezetit, Az Évangelistak által mindenut hirdettette es az mai napigis hirdetteti, Nagkk es jo akarattjat az eö diczosege mellet valo szorgalmatos gonduseletet, terjesze kj nagi sok eztendökre.

El vöttem Nagödk levelet es azzal eggíwt Nagöd jo akarattjabol en szamomra kildetet aranyakatis Nrö 25. meli Nagöd jo akarattjat ha en Nagödk megh nem szolgalhatom, az akinek diczösegere uigiaz ez szent dologban Nagtök kiualkepen, mind ez eletben s mind az mas eletben Nagjsagodnak bössegesen fizesse megh: enis az en vekony allapatom szerintt eneggie az Ur Isten, hofi Nagk mint kegies patronaimnak szolgalhassak megh. Nagy szüksegemnek idejē es szinten keuanatos időben vöttem ell Nagtök jo akarattjabol zarmazott aranyakat: mert keues idő alatt: igen megh fogiatkoztam volna

¹⁴ VÁRDAY Kata.

¹⁵ KIS-KAPOSI István 1620-tól királyhelmei prédikátor. Ld. ZOVÁNYI i. m. 216. Az átnézett anyagban több érdekes, Helmeacról keltezett levelét találtuk meg (TELEGDY Annához 1632. november 17., Nr. 09557/a.; NYÁRY Istvánhoz 1638. május 28., Nr. 07687/c.; 1639. április 28., Nr. 07687/d.; 1642. március 31., Nr. 07687/c.)

ha az attjafiak által Nagtők leuele nem jutott volna hozzam miuel hogi az penznek semmi-
ben ninczen job arra, minden marhanak penigh inkab neukedet ez idejgh arrà. Tovab
innet Francofurtombol, nem mehettem: mert mind az szük allapat az mezze es mas
orzagokra valo uttol; s mind penigh az Norýmbergaj Remus doctornak es Szenczi Mol-
nar Albert Uramnak leuelej, kiktől job allapatu helieket tudakoztunk, megh tartoztat-
tanak: benünket ugi vagion, hogi az kik bösegesen valo költsegek közzulünk, el
mentenek innet Anglia fele minekük ninczen modunk benne, nemis lezen mind addigh,
mig Nagtők leuelet nem vezzünk: Megh marattanak eo kegýelmekis velük az Nagtők
alumnusi. Vadnak legien hala az ur Istennek jo bölcz es igaz tudomanýu Doctorink kik
naponket az Sz: irast igaz foliasaban magiarazzak mýs szorgalmatossan, halgattjuk es
tanulliuik, az menyre erónk es költsegünkis engedi. azon munkalkodvan, hogi mind
Nagtők felölünk valo jo remensegenek megh felelhetnenk, s mind penigh egebeknek
remensegenek, melire az Urttol kerünk segedelmet naponkent. Egessegemet az mi
illeti Nagýsagos Aszonýom ennek elötte majd három holnapigh igen nagi változas
alatt volt es közel három holnap alat sem etelnek sem itálnak ezeit nem erzettem,
sött megh az kenyéretis mind az azzu fa hejat kenzeritettem volna ragni, ugi öttem,
hol egiczer napjaban, neha penigh harmad napban eggiczer mert az etelt mind az idő
alat sem kevantam. im ket hete hogi neha neha ehetem, de mégh mostanis haborgat-
nak az Canicularis napok.

Szükseges allapatunkat megh nem tagadhatjuk, mind azon által Nagöd jo akaratt-
jaban tudom megh nem czalatkozom. Lattja az Ur Isten el tauoztathatatlan szüksege-
men kjuöl Nagtoktol uött promotiomot semmi haszontalan dologra nem költöm, sem
kis lakasomra es aztalomra, de miuel hogi ez szüksegh nagi es minden draga az [!] sem
tuggiuik hova lezen egi tallerunk, melien ugi szívünk faj: söt megh az mik szuksegesekis
azokat el haggiuk: mert ha czak azokat zerzenenkis megh mi nemet orzagban igen keues
ideigh lakhatnank. Mi mindenben Nagýsagod jo akarattjara hagyuk magunkat es jo
remensegh alat az migh lehet ez szentseges tudomanýban forgolodunk: meliböl az Ur-
nak, Nagöd kereztyenyé jo akarattjabol, engegie az elő Isten, hogi haznossan forgolodo
saphári lehessünk. es Nagysagtők jo akarattjanak az idegen nemzet közöttis, idegen
orzagokban hirdetőji.

Tarcza megh az elő Isten nagisagtokat jo szerenczes es egesseges eletben szent
nevenek diczeretire Anýa szent egihazának epuletire es minden úgiefogiottnakn giama-
litasara. Amen

Frankofurtomban. költ Anno 1623 Augusti 3.

Nagisaghtoknak

alazatos alumnussa.

Patachi Imre

Kívvül: Spectabili ac Magnificae D[omi]nae D[omi]nae Chatarinae de Kisvarda etc.
quondam Spectabilis ac Mag[nifi]ci D[omini] D[omini] Pauli Nyari de Bedegh, consorti
Patronae benignissimae ac gratiosae. pateantur

III.

Ifj. Klösz Jakab levele SATHÓ Istvánhoz. Bártfa, 1624. március 25. Nr. 08526.

Szolgálók kednek mint jó akaró Vramnak, Isten kēdet kívánsága szerént való
jókkal áldgya megh. etc.

Jó akaró Vram, kēdet azért kellettē megh találnom ez levél által, mivel hogy
kēd ez el mult napokban egy paraszt embert hozzam küldöt egy levéllel, irván, hogy ha

el vegeztemé az ő Nagyságok könyveit, egy azért kész vala akkor benne de az másik még nem, irtam akkor kǵdnek hogy sz. Gergely napjára készek lesznek, minék utánna érettek nem küldöt kǵd az könyvekért, nem tudom mi az oka, én azokat régen el végeztem. Kérem azért kǵdet, hogy érettek küldgyön kǵd egy embert mind pinzel, az Imadságos könyveczkének vagyon 13 arcusa, arcusat négy négy forinton, tészén 52 forint. Az másiknak vagyon 12 arcusa, tészén 48 forint. Tészén azért mindenestül az Summa 100 Magyar forint. Kerem kǵlet, mint jó akaró böczületes Vramat, az mint az elötis kérém kǵdet levélben, ha lehetne, hogy aranyot vagy tallýrokat küldőne kǵd, az mint most jár, igen nagy barátságot czelekedné kǵd, megh ügyekezem szólgálni az mivel lehet, kǵd né késsék, hanem küldgyön kǵd egy embert vagy az Hlavatit, mint hogy jól ismerem ötöt reghi barátomat.

Az Vr Isten ő sz. Felsege ǵtesse kǵlet mind ő Nagyságat, sok esztendeigh nagy jó egészségben. Datum Bartphae 25 Marty Anno 1624.

Kǵdnek esméretlen barattya.
Klőcz Jakab könyv-
nyomtato Mpr

Kivül: Adassék ez levél az Nömös es Beczületes Satho István Vramnak, az Waranay Tisztartonak ennekem jó akaró esméretlen Wramnak Varanovian

IV.

GNOSTIUS János levele TELEGDY Annához. Varannó, 1624. december 21. Nr. 09527.

Alazatos es meltatlan zolgalatomatt Aianlom Nagōdnak mint ennekem mindenkoron kegyelmes Aszonnyomnak s Patronamnak. Az Vr Iñ minden szerenczes iokkal, es kedwes hosszú ideighlen valo elettel alǵya megh Nagōdatt, mind az Nagōd kedweesewel Egýetemben.

Megh atta enneké Egrý Gergely¹⁶ az Nagōd Levelétt, kiből az Nagōd hozzam valo kegyéls akarattýat beǵszegessen megh ertetté. Akartā volna sziwem szerenth Kegýelmes Aszonnyom ha Nagōd paranczolattýara mingýarast Helmeczre el mehatté volna, de tudgya Nagōd hogy az Aldot údnep napok eleǵtteǵnk vadnak, Kewantatik Kegýelmes Aszonnyom, hogy ollýan szent wdnep napokon az Ecclesianak zolgallýak, azert Nagōdul kegyelmes boczianatot kerek, azokat egeszegben el vegezwen mindgyart ala megýek Nagto'khoz. Az mi penigh Kegýelmes Aszonnyom az Bartphaý utamott illetj, bizony ío szivel el menté volna, de miwelhogý az kónyw nyomtatonak mindenestül az eǵ munkáýat Satto vrā megh nem atta, hané még tartoznank Egýnehaný forintal, kit Sato vrā Nagōd hire nelkwíl né akarýa megh adnj, azert Nagōd irion Satto vramnak hogi eǵ keglme adgya megh az kónyunyomtatonak az eǵ munkáýat, en minden kesedelmnelkwíl el megýek se Sarkant se Orozlant nem praetendalok, hanem Nagōd paranczolattýának engedelmes lezek, es hatra maradott kónýueczkekett el hozom, Mert ha eddigis el menté volna, czak hiaban lett volna az en oda valo iarassǵ, holot még Sato vrā az kónyw nyomtatonak megh nem fizette, Még hatra volna Hetwen Eǵtt forint, azt eǵ

¹⁶ A NYÁRYAK egyik helmezi tisztartó deákja. Több levelet írt TELEGDY Annához 1621 és 1634 között (Nr. 09491—09503.)

keglme en tñlem akar masul el kwldhetj, ha Nagöd megh paranczollja. Ezek utan Az Vr Iñ ó Szenttfelseghe Sok Eztendeigh kedves io Egesegeben Eltesse es tarczia Megh Nagödatt. Datum In oppido Warano Die 21. Decembris Anno D[omi]nj 1624.

Nagödnak alazatos es meltatlan
zolgajal zolgal mig áll.
Gnostius Janoss
Mpria.

Kívül: Tekintetes es Nagýssaghos Telegdy Anna Aszoñnak Az Tekintetes es Naghös Bedeghy Niary Istwan Vramnak eo Naghañak szerelmes hazaztarszanak nekem mindenkoron kegýels Aszonnjomnak

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN—KULCSÁR PÉTER

Ismeretlen XVI. századi nyomda a mai Burgenland területén. Az utóbbi időben egy eddig ismeretlen, a mai Burgenland területén működő nyomdáról sikerült tudomást szerezni három felbukkant nyomdatermék alapján, amelyek eddig a gráci ferencesek központi könyvtárában lappangtak.¹

A nyomda, amint azt az impresszum mutatja, a Lajta menti Wimpassing (Vimpác) faluban az 1593-ban felavatott obszerváns ferences-zárdában működött néhány éven át. Max GROLIG² említett ugyan egy 1599-ből származó wimpassingi nyomtatványt, melyet a göttweigi kolostor könyvtárából ismert, de a nyomda helyét az alsó-ausztriai Neunkirchen melletti Wimpassingban kereste³.

A wimpassingi ferences rendház alapítói, Leonhard von PÜCHLER leánya Magdalena és annak férje Ruprecht von STOTZINGEN, Hornstein (Szarvkő) Svárországból származó akkori birtokosai voltak.⁴ Mint hithű katolikusok igyekeztek alattvalóikat a reformáció hullámaintól távoltartani. Erre a törekvésükre vezethető vissza mind a zárda alapítása, mind a nyomda berendezése. Ez utóbbinak az volt a feladata, hogy a hívek részére katolikus imakönyveket állítson elő. A három eddig ismeretes imáságos könyvön kívül feltehető, hogy még jelent meg több ilyfajta könyvecske is e nyomdából, de feltalálásukat, úgy mint ezeknél is, a véletlenre kell bízni.

A ferences kolostor — és vele együtt nyilván a nyomda is — hamar elenyészett. Egyesek az 1605. évi BOCSKAY-féle, mások az 1619. évi BETHLEN-féle háborúkkal magyarázzák a pusztulását. Tény az, hogy 1628-ban már a minoriták vették át a zárdát.⁵ A wimpassingi nyomda ma ismert termékei a következők:

1 (GIENGER Georg): *Der qantze Psalter [Des Königlischen Propheten Dawids. Gedruckt zu Wimpassing an der Leytta/ im New erbawten Barfusser Closter /bey vnser*

¹ Az ottani könyvtár vezetője P. Theodor TABERNIGG hívta fel figyelmemet e nyomtatványokra.

² Max GROLIG: *Die alt-österreichischen Privatpressen.* „Archiv für Bibliographie, Buch- und Bibliothekswesen”. 1927. 2. évf. 20. BORSA Gedeon volt szíves erre az adatra figyelmeztetni.

³ GROLIG téves helymeghatározását azután a későbbi szakirodalom (pl. BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet.* Wiesbaden 1963, 463) is átvette.

⁴ *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes.* Bd. II/2. Eisenstadt 1963, 1038.

⁵ *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes.* Bd. II/2. Eisenstadt 1963, 1032—33 és 1038.

lieben Frawen. M. D. xciii. (:)⁸):(4 A⁸-W⁸ = [12] 168 lev. — 8° A címlap következő részei vörös nyomásúak: Der Königlichen Propheten . . . Gedruckt zu Wimpassing . . . M. D. xciii. A cím alatt két címer: a jobboldali a PÜCHLER, a baloldali pedig a STOTZINGEN családe. Az egész címlap öntött cifrákból összeállított díszkeretben.

Az előszóban „Fraw Magdalena Freyn von Stotzingen/ gebornen Pühlerin von Weitteneck/ Freyn zu Hornstein vnd Seuberstorff” az olvasónak ajánlja e zoltárkönyvet a többi könyvecskével együtt, amelyeket az általa alapított és dotált wimpassingi kolostorban nyomtatattott. Ugyanott van említve, hogy Georg GIENGER által Dániel prófeta 150 újonnan lefordított zoltárát tartalmazza.

2. *Christliche Catholische Gebett, so auff die siben Tagzeitten, ein jedtweders in sonderheit /für alle Stände/ mag gesprochen werden.* (Gedruckt zu Wimpassing an der Leytta/ im New erbawten Barfusser Closter /bey vnser lieben Frawen.) 1593. A⁸ = [8] lev. — 8° Díszkeret mint a fenti.

3. *Das Leyden Jesu Christi /In die siben Tagzeit außgetheilt/ vnd in Gebetsweiß an die heilige Jungkfraw Maria Gestellt/ Sambt einer Dancksagung zu CHRisto/ vmb sein bitter Leyden vñ sterben/* Durch die Wolgeborne Fraw/ Fraw Magdalena Freyn von Stotzingen/ geborne Pühlerin von Weitteneck/ Freyn zu Hornstein vnd Seuberstorff/ in Druck gegeben/ vnd der auch Wolgebornen und Ehrwürdigen Frawen/ Fraw Ursula Freyn von Stotzingen/ Abtißin des wirdigen Gottshauß Heggbach dediciert. Gedruckt zu Wimpassing/ an der Leytta. M. D. XCIII. A⁴ = [4] lev. — 8°.

Díszkeret mint a fenti.

A címlap következő részei vörös nyomásúak: In die siben Tagzeit außgetheilt vnd in Ge= . . . Gedruckt zu Wimpassing/ an der Leytta. M. D. XCIII, továbbá magában a szövegben az imádságok kezdetei.

A fenti három nyomtatvány, amint erre az első kötet bevezetése is céloz, szoros tartalmi összefüggésben áll egymással. Azonban a címlapok és az impresszumok, valamint az ívjelek önálló megjelentetésről tanúskodnak. Mindhárom mű egyetlen fehér préselt bőrkötésben maradt fenn, amelynek mindkét csatja hiányzik, a metszése pedig zöld. Eltekintve néhány folttól tökéletes példány. A kötetet Grazban a ferencesek újonnan létesített központi könyvtárukban A 44/44 jelzet alatt őrzik.⁶

4. NARCISCUS [HOLDIUS?], Leonardus: *Carmen Reverendi . . . Domini Erhardi Cristiani Ord. S. Ben. Monasterii J. Maria in Cellis in Austria Abbatis Natalem sexto Idus Ianuarii celebrans . . . scriptum a F. Leonardo Holdio Nansa [Naris?] Ord. Min. Sacerdote . . .* Imprensa [sic!] in Wimpassing Nove eorundam Fratrum Minorum de Observantia Monasterio Anno 1599.

Ezt a nyomtatványt „NARCISCUS” szerző neve alatt Max GROLIG ismertette² az alsó-ausztriai göttweigi bencés kolostor könyvtárából, amely azonban eddig ott nem volt fellelhető. Legújabbán Michael KRIEG úr (Wien) volt szíves rendelkezésre bocsátani a nála levő GROLIG-féle kéziratos gyűjtésből a fenti, pontosabb leírást.

KARL SEMMELWEIS

⁶ A nyomtatványok leírása P. Theodor szíves közlése alapján történt. — Az első és második mű további példánya — BORSA Gedeon tudósítása szerint — a ljubjanai szeminárium könyvtárában található.

1. Az 1. sz. nyomtatvány címlapja

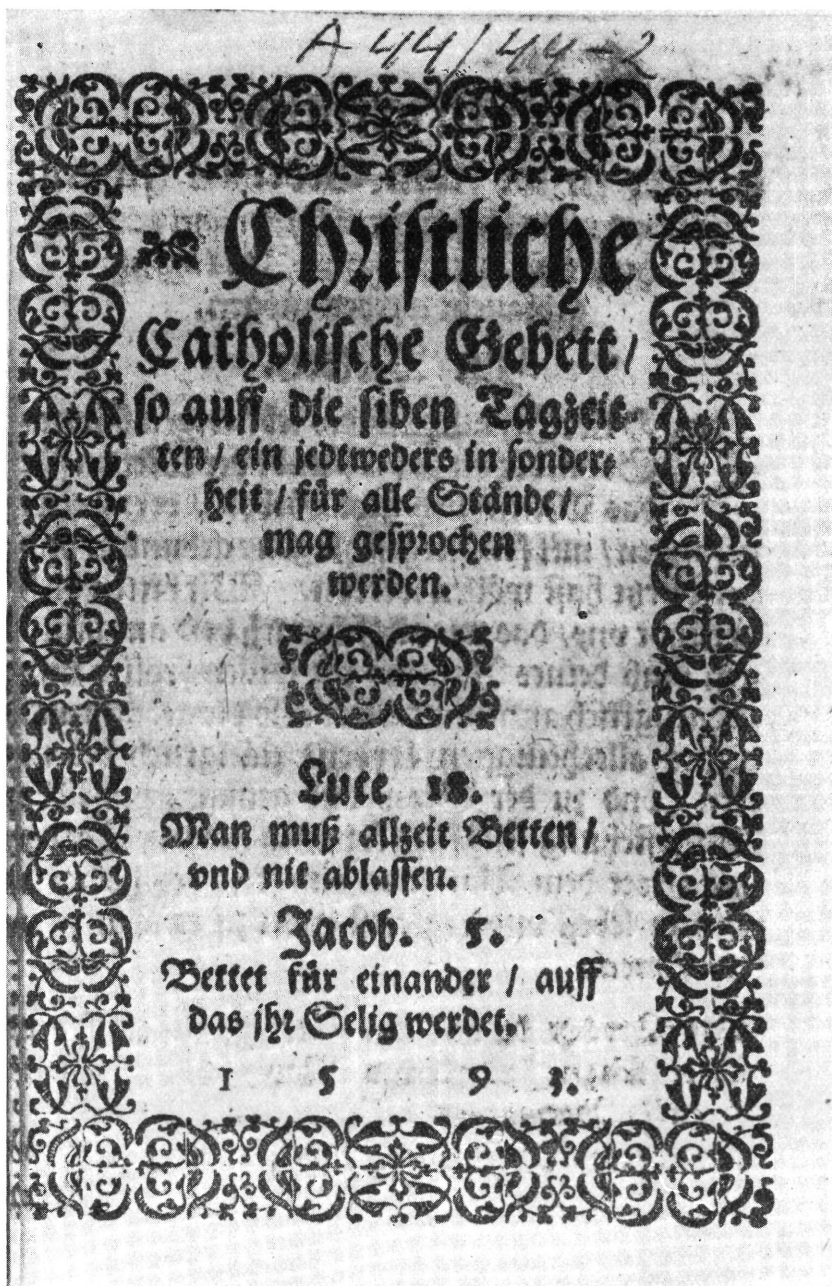
**Den Wolgeborenen Frawen/
Fraw Magdalena Loblin Freyn zu
Weinburg/2c. Bräula von Weckhaw/Frey zu
Ereusen /2c. Constanca Püblerin von Weis-
tenck/Frey zu Hornstein vnd Eubersdorff/2c.
vnd Justina von Dresting / Freyn zum
Etain/ Weinen freuntdlichen
lieben Töchtern.**

Wunsch ich Georg Gienger zu
Kotteneck D. Röm: Kay: May: 2c.
Nacht vnd Burgvogt zu Enns/ vom
Allmächtigen Götliche Hulde/ Gnad/ Hapl/
vnd alle glückselige Volfart/ sampt anbedingung
meiner Väterlichen trew / lieb vnd freunds-
schafft. Wiewol bey der mähig vnd vñle der vns
terschiedlichen alten vnd Neuen teutschen Dres-
uer/ Curs vnd Betbücher / so vor / vnd zu vns
fern scitten offentlich im Druck außgangen /
auch noch täglich außgehn / vnd allenthalben
fapf getragen werden / nit vnbilllich für ein fürs
was vnd vberflus geachtet werden möchte, einig
ander New Betbüchel fürzubringen.

So hab ich doch auß eygentlicher erfah-
rung war genommen vnd befunden / das vil
(.) 11
Leu

An guthesigen frommen Leser.

**Dise des H. Propheten Da-
uides Hundert sayffsig Psalmen/
sind durch den Edlen vnd Gestrengen
Heren Georgen Gienger / zu Kotteneck vnd
Wißteck / D. dreyer Röm: Kayser gebairnen
Rath/ Camerer vnd Burgvogt zu Enns/ 2c.
verständigter als zuvor verdeutschet / vnd in si-
ben Gebertzzeit / wie der H. David von ihme
bezeugt: O Herz sidemal im tag lob ich dich/
vnd zu Niternacht stehe ich auff dich danck-
barlich zu preysen/ 2c. außgerbeyt: vnd serzo
wider durch die Wolgeborene Fraw / Fraw
Magdalena Freyn von Stogingen, gebornen
Püblerin von Weitenneck, Freyn zu Hornstein
vnd Eubersdorff / sampt seitlichen alten Kir-
chengebeten auff anhalten vñler frommen gür-
bergsigen Christen dem Allmächtigen zu lob-
che, vnd preys / vnd dann dem gemainen Las-
yen / Mann vnd Frawen / Jungen vnd Al-
ten vnd zusoderst iren Kindern vnd Kindes-
kofften zu Trost vnd Volfart / auff iren vns
follen in irem New außgehabten vnd douer-
ten Closter zu Wimpansing in Struck
gestehen worden.**

3. A 2. sz. nyomtatvány címlapja

ters/ vnd Sohns vnd heiligen Geistes / sey alle
zeit ob vns / vnd behüt vns vor allem laid vnd
vbel/ Amen.

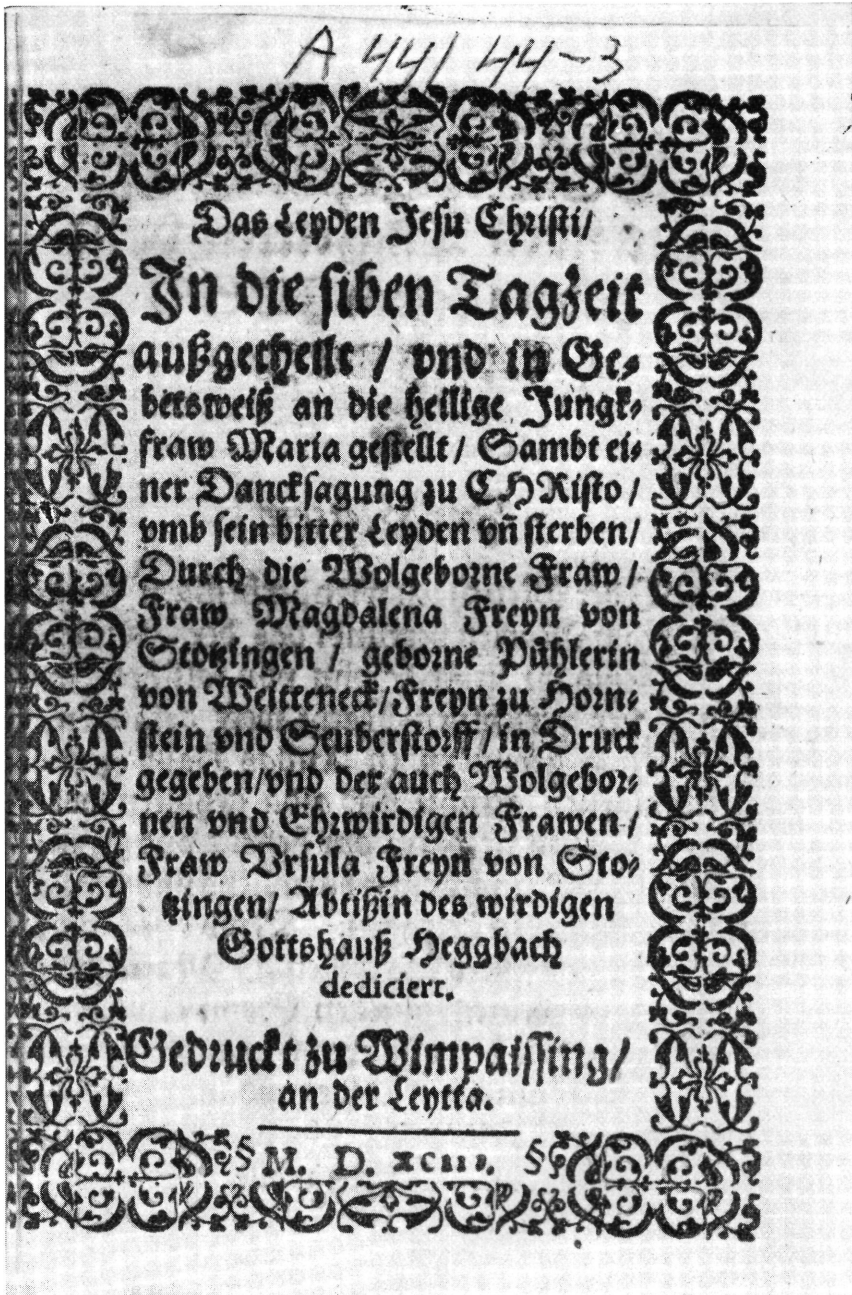
Vnd Gott laß die Seelen aller abgestorbenen
Christglaubigen durch sein milde Barmhertzig
keit in frid ruhen/ Amen.

Vatter vnser.
Begrüßte sehest.
Ich glaub in Gott.

Gedruckt in Wimpfching an
der Seytta / im New erbawten Bar-
fusser Closter / bey vnser lieben
Frawen.

Újabb adatok a sárospataki nyomda történetéhez. A magyarországi héberbetűs nyomdászat történetével kapcsolatban SCHEIBER Sándor az elmúlt évben volt szíves felhívni a figyelmemet az akkor még kéziratban levő Magyar Zsidó Oklevéltár VIII. kötetében található nyomdatörténeti adataira.¹ Eszerint DEBRECZENI Tamás a RÁKÓCZI birtokok sárospataki prefektusa egy 1633 aug. 7-én kelt levelében említi a tervezett sárospataki nyomda betűtípusainak egy részét. Ez az adat majdnem két évvel előzi meg a sárospataki nyomdáról eddig előkerült legkorábbi értesítést, TOLNAI P. Istvánnak 1635 március 2-án kelt RÁKÓCZIHOZ írt sokat idézett levelét.²

A RÁKÓCZI levéltár további vizsgálata során még néhány ide vonatkozó megjegyzés került elő. Mind DEBRECZENI, mind a fejedelem tollából.

RÁKÓCZI 1633 június 8-án kelt levelében³ így ír a prefektusnak „...ha mindaz 200 tallért megnem adatta volna a betűöntőnek, adja oda, hogy annál hamarébb mind görög mind sidó betűk készülhessenek el, ha pedig kegyelmed megfizetett, mind két rendbeli betűtől...” Ugyanez év július 11-én DEBRECZENI értesíti⁴ RÁKÓCZIT „...az görög betűt látni, és ha elkészült idehozni elküldtem, az sidó betűket is szollicitálom és Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint cselekedem mihelyt elkészülnek...” Augusztus 7-én kelt levele már arról tanúskodik, hogy a görög betűk megérkeztek „...az görög betűket is megírtam 25. july, hogy ide hozták, de mivel annak előtte azt parancsolta Nagyságod, hogy az görög betűket itt tartsam, míg az sidó betűk is hozzá érkezhettek s egyszersmint küldjem be...” DEBRECZENI három szeptember elejéről kelt leveléből, viszont arról értesülünk, hogy egy betűöntő mestert vár illetve indít útnak. Szeptember 4-én így ír⁵ „...Az betűöntő ez jövő szerdán érkezik ide, Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint küldöm el...” szeptember 11-én⁶ „...Az betűöntő mester az este érkezik ide, jó gondviseléssel holnap indítom innét meg kocsin...”

Az utolsó e tárgyban írt sorai szeptember 13-án kelték és személyes megjegyzéseket tartalmaznak⁷ „...az betűöntőt elküldöttem tegnap reggel jó gondviseléssel, én kedvét kerestem, nem sok étellel megéri de bort jót s sokat iszik, anélkül nem is lehet...”

A fenti levélváltás alapján kétségtelennek látszik, hogy a görög és héber típusok valahol elérhető földrajzi közelségben készültek és a később említett betűöntő mester is feltehetően nem távoli országból érkezett. Mindez fényt vet nyomdászattörténetünk egy eddig ismeretlen összefüggésére.

I. RÁKÓCZI György aki korának megfelelő kulturális színvonalra óhajtott emelni a fennhatósága alá tartozó területeket, átvette és tovább fejlesztette a BETHLEN Gábor által alapított gyulafehérvári nyomdát és jelentős erőfeszítéseket tett a kollégium érdekében is. Amikor 1630-ban J. ALSTEDT PISCATOR és BISTERFELD a fejedelem meghívására megérkezik Gyulafehérvárra tarsolyukban már ott van a még ebben az évben BRANDENBURGI KATALIN elé terjesztett javaslat,⁸ amely a nyomda új betűtípusainak beszerzését is említi. „...typographiam sic oportet reformare ut tipographus sibi pro-

¹ *Magyar Zsidó Oklevéltár VIII.* 1264—1760. Szerk. SCHEIBER Sándor. Bp. 1965. 262. l.

² TAKÁCS Béla: *Coménius sárospataki nyomdája.* A sárospataki nyomda története. I. 1650—1671. Sárospatak 1958. 6. l. és GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. II. Bp. 1961. 176. l.

³ Országos Levéltár KAM it. Rákóczi cslt. B. 1579—162.

⁴ u. o. 1579-182

⁵ u. o. 1579-202

⁶ u. o. 1579-206

⁷ u. o. 1579-208

⁸ Teljes terjedelmében közölve *Történelmi Tár* 1884. 199-201. l. Más változatban ld. KONCZ József: *A marosvásárhelyi partikula monográfiája.* Marosvásárhely, 1883-4. 549. l.

piciat de uno et altero qui typos recte ordinat, quinque ordinatos rite imprimat. Deinde typi graeci ex civitatibus Transilvano saxoniceis, et quidam hebraici curendi sunt . . .”⁹ vagyis az erdélyi szász városokból kívánják beszerezni a görög és héber típusokat. Bizonyos, hogy a pataki nyomda betűinek forrása ugyanott keresendő ahol a másik, RÁKÓCZI által támogatott nyomda szerezte be szükségleteit.

GULYÁS szerint¹⁰ a pataki és a gyulafehérvári nyomda betűtípusai is Hollandiából származtak, DEBRECZENI fent közölt 1633 július 11-én kelt levele ezt a feltevést kizárja. Mint már utaltunk rá, a levél szerint a betűknek valahol elérhető földrajzi közelségben kellett készülniük, ha a prefektus „az görög betűt látni, és ha elkészült idehozni . . .” elküldött.

A betűk forrása így — igen valószínűnek látszik — az ALSTEDTÉK által említett erdélyi szász városok egyike volt. Talán Brassó, ahol már a XVI. században nyomtak görög szöveget, sőt görög nyelvű könyvet is.

Az újabban előkerült megjegyzések azonban sajnos nem térnek ki részletesebben a héber betűk megérkezésére, és igen szűkszavúak a betűöntő mesterrel kapcsolatban. Annyi azonban bizonyos, hogy a gyulafehérvári nyomdában már 1635-ben megjelenik ALSTEDT héber nyelvtankönyve,¹¹ így lehetetlen, hogy az 1635 október 2.-án kelt I. RÁKÓCZI György TOLNAI P. Istvánhoz írt levelében¹² említett holland nyomdászok hozták volna magukkal az említett betűtípusokat, amint azt Gulyás Pál állítja.

A sárospataki nyomda egyébként még 1649-ben is használatlanul hevert,¹³ nagyobb összefüggő héber szöveg csak 1652-ben került ki a nyomda sajtója alól. A *Musae Patachiae* című gyűjteményben jelent meg TÓFEUS DOBOS Mihály II. RÁKÓCZI Zsigmond felett tartott hébernyelvű gyászbeszéde.¹⁴ A nyomda 1671-ben történt Debrecenbe költözéséig csupán teológiai művek jegyzetelésére használták a görög és héber típusokat. Az 1666 április 8-án kelt nyomdai leltár¹⁵ szerint ciceró típusban 1 cent 36 libra súlyösszegű héber betű, 1 cent 116 libra görög betű volt a nyomdában. Ez körülbelül megfelel annak a 200 tallérnyi értéknek amelyet DEBRECZENITŐL kér számon RÁKÓCZI a fent idézett, 1633 június 8-án kelt levelében.

DÁN RÓBERT

Kronogram minden sorban. A kronogram igen gyakori a barokk korban az alkalmi nyomtatványok címlapján. Ha a kiemelkedő verzálisokkal szedett *I, V, X, L, C, D* és *M* betűknek megfelelő római számok értékét összeadjuk, megkapjuk a mű megjelenésének vagy a benne tárgyalt eseménynek az évszámát.

⁹ VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. I. Nagyenyed 1903. 110. l.

¹⁰ GULYÁS Pál: *Nyomdánk belső élete a XVI—XVII. században*. Irod. tört. Közl. 1948. 3. l. 1641 március elején újabb betűöntőmester érkezett Patakra LISKA János személyében, a latin betűket valószínűleg ő öntötte.

¹¹ ALSTEDIUS, J. H.: *Rudimenta Linguae Hebraicae et Chaldaicae*. Gyulafehérvár, 1635.

¹² A levél szövege közölve: *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 1875. 779. l.: hivatkozik rá GULYÁS Pál: i. m. 267. l.

¹³ MEDGYESI Pál levelében l. TAKÁCS i. m.

¹⁴ *Musae Patachiae*. Sárospatak 1652. Eredeti példányt nem sikerült Magyarországon felkutatnom, tárgyalva: *Archiv pro badani o zwote a spisecch I. A. Komenskeho*. 1912. pp. 31-32.

¹⁵ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.—tól.

Mint mindennek, ennek az elmeélesítő, ártatlan ügyeskedésnek is megvoltak a túlzásai. Legjobban látható ez az *Opus asceticum quotidianae pietatis*, vagy helyesebben szedve az *opVs asCetICVM qVotIDianaepietatis* című 4 leveles könyvecskében. Ennél ugyanis nemcsak a címlapon van három kronogram, hanem az a szövegnek mind a nyolcvanhat sora! Ha a bennük levő római számokat összeadjuk, eredményül mindegyiknél 1720-at kapunk.

Nagy munka lehetett az ismeretlen, magát meg nem nevező szerző számára az, hogy ennyi sort összeeskábáljon úgy, hogy az *I*-k, *V*-k stb. összege mindenütt egyforma legyen. A tartalomra így természetesen nem fordíthatott már elég gondot, s így ez nem érdemel figyelmet. Elragadtatott misztikus felkiáltásokból és jámborságra buzdító felszólításokból áll. Jellemzésükre lássunk három sort:

„CoeLestIs arX IerVsaLeM habItatIo DeI
ah! nIhIL DVLCIVs noMIne IesV!
aD CoeLVM LVX!”

A kis füzetben nincs megjelenési évszám, de a minden sorból kikiabáló 1720-ból következtetve bizonyos, hogy ennek kell lenni a megírás és megjelenés esztendejének. Ez könyvtörténeti szempontból annyiban érdekes, hogy a nyomdász, STREIBIG József Antal, a herceg ESZTERHÁZY-család udvari nyomdásza, eddigi tudomásunk szerint csak 1725-ben kezdte meg működését.

A könyvecske megtalálható az Egyetemi Könyvtárban, jelzete: „Aprónyomt. 327”.

VÉRTESY MIKLÓS

Hermányi Dienes József Talmud-kompendiumának még egy kéziratoss példánya. Volt tanítványom, DÁN Róbert, bemutatta az OSzK-ba került s ott „Quart. Hung. 4161” szám alatt katalogizált kéziratot, a *Sidok Talmudját* (*Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963–1964. Bp. 1966. 235–240. 1.). Megállapította, hogy ez EISENMENGER *Entdecker* *Judenthum*-ának HERMÁNYI DIENES József készítette szabad és szemelgető fordítása. A másolat 1762-ből való és BOROSNYAI WAS Elek munkája.

Az Országos Rabbiképző Intézet kéziratárának is van e műből példánya (219. szám.). Az első lap jobbsarkában olvasható bejegyzés tanúsága szerint 1840-ben LUGOSSY József tulajdonába került, aki tudvalevően a debreceni református főiskola tanára volt (1812–1884).

Érdekesebb azonban ugyanennek a lapnak utolsó sora, egy ceruzajegyzet: „Ezen mű Bod Péter kézírata”. Bod Péter ezirányú érdeklődése már korábbról ismeretes volt, amikor *Szent Hilarius* című anekdóta-fordításában egy talmudi aggáda is helyet kapott (ZSOLDOS Jenő, *Libanon*. 1936. I. 212–213. 1.).

A mi kéziratunk 181 lapos, de befejezetlen, akár az OSzK-é. Ennek 169. lapjáig jut el („A’ malomba vitetett lelkekről”).

Az utolsó levélen (183–184. 1.) más írással egy előttünk ismeretlen példázat olvasható:

Az Ördög Házasságáról való Fabula

Az Ördög meg házasodván vette Feleségül az Istentelenséget és nemzett attól hat Leányokat és egy Fiját. Az első Leányát nevezte *Hazuagságnak*; ezt adta férjhez a Mester-

Lugosy József
1870
1369

SIDOK TÁLMUDJA

Talmud a Sidóknak vélekedések szerint az a könyv, amely-
ken vannak a fival mondott hagyományok vagy beszédek,
melyeket azon Isten Mőcsenek, a Sidók tisztes dolgok mellett

A Talmudnak két nagy része vagon, s mindenik Részén
hosszúak sok könyvekre oszlanak. Az első Rész mely mint a
Tóra, Misnáának hívattatik. A Második Rész, mintegy Ma-
gyarazat, s az Gemarának nevezeték. Ezeknek az imin-
nen emonnan lea íjve lejegyzéseknek le-írására alkalmat
matságot a Sidóknak romlása s elgőljása adott.

É.é. 1. A. 181. 190. Rabb Juida a hagyományokat,
Magyarazatokat s Törvényeket, a melyek különböző idő-
ben feljártak a Synagogaokban, íjve-leírta s azokból kifir-
tette a Misnát. Három száz Értendővel pedig a második
Értendővel elromlása után, a Gemarát Rabb Jochanan
írta le, a mely a Misnával együtt Jeruzsálemi Talmudnak
hívattatik. Hogy annakutána a Sidók Perziába verek
magokat, hogy ott lakniának, Rabb Jida más Gemarát írta le,
mely a Misnával egybe-foglalva, a Babyloniai Talmud.

A Misna íratott írta Rabbini Sidó nyelven, de olyan
keves szókkal s rövidesen, hogy azt igen nehéz megérteni.
A Gemara íratott Kaldéai nyelven, de olyan módon, hogy
az idegen szókkal s egyjébbet meg-értegettetten, és íjve-leírva
is íratott, úgy hogy azt is kevés Sidók értik: következő szerint
ők annak mag magyarazatát a Rabbimfokra bízták, s rá-
juk is kell hagyatni.

A Jeruzsálemi Talmud olyan homályos, hogy azal magok

emberek. A másodikat *Kérkedékenységek*; ezt adta férjhez a Nemes emberek. Az harmadikat *Fősvénységek*; ezt adta a Kereskedők. A 4. diket *Irigységnek*; ezt adta a Papok, Kuldusok, és Tabularisták. Az 5. diket *Kétszínységnek*; ezt adta a Theológusoknak; nevezetesen pedig a Doctorok. Az 6. diket *Kevélységnek*; ezt hogy férjhez ne menyen, az Asszonyok egészen magokhoz hódították. A fiju gyermeket pedig, a Tisztátalanságot meg tartotta maga mellett, hogy minden rangban lévőkh kedveskedjék véle, és így az egész világ Sogora légyen.

Eddig a fabula. Talán valamelyik olvasónk felismeri, hogy eredeti-e, vagy kölcsönzés ez is.

SCHIEBER SÁNDOR

Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése. A korai magyar sajtó, a XVIII. század végi hírlapirodalom ismerői előtt már régen felmerült a kérdés, hogy a lapot szignáló szerkesztők, a „lapengedélyesek” mellett kik voltak az újságok munkatársai, társszerkesztői, esetleges rovatvezetői. Ezek — mint arra DEZSÉNYI Béla rámutat — névtelenül maradtak.¹ Figyelemmel e hírlapok egyes számainak tekintélyes terjedelmére, a heti kétszeri megjelenésre, nem lehet kétséges, hogy egyetlen ember — legyen az mégoly jólétesült, vérbeli újságíró, bőtollú stilisza és polihisztor alkatú személy — képtelen tartósan egymagában ellátni az egyes cikkek megírásától, külföldi orgánumból átvett anyagok fordításától kezdve a tulajdonképpeni szerkesztésig (az anyag kiválogatása, bizonyos szempontok szerinti összeállítása, a nyomdával kapcsolatos munkák elvégzése stb.) terjedő valamennyi teendő. Az akkori sajtómorál, az olvasóközönség érdeklődése még nem kívánta meg, hogy nyilvánosságra kerüljön a munkatársak neve — és így ezek kiletét egyelőre jórészt homály fedi.

Helyesen mutat rá erre a kérdésre DÖRNYEI Sándor,² aki a *Magyar Hírmondó* szerkesztői gárdáját állította össze alapos vizsgálatok után. A magam részéről a korai magyar sajtónak egy decenniummal későbbi, a *Magyar Kurirral* és a *Bétsi Magyar Merkuriummal* kapcsolatos szakaszával, illetve ezeknek az éveknél egy kevéssé ismert, ellentmondó emberi tulajdonságokban gazdag, sokkal inkább tehetséges, mint erősjellemű szereplőjével, SZACSVAY Sándor és PÁNTZÉL Dániel segédszerkesztőjével, majd BATHYÁNYI József hercegprímás könyvtárnokával: DOBSA Ferencsel foglalkozom.

1768 március 28-án, Érsemjénben született³ — ugyanott, ahol kilenc évvel korábban KAZINCZY Ferenc látta meg a napvilágot. A két családot rokoni, társadalmi és egyéb szálak fűzték egymáshoz, ami különösen a reánkmaradt KAZINCZY-levelezésből tűnik ki. Atyja DOBSA Ferenc biharmegyei birtokos és táblabíró volt, édesanyja a tiszántúli eredetű HUNYOR Borbála.⁴

Az alapfokú oktatást két fivérével, Lászlóval és Imrével a szülői háznál kapta. De további iskolázásuk is egy ideig otthon folyt, elsősorú nevelők — PÓKATELEKI SZOMOR Mátyás és FODOR Gerzson — keze alatt.⁵ FODOR Gerzson — aki utóbb a hazai jakobinus mozgalom szereplőjévé vált — ekkor mint iskolai rektor működött Érsemjén-

¹ DEZSÉNYI B.—NEMES Gy.: *A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Bp., 1954, 23. l.*

² *Magy. Könyvszle.* 1958. 3. sz. 263—267. l.

³ SZINNYEI J.: *Magyar Írók Élete II. köt. 944—945. h.*

⁴ DOBSA F.: *Dicat et votet hocce tenrioris ingenii sui specimen instar prolusionis* etc. Jenae, 1804, 13. l.

⁵ Uo. 14. l.

ben.⁶ 1785. ápr. 28-án iratkozott be a debreceni kollégiumba;⁷ itteni professzorai közül SINAI Miklóstra és HATVANI Istvánra emlékezett vissza nagy elismeréssel.⁸ Debrecen után a kitűnő késmárki líceumban a híres POTKONITZKI Ádám, a jénai egyetem egykori neveltje volt a vezetője,⁹ aki „azt magyarázta diákjainak, hogy a franciák háborúja jogos és igazságos, Ferenc királyé nem”.¹⁰ 1787-ben már a megyei közigazgatásban működik; két évig Szepes-megye szolgálatában áll,¹¹ majd Bihar-megye tisztikarában, mint jegyzőkönyvvezető „cancellista” folytatja tevékenységét.¹²

Az alig huszonkét éves fiatalember *ekkori* politikai hitvallásáról az a tény tanuskodik, hogy Bihar — a legforrongóbb ellenzéki megye — a József császár halála után összehívott országgyűlésre őt delegálja a két követ — BEÓTHY János és DOMOKOS Lajos — mellé.¹³ Az országgyűlés szélső balszárnyán vezető helyet betöltő, a szabadkőműves mozgalomban erőteljes szerepet játszó bihari küldöttséghez tartozás eleve meghatározza DOBSA Ferenc helyét. Ezen túlmenően azonban bizonyos, hogy az országgyűlési ifjúság vezéralakjai közé tartozott; MARCZALI Henrik éppen az ő szavaival jellemzi a radikális követek mellett életre-halálra kitartó ifjúság hangulatát: „Dobsa Ferenc boldog” — írja MARCZALI, BERZEVICZY Gergely levelét idézve — hogy „azon fő és felséges emberek között lehet, kik majdnem maguk viszik az egész diaetát, a milyen DOMOKOS, ALMÁSY, GR. FEKETE, VAY József, MÁRIÁSY István”.¹⁴ Vagyis ALMÁSY, a „magyar Mirabeau” és a felfegyverzett tiszai nemesség többi képviselője között, akik által — a korabeli paszkvillus szerint — megdől a vallás, a kormány, a béke és közjó és akik — — — Galliát akarják felépíteni magyar földön. De ennél is többet mond, hogy ő a terjesztője — vagy talán szerzője? — a rendkívül radikális *Aut nunc, aut nunquam* című röpiratnak. 1790. okt. 1-én küldi el ezt a nagyon bátorhangú írást; ehhez fűzött levelében beavatottságát jellemző bizalmas politikai hírek mellett megírja, hogy sok jót lehet várni a királytól, mert „nem baráttya a papoknak”¹⁵

A hosszú országgyűlés után azonban DOBSA FERENC nem tér vissza Biharba, hogy újból elfoglalja megyei hivatalát, hanem rövid ideig Pozsonyban tartózkodik, majd Bécsben tűnik fel és várja, hogy az uralkodó kegye feléje forduljon. „... néhány hónapja miolta itten Bétsben vagyok már több ízben voltam Audientíán; jött is ki ő Felségének kegyes Válassza, hogy mindeneknek előtte applicáltassam; de ez mind ez ideig is, be nem tellyesedett és már nem győzőm tovább a várakozást költséggel” — írja 1791. nov. 15-én¹⁶ gr. ESTERHÁZY Károly egri püspöknek, majd így folytatja: „Itt létembe a Biblio-

⁶ BENDA K.: *A magyar jakobinusok iratai*. II. köt. Bp. 1952, 677. l.

⁷ THURY E.: *Iskolatörténeti adattár*. II. köt. Pápa, 1908, 464. l.

⁸ DOBSA i. m. 14—15. l.

⁹ Egri érseki lt., Arch. vet., No. 2472. Francisci Dobsa correspondentia. Továbbiakban: Corresp.

¹⁰ BENDA i. m. I. köt. LIX. p.

¹¹ Corresp.

¹² Uo. — Később táblabírói címet kapott.

¹³ „... post obitum magni Imperatoris, Iosephi Secundi, Deputatis ad Generalia Regni Hungariae Comitibus Budam Anno 1790. ablegatis, unanimi Inclytorum Statuum et Ordinum voto, adiungebar” (DOBSA i. m. 15. l.) Vö. Corresp.

¹⁴ MARCZALI H.: *Az 1790/I-diki országgyűlés*. Bp., 1907, II. 2, 44. l.

¹⁵ Vö. DOBSÁNAK volt főnökéhez, BERZEVICZY Gergely nagybátyjához: HORVÁTH STANSITH Imre szepesi alispánhoz írt 1790. jún. 26. júl. 23-i, pesti és 1791. febr. 11-i pozsonyi leveleit, melyekben a királyi despotizmusra panaszok stb. O. L., Csal. lt., Berzeviczy-cs. kakaslovníci lt., 1790—1791.

¹⁶ Hiába várakozott. Csaknem ugyanezen a napon veszi kézhez DOBSA a magyar udv. kancelláriától az elutasítást, pedig az udvar — az ügyiratból kitűnően — valóban közbelépett. (O. L., Canc., Acta gen., 1791:14.002). — Nem járt több sikerrel kancelláriai felvételi kérelme 1792-ben sem, pedig kétszer is szerencsét próbált. (O. L., Canc., Acta gen., 1792:1921, 12414).

theca volt az én leg kedvesebb idő töltő multságom,¹⁷ valamint Budán és Posonba is, az egész Diaeta alatt”.¹⁸

Eddig DOBSA életútja egyértelműen ívelt az érsemlyéni kálvinista udvarháztól FODOR Gerzson és POTKONITZKI Ádám tanításán keresztül a radikális nemzeti követeléseket, egyházellenességet hirdető bihari deputációig, a jobbágykérdés azonnali megoldását követelő röpiratig. De e levél — s az azt követő egész levelezés — egész tartalma, hangja nyilvánvalóvá teszi, hogy a radikális reformernek indult DOBSA pályája valahol a pozsonyi diéta végefelé váratlanul megtört és egészen más irányt vett, amelynek semmi köze nincs sem a demokratikus értelmiség, sem az ellenzéki köznemesség célkitűzéseivel, hanem egyértelműen reakcióssá, sőt ezen túlmenően nemtelenné vált. Ismert tény, hogy a legradikálisabb szereplők egész sora lett a hosszúra nyúlt országgyűlésen keménygerincű ellenzékiből aulikus, legfeljebb látszatra „kuruckodó” politikussá, részint pénz, pozíciók, igéret, részint pedig fenyegetések útján és lehet, hogy a pénzzavarba, sőt később krónikus anyagi bajok közé jutott DOBSA — a szélső ellenzéki bihari követek titkára — a bécsi titkosrendőrség hálójába került és konfidensi szolgálatokat vállalt el. Nem egy kitűnő fő tántorodott el a haladás zászlajától II. LIPÓT uralkodásának utolsó hónapjaiban, aki sajtót, fizetett politikai írókat és kiterjedt kémszervezetet skrupulus nélkül használt fel céljai érdekében; a helyzet FERENC trónralépésével csak tovább rosszabbodott. Maga az a tény, hogy előbb idézett levelének címzettje ESTERHÁZY Károly egri püspök, a protestánsok legkérlelhetlenebb üldözője, egymagában is arra utal, hogy az ekkor még kálvinista DOBSA nagyon jól tudta, kinél kell szolgálataival felajánlkoznia. Már ezekből a sorokból is kiderült, hogy bizonyos érdemeket szerzett az udvar előtt, hiszen II. LIPÓT már többször fogadta és mind ő, mind FERENC, a trónörökös megígérte alkalmaztatását.¹⁹ Az érdemek minőségét illetően nem maradnak kétségeink, ha megismerkedünk a püspök és DOBSA 1791. és 1795. közötti levélváltásával.

Az 1790—1791. évi országgyűlés után — leveleiből kitűnően — DOBSA egy ideig NAGY Sámuel, a magyarországi kálvinisták bécsi ágense²⁰ mellett dolgozott, majd csebi POGÁNY Lajos²¹ és ócsai BALOGH Péter²² oldalán is szolgálatot teljesített, de a *Magyar Kurir* intim belügyeibe való beavatottságát tükröző levélrészletek, SZACSVAYHOZ való kapcsolatai arról tanuskodnak, hogy újságírói pályája már 1791-ben megkezdődött. 1804. évi visszatekintésének egy mondata is erre látszik utalni.²³ Annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy 1795 ápr. 6-án kényerét már kizárólagosan újságírással kereste meg, mert ekkor ezt írja Bécsből: „egy új Magyar Újságnak, a’ Magyar Mercuriusnak²⁴ Írójához vontam ad interim magamat ’s itt dolgozgattam mind ekkoráig”.

És DOBSA pálfordulásával — nem tudjuk, mily mértékig neki tulajdoníthatóan — el is jutottunk SZACSVAY elbukásának, szerkesztői széke kényszerű elhagyásának kü-

¹⁷ DOBSA jól tudta, hogy a püspök jóindulata megnyerésének ez is hatásos eszköze; ESTERHÁZY Károly Rómában, Velencében, Strassburgban, Tübingában, Halleban, Lipcsében, Prágában, Bécsben stb. tudós levelezői segítségével hozta létre 1793-ban már 16.000 kötetet kitevő roppant értékű, enciklopedikus jellegű könyvtárát. Vö. SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp. 1939. 29—30. l.

¹⁸ Corresp.

¹⁹ Ld. 16. jegyz.

²⁰ Vö. MOLNÁR J.: *Vallásügyi vonatkozások Nagy Sámuel bécsi ágens leveleiben*. Prot. Egyházi és Iskolai Lap. 1912. 505. l.

²¹ 1740 körül — 1793. dec. 15. Protestáns közéleti személy, jozefinista, kancelláriai tanácsos

²² 1748—1818. Az 1790—91. országgyűlés protestáns vezérszónoka, főispán, szeptemvir.

²³ „... Postmodum, penes redactionem Ephemeridum Hungaricarum Viennae Austriae moras agens...” (Dobsa id. m., 15—16. l.).

²⁴ Az 1793. ápr. 23-án indult *Bétsi Magyar Mercuriusról* van szó.

szöbég. Tudvalévó, hogy SZACSVAY legkeményebb harcait éppen ESTERHÁZY püspök bizalmi embere, SZAI CZ Leó ellen vívta a *Magyar Kurir* hasábjain ezekben az időkben. A püspöki aula számára rendkívül értékesek lehettek a SZACSVAYRÓL és környezetéről érkező bizalmas jelentések, amit DOBSA nagyon is jól tudott és aminek anyagi ellenértékét a mecénásolta mellett oly takarékos mágnás-főpapból igyekezett is kisajtolni. Levelei magas intelligenciáról és a megszorult, erkölcsi aggályoktól szabadulni igyekvő ember lelki képletéről tanuskodnak; felkínálja a püspöknek, hogy ő, a régi protestáns nemesi família sarja, katolizál és bizalmas értesüléseket szállít SZACSVAYRÓL és embereiről — ezzel szemben 200 forint gyorssegélyt és rangjának s tudásának megfelelő elhelyezkedést kér.

A szélsőségesen vakbuzgó SZAI CZ Leo egri szerzetesről — ESTERHÁZY püspök bizalmasáról — és harcostársairól BALLAGI Géza igen találóan állapította meg,²⁵ hogy „midőn már minden szakadni készült, egy végső, kétségbeesett erőfeszítéssel megkísérelték visszavarázsolni nem is a József korabeli, de a József előtti állapotot . . . és hirdették, hogy az akatholikusokat a király és a nemzet üldözni és kiirtani kötelek.” SZEITZ most már — DOBSA felajánlkozása idejében — teljes erővel ráveti magát SZACSVAYRA és a többi „Aufklärungsfantasztára”, akik — szerinte — „bölcsek, hogy gonoszt cselekedjenek, jót cselekedni pedig nem tudnak”. Elérkezettnek látja az időt, hogy visszafizessen SZACSVAYNAK feltétlenül haladó szellemű, bátor, de a józáléssel gyakran hadilábon álló gúnyirataiért és hírlapi cikkeiért, melyekkel addig is szembeszállt. Ha az egyszerű szervita hangja nem is jut el Bécsig, annál inkább eljut a legbefolyásosabb magyar püspök, ESTERHÁZY Károly²⁶ szava.

Lássuk, hogyan festi le DOBSA 1791. nov. 15-i levelében SZACSVAYT, aki ekkor még szívvel-lelékkel csügg a francia forradalmon,²⁷ a *Magyar Kurir*ba író magyar literátusokat, a „sokféle viszketeg eszű tsábitót, a'kiknek Phantasiájok meg részegítik a tudatlan népet és tévelygésbe hozzák . . .; az elszakadtak szabadságot vévén magoknak a vétkek gondolatokra, lassan lassan több szabadságot vettek magoknak, szabadon írtak, szóllottak és tsábitottak. Így szármoztak a Freymaurerek, Athaeusok, Naturalisták, 's más egyebek. Mitsoda következeseket húzott maga után az illy Engedelem (értsd: engedékenység. TL), élő és legközelebb való Példa Frantzia Ország, ez a' siralmas vége a Szabad Phantasiának. . . Magyar Ország kitsibe állott, hogy benne is el nem áradott az illy portéka; és Isten tudja, mi léssz belőle, mert itt annyi a Szeles Ifjú, a'ki abba tartya a tudományt, mentül több égetni való motskos könyvet olvas, hogy száma nints, pedig tsak Fattyúk, alig hogy a' Csecstől el szakadtak. A' Catholicusok közzül még többen. Leg közelebről egy Vitéz²⁸ nevű gyerek Ember, ez előtt Egerbe Normalis visitator, most itt van Bétsbe, és a Miskóltzy Gymnasium Localis Directorságát munkállya: ez olyan rettenetes dolgozat visz itt végbe, szinte borzad az Ember haja benne. A napokba ollyan Imposturával élt, hogy egy hosszú motskos levelet componalt Pater *Leo Mich. Seitz* neve alatt,²⁹ mely

²⁵ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888. 203. l.

²⁶ 1725—1799. A magyar „ecclesia militans” legmarkásabb megszemélyesítője. Szélsőséges hitvédelmi elvei és gyakorlata mellett áldozatkészségével igen sokat tett Vác, majd Eger fejlődése terén.

²⁷ ECKHARDT S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. 1924. 106. l.

²⁸ VITÉZ Imre KAZINCZY Ferencsel együtt szolgált, mint kassai tankerületi felügyelő és KAZINCZYVAL együtt vesztette el állását. Régi barátság fűzte DAYKA Gáborhoz; mindketten élénk kapcsolatban álltak SZACSVAYVAL.

²⁹ DOBSA itt a *Magyar Kurir* 1791. nov. 8-i számában (1410—1415. l.) P. L. M. S. poligrammal jegyzett cikkre utal, mely a későbbi sajtóerkölcs mércéjével valóban több, mint kifogásolható. Nem kevesebbről van benne szó, mint arról, hogy a cikk alatt szerzőként feltüntetett P. L. M. S., vagyis az apokrif Pater Leo Mich. SEITZ szervita szerzetes felpanaszolja, hogy „Eger egy volna a' mi leg-boldogabb Városaink közzül, ha . . . a

sem Politiával, sem Józan Okossággal, sem semmi Természeti törvénnyel meg nem egyez; még a Datumot is Egerből tette, 's úgy nyomtatta ki az *Újságba*; sőt, a' mi a legnagyobb . . . publicus Helyeken ditsekszik vele, hogy ugyan meg bosszulta az Egri Püspököt magáért és valami *Dajkéért*, a'kit ő maga lopott el Egerből; 's most együtt fújják a' Követ".³⁰ Levelét azzal fejezi be, hogy diplomáciai pályára törekszik és titkári állást szeretne elfoglalni a püspök öcsse, ESTERHÁZY Ferenc gróf vezetése alatt rövidesen Nápolyba induló követségben és ehhez kéri a püspök támogatását, annál is inkább, mivel FERENC trónörökös jóindulatát már sikerült megnyernie; „4 nyelvet tudok tökéletesen, az olaszt még tanulom” — fűzi hozzá érveihez.

Félhónappal később, 1791 december 2-án újabb levéllel fordul a püspökhöz. Előjáróban az aggodalmas rossz lelkiismeret hangján megkérdezi ESTERHÁZYT, hogy kézhezvette-e előző levelét, mert „abba olyan Dolgok voltak megírva, melyeket ha el tévedtek volna, ki mondhatatlanul sajnállanék”. Utána — érzésünk szerint csalétekként — közeli szándékairól beszél: „Könyvet is irok, az Dögleletes Tudományt hitegetők ellen 's egyebekről” — majd ismét rátér a denunciacióra: „Látom én miket mivelnek az mostani Nyughatatlan eszűek 's tudom minden Titkaikat. Az ugyan azon levelemben említett Vitéz úr is, nem szűnt meg, még most is, ki kelni az Vallás, és a Papok 's Eger ellen írni, mindég együtt van a Magyar Kurirral és minden Újságba rakosgatnak Szurdáló Beszédek P. L. M. Sz. név alatt.”³¹

De a *Magyar Kurir* házi titkait első kézből, belülről ismerő DOBSA receptekkel is szolgál arra, hogy miként lehetne kenyéradó gazdáját, a *Magyar Kurirt*, illetve SZACSVAY Sándort elhallgattatni: „Az ilyen Dolgoknak könnyű volna elejét venni; tsak a Correspondenseit kellene meg szakasztani. A Vármegye Indzsinerje, SÁNDOR³² sűrjen correspondeál vele, és sok Dolgokról.” Majd teljes titoktartást kér a püspöktől, nehogy SÁNDOR mérnök megtudja, „hogy az Impostorságát feladtam”, mivel SÁNDOR erről nyomban tájékoztatná SZACSVAYT — és ezesetben SZACSVAYT őt (ti. Dobsát) lakat alá teheti, mivel kerek 50 forinttal adósa neki . . .³³

Ha figyelembe vesszük, hogy pl. RÁT Mátyás egész évi jövedelme 1200 forintot tett ki,³⁴ ami megfelelt ugyan a megyei alispán fizetésének, de ebből kellett fizetnie a

Világosodásnak tsak azon mértékéhez jutna is, a'melyre már sok Városaink szerentsésen fel léptek . . . ha a'helyett, hogy benne a' már-is számon fellyül lévő Lelki' Atyák napról napra szaporodnak, az emberi boldogságnak mindenek felett szükséges elő-mozdítására is gond volna” — és így tovább.

³⁰ DAYKA Gábor, a költő, Pestről visszatérve „lázadni kényszerül . . . Esterházy püspök s különösen Szaitz Leó hitszónok vakbuzgó felfogása ellen” (*Magyar Irodalmi Lexikon* I. köt. Bp. 1963. 240. l. és *A magyar irodalom története* III. köt. Bp. 1965. 135. l.) 1791. júl. 2-án — néhány hónappal DOBSA levele előtt — a szerviták egri templomában prédikált. SZAICZ Leó végighallgatta a szentbeszédet, melyből hatvan eretnek-tételt szedett össze és sürgősen feladta DAYKÁT ESTERHÁZY püspöknek. DAYKának ki kellett lépnie a szervita rendből.

³¹ DOBSA — aki feltehetően nem csupán ESTERHÁZY püspöknek jelentette a SZACSVAY-vezette szerkesztőség készülő cikkeit — megbízóját jobb ügyhöz méltó buzgalommal és szabatossággal szolgálta ki; a nagyrészt P. L. M. S. szignójú és az egri közállapotokat oroszló cikkek nov. 29-én, dec. 2-án (Dobsa fent idézett levele keltének napján!), majd dec. 20-án láttak napvilágot, de a következő évben is folytatódtak.

³² SÁNDOR József hevesmegyei földmérő (*Magyar Almanak MDCCXCIV esztendőre*, 258. l.); — ugyanakkor Hevesmegye főispánja éppen a levél címzettje, ESTERHÁZY Károly püspök volt! SÁNDOR Józsefről, ZOLLIKOFER magyarra fordítójáról ld. még *Magyar Kurir* 1792. évf. 44. sz., 698. l.

³³ „ . . . nem egyébért pedig tsak azért, mert Szatsvaynak adós vagyok 50 forinttal, 's e' tudva, bizonyosan arestáltatna”.

³⁴ DEZSÉNYI—NEMES i. h.

levelezőket és a segédszerkesztőket, úgy a SZACSVAY által DOBSA rendelkezésére bocsátott összeget tekintélyesnek kell neveznünk, mely arra enged következtetni, hogy DOBSA erősen beférkőzött principálisa jóindulatába, aki ekkor bizonyosan nem tudta — s lehet, hogy később sem tudta meg — kit méltatott bizalmára, talán barátságára is.³⁵

Harmadik, 1792 január 3-án kelt leveléből már leplezetlenül kicsendül a nyugtalanság hangja. Már két híradással szolgált a püspöknek SZACSVAY és baráti köre „impozitorságairól” és egyelőre szó sincs a nápolyi követségben betöltendő secretáriusi tisztségről, a 200 forint összegű segélyről — mi több, a püspök még csak válasza sem méltatta eddig a bécsi magyar szerkesztőségben rejtőzködő konfidensét. Minden eddiginél terjedelmesebb levélben döntő támadásra indul. Erkölcsei magaslatra helyezkedve indul rohamra: „Semmi sem eshetik nehezebben egy tökéletes igaz Szívű Férjfiúnak, mint az azon való töprenkedés; miért hogy az Emberi nemzet közt, a’ meg vesztegetett Erköltös annyira közönségessé lett, hogy mindég több, és nagyobb a rosszról, mint a jóról való Gyanu” — kezdi sorait, abban a nyilvánvaló feltevésben, hogy ESTERHÁZY Károly püspök — aki egyébként amúgyis csóstül kapta a bizalmas jelentéseket a „freymaurek” üzelmeiről,³⁶ esetleg elutasította felajánkozását, majd néhány sorral alább így folytatja: „...bátorkodtam olyan jelentéseket tenni, amelyek egy valóba megfontolt el-határozásból származtak . . . némelly jelekből úgy vettem, és talán nem Ok nélkül Észre, hogy Excellentiának némünemü diffidentiaja van ezek eránt”. Ezt követően hosszasan ír áttérési szándékáról, készülők egy tárgyu könyvről, majd lefesti, hogy „a’ Diaeta alatt azon Urak mellett voltam, a’kik koholói azon ő töllök soha nem observálandó híres Articulusoknak”, akiket a továbbiakban „Embert Csábító, Sectákat szaporító, Háborgást nevelő, a jó Társaságot lázszasztó Nyughatatlan Emberek”-ként jellemez. Leírja, hogy végső szükségében ezek vezetőemberéhez fordult anyagi segedelemért, ám minden esedezése haszontalannak bizonyult. Ha a püspök megsegíti, a segítség nem arra méltatlan embert fog talpra állítani. Bántja, hogy a püspök bécsi bizalmasa útján információkat szereztet be személyéről: „Történik, hogy hivat Agens T. Schulz Úr és amúgy félve és melleleg tapogat tőlem holmikát, s olyanokat is tudakoz, ha tudok é Deákul, s Németül etc. . . . és absolváltam é a Just. Ezek mind olyan kérdések, melylyeken én túl vagyok; ’s ha szintén a’ maga Cursusába nem absolváltam is a Just, nem következik, hogy azt csak az tudgya, valamint egyebet is, a’ki Oskola futást végzett. Producálhatom ugyan én az Collégiumok Testimoniumjait a’ felsőbb Oskolákból is, ha a’ szükség kívánnya; de mi Jóért? hiszen bizony meg ítélné akárki is valakit, tsak egy sor Írásából is, hogy mi lakik benne. Mit ér valakinek Just tudni tsak; és e’ mellett Geographiát, Statistikat, Politicat, Mathesist, Commerciumot s a. t. nem tudni. Ebbe hibázta leg többször sok Ország lépését, ’s ebbe vesztettek sokan, ’s ha meg kellene mutatni és nevezni, majd példákkal bizonyítanám meg”.

Ezt a minden időekben megszívlelendő, erősen SONNENFELS-hatást tükröző gondolatsort megint csak a konfidens felajánlkozása követi. A püspök előtt megvillant néhány adatot a *Magyar Kurír* belső titkaiból, melyekről eleve tudja, hogy közlőről érintik s mindennél jobban érintik a címzettet — de mindehhez hozzáfűzi most már, hogy amennyiben nem kap fix megbízást, úgy híradásait beszünteti: „Vitéz is dolgozik erőssen P. L. M. Seitz Úr ellen. Mindég együtt vagnak Szatsvayval. Ez segíti mindennel. Azt

³⁵ Pedig — éppen pénzügyi vonatkozásban — SZACSVAY erősen adott emberismeretére, miként az a *Magyar Kurír* 1791. évf. 7. számából kiténik (95. l.). Itt egy meg nem nevezett udvari tanácsos által elkövetett hűtlen kezelést pellengérez ki s hozzáfűzi: „de én sem biznám tsak a’ Kurir Cassáját is egy ilyen emberre”.

³⁶ Vö. Egri érseki lt., Arch. vet., Acta libertinorum societatem concernentia, 1779—1801, stb.

nem tudom, ha kedvesek é Excellentiád előtt az ezekről való Tudósítások, azért amíg parantsolatom nem lesz ezekről halgatok”.³⁷

1792 jan. 20-án ESTERHÁZY püspök végre kilép hallgatásából. Szép magyarsággal írt rövid levelében sürgeti DOBSA áttérését, bár hozzát teszi, hogy „azon végből Egerbe való jövetelét szükségesnek nem látom, mert afféle szándékát Bétsben akképpen, mint Egerben tellyesitheti”. Elismeri, hogy SCHULTZ János útján információkat szereztetett be Dobsáról, „Kegyelmed én előttem esmeretlen lévén”. A felajánlkozásra csak levele végén tér vissza, de azt minden tartózkodása mellett is igen pozitívan fogadja: „A' velem közlött Újságokat köszönettel veszem, kedves leszen előttem, ha ezentúl is enge-met effélékről tudósít”.³⁸

DOBSA újabb — ezúttal németnyelvű — levélben fordul a püspökhöz, melyben kétségbeejtő anyagi helyzetét írja le és közli, hogy közel áll az öngyilkossághoz. Sürgős pénzsegítséget kér és a püspök közbenjárását annak érdekében, hogy öccse, ESTERHÁZY Ferenc vegye fel a Nápolyba távozó követség állományába.

A püspök most gyorsan — február 13-án — válaszol. Levele kegyeshangú elutasítás és sovány biztatás elege. Bár a kapott információ kedvező, nem protegál olyan embert, akit személyesen nem ismer. Ezen kívül: DOBSA csak megígérte áttérését, de ezt eddig nem váltotta valóra; „az emberek ítéletét el nem kerülhetném, ha én tsak bizonytalanra indulnék, el is hitetheti azt Kgyled magával, hogy én nékem ki hányó pénzem nintsen; mert a'mi szükségemen kívül vagyon, azt, Istennek nagyobb ditsősségére betsületesen el tudom költeni; azomba, a'mint fellyebb említém, ha érteni fogom, hogy Kgyld a' Szentlélektől megvilágosíttatván, annak sugallatait követte és az igaz R. C. hitre valósággal ki-tért, azon esetre, a'miben Kgyldnek hasznára lehetek, attól magamat el nem húzom”.³⁹

Február 24-én DOBSA már célzást tesz arra, hogy a püspök által előfeltételként jelzett áttérés folyamatban van, önmagáról pedig megírja, hogy hathatósan dolgozik „az Eszelős Illuminata Phantasiák” ellen”.⁴⁰

Ezzel az újságíró és püspök levelezése hosszú évekre megszakad, illetve — s ez a valószínű — nem maradt reánk, vagy lappang. Nem egészen egy esztendővel e levél után az „Eszelős Illuminata Phantasiák” ellen dolgozók elérték célukat: 1793 febr. 1-én az erdélyi udvari cancellária értesítette az erdélyi főkormányzókat, hogy SZACSVAY Sándort a lap kiadásától elmozdították.

A már említettek kivül fennmaradt még DOBSÁnak 1795 ápr. 6-án — a magyar jakobinus mozgalom leplezése után, de még a fővádlottak kivégzése előtt — kelt, ESTERHÁZI Károlyhoz írt levele, melyben tudatja a püspökkel, hogy Bécsben, 1795 márc. 25-én P. LABOS János kapucinus atya, bécsi magyar hitszónok közbenjöttével áttért a római katolikus vallásra és közli, hogy ezidőszerint a *Bétsi Magyar Mercurius*nál dolgozik, de hozzáfűzi, hogy „ezen a' Poszton nyavajogni nékem sem születésem, sem nevelésem, sem pedig tapasztalásomhoz nem illő; azomban ruházkodni, élni és meg'hálni, 's a gondok miatt elfáradt Testet ki-nyugtatni, természet szerint kellett”.⁴¹

PÁNTZÉL Dániel ezidőszerinti munkatársa azonban néhány évvel később már egyáltalán nem restellte, hogy ezekben az esztendőkből újságírással kereste kenyerét és 1804-ben megjelent munkájában — tehát most már egyáltalán nem „sub incognito” — nyíltan is megírja, hogy „penes redactionem Ephemeridum Hungaricarum Vien-

³⁷ Corresp.

³⁸ Corresp.

³⁹ Corresp.

⁴⁰ Corresp.

⁴¹ Corresp.

nae Austriae moras agens, et similibus literariis negotiis occupatus" töltötte ekkor idejét.⁴²

DOBSA Ferenc egészen 1795-ig — tehát pozsonyi könyvtárosságáig — mint a *Bétsi Magyar Mercurius* munkatársa kereste meg kenyerét.⁴³ Ebben az esztendőben — mint az előbbiekből kitűnt — DOBSA katolizált és újból ESTERHÁZY püspök támogatását kéri.⁴⁴ És még ugyanebben az esztendőben meg is kapja kinevezését a pozsonyi primási könyv- és kéziratárhoz,⁴⁵ ahol 1799-ig működik, mint beosztott könyvtáros.⁴⁶ Aligha járunk messze az igazságtól, ha új elhelyezkedését ESTERHÁZY Károly püspöknek tulajdonítjuk, aki az előzmények után nyilván közbenjárt a hozzá hasonlóan könyv-értő és könyvgyűjtő, a primási könyv- és kéziratárta hatalmas összegeket fordító BATHYÁNYI József érseknél.⁴⁷

Pozsonyi könyvtárosi életének néhány részletére sikerült fényt deríteni.⁴⁸ Állását 1795. június 1-én foglalta el és ZITKOVSZKY Mártonnal együtt látta el segédkönyvtárosi teendőit. A primási kancellária vezetőjének, SZABÓ Ignácnak jelentéséből — többek között — megtudjuk azt is, hogy DOBSA munkáját teljes megelégedésre látja el, derék embernek tartják. SZABÓ szinte elismeréssel állapítja meg, hogy DOBSÁT újabb adósságok miatt nem zaklatják a hitelezők, de sajnos régi, Bécsből magával hozott adósságait még nem tudta rendezni.⁴⁹ Nem érdektelen, hogy a jelentésből megtudjuk segédkönyvtárosi fizetése mértékét. Évi jövedelme különféle jogcímenek összesen 300 forint összeget⁵⁰ tesz ki, ami nagyjából arányos IVÁNKA Imre 500 forintjával, akit a király „a' kassai Nemzeti Fő Oskolának Királyi Direktorává tenni méltóztatott”.⁵¹ Főnöke CALOVINO József kanonok volt, nagy irodalombarát és kéziratgyűjtő⁵² — az 1790. utáni esztendőkből még buzgó szabadkőműves, egyúttal azonban két irányban is konfidensi szolgálatot teljesít: a primást informálja a páholyokban elhangzottakról, GOTTHARDI rendőrfőnököt pedig GABELHOFER pesti könyvtárigazgató útján a püspöki értekezletek határozatairól.⁵³

Könyvtárosi munkája nem akadályozta meg abban, hogy résztvegyen — mint ablegatus absentium — az 1796. évi országgyűlésen.⁵⁴ Báró VÉTSEY Ignácot⁵⁵ képviselte, de szereplésének nyoma nem maradt reánk.

1799-ben kettős csapás éri DOBSÁT: mindkét patrónusa — BATHYÁNYI József primás és ESTERHÁZY Károly püspök — meghalt. Elhagyja — vagy elhagyni kényszerül —

⁴² Dobsa id. m. 15—16. l.

⁴³ Uo. 16. l.

⁴⁴ Corresp.

⁴⁵ „Anno subsequenti 1795 . . . Regni Hungariae Primas, Iosephus C. a Batthyán, me in sui servitia suscipere dignatur, et me Bibliothecario Excelsiae suae Bibliothecae et Manuscriptorum adsociat” (Dobsa id. m. 16. l.)

⁴⁶ „ . . . als Bibliotheks-Adjunkten” (*Zeitschrift von und für Ungern* 1804, 60. l.)

⁴⁷ SZARVASY M. id. m. 44—46. l.

⁴⁸ A primási levéltár mutatóiban, valamint a BATHYÁNYI-iratok könyvtári csomójában (Batth. Prot. III. No. 18. — Cancellarium suae eminentiae et bibliothecam concernentia) azonban nem fordul elő DOBSA Ferenc neve.

⁴⁹ O. L., Batthyányi-csal. lt., Batthyányi I. József iratai. Személyi iratok 1791—1799.

⁵⁰ „Salaria horum omnium consistunt in singillativis 150 florenis, et totidem titulo victus aplacidatis, insimul itaque in annuis 300 florenis” (uo.).

⁵¹ *Magyar Kurír* 1792. 11. sz. 164. l.

⁵² *Allg. Lit. Ztg., Intelligenzblatt*, 1805. máj. 18., 637. l.

⁵³ BENDA i. m. I. köt., 494, 495, 681. l.; vö. RIMELY C.: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegatae Posoniensis*. Posonii, 1880, 284. l.

⁵⁴ „ . . . Sub hoc eodemque tempore, anno 1796. simul, qua Repraesentans, in Generalibus Regni Comitibus Posonii celebratis, comparui” (DOBSA i. m. 16. l.)

⁵⁵ Naponként-való jegyzései az 1796-dik esztendőben . . . Posony sz. kir. várossában Szt. András havának 6dik napjára rendelt Magyar Ország Gyűlésének. Posonyban, 1796, XX. p.

a primási könyvtárat és újból a magyar udvari kancelláriánál kopogtat kérelmével,⁵⁶ helyesebben megismétli hasonló tárgyú, de sikertelenül maradt 1797. és 1798. évi beadványait.⁵⁷ Már 1792-ben is megpályázta ezt a fényes jövővel kecsegtető állást, de akkor elutasították jelentkezését. Ám az időközben katolikussá lett DOBSA — talán különös szolgálatokra is hivatkozhatott — most eredményesen kopogtatott a magas főhatóság küszöbén: a titoktartási eskü letétele után⁵⁸ kancelláriai gyakorlatra bocsátják.

Kancelláriai munkakörét, sikereit vagy kudarcait nem ismerjük; de hogy az itt eltöltött három esztendő sem pergett le a boldogító alkotómunka jegyében, arról visszaemlékezése néhány mondatának keserű kicsengéséből szerezhetünk biztos tudomást. Az 1802. évi külföldre távozását megelőző néhány esztendőt így festi le később: „... az elmúlt három esztendő borzasztó emlékeket idéz fel lelkemben, mennyi bűnös megátalkodottságot, mennyi istentelenséget, mennyi mindenféle bűnt kellett tapasztalnom sorstársaimmal együtt különböző módon.”⁵⁹

Mindez — nyilván megpróbáltatások, csalódások következményeképpen — önvizsgálódásra, belső megújulásra, a korábbi ösvény keresésére utal. Mondanivalója értetetőbbé válik, amikor panaszkodását egy horatiusi költemény, illetve annak egy részlete zárja le és teszi plasztikussá az egész gondolatmenetet:

„Bizton jutalmat nyerhet a hű, aki
hallgatni tud, lám én is elűzöm a
házamból, el könnyű hajómból,
aki fecseg s a Ceres-i titkot
kiadja. Van, hogy Juppiter ingerült;
rosszak közé lők néha igaz-szívűt;
de ritka, hogy a Büntetés (bár
sánta) a bűn mögül elmaradjon.”⁶⁰

A szimbolum világosan utal — egyebek mellett — a szabadkőművesi beavatási szertartásra, a hallgatási kötelezettségre, a fogadalom megszegésének következményeire és szinte a mozarti Varázsfuvola hangulatát idézi. A vershez fűzött jegyzetekben⁶¹ ezt olvashatjuk: „A híres eleusisi Déméter (= Földanya) misztériumokon, ezeken a szent, titkos szertartásokon mindössze beavatottak vehettek részt, s aki az ott látott és hallott dolgokat kifecsegte, súlyos vétket követett el” és „Ha az igaz ember gonosszal kerül egy csónakba, a gonoszra lesújtó büntetés őt is éri.”

HORATIUS citálása azokban az években meglehetősen általános, de éppen a szabadgondolkodó körök orgánuma, a *Magyar Kurir* él — politikai aktualitások kapcsán — HORATIUS idézetésével;⁶² TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre mindehhez még hozzáfűzi: „az, hogy mit és hogyan fordítanak belőle, jellemző lehet egyéniségükre...”. Mindezt DOBSÁRA alkalmazva, arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy ezzel a horatiusi idézettel önmagába tekintő megbánását, letisztult megítélését juttatja kifejezésre.

⁵⁶ „Franciscus Dobsa supplicat penes Cancellariam hanc Aulicam ad praxim admitti, ut capta majori in rebus gerendis experientia utilia subinde Regi, et Patriae Servitiae praestare possit”. O. L., Canc., Acta gen., 1799:737.

⁵⁷ O. L., Canc., Acta gen., 1797:5181, 6949, 10301; 1798:4322, 4836, 6923.

⁵⁸ „Supplicantem, deposito praevis taciturnitatis Juramento, ad praxim admitti, (O. L., Canc. Acta gen., 1799:737) quod ipsum etiam medio indorsatae dicendum erit.”

⁵⁹ Dobsa i. m. 16. l.

⁶⁰ *Horatius összes versei*. Bilingualis kiadás. Bp. 1961. 185. l. (Illyés Gyula ford.)

⁶¹ Uo. 689. l.

⁶² *Magyar Horatius*. Összeállította TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre. Bp. 1943. 186. l.

Valószínű, hogy a haladás eszméihez való visszakanyarodása felé vezető úton a döntő fordulat ezekben az években következett be. Karriervágya 34 éves korára kihimavadt, vagy inkább úgy mondhatnók: helyes irányba terelődött. „Komoly megfontolás után elhatároztam, hogy orvosi tudományt fogok tanulni külföldön, hogy ezáltal az emberiségnek majdan hasznára lehessek és ebben megnyugodva soha se legyen okom megbánni életemet”⁶³.

1802-ben e szándék jegyében, „pro medicinae studio Jenae absolvendo” útlevelet kér⁶⁴ és azt június 12-én meg is kapja. Úticélja — s ez furcsa a viszonylag frissen katolizált embernél — a protestáns magyar ifjúság egyik legkedveltebb alma matere: Jéna. Az, hogy újból a gyengébb, a kevésbé fényes pályát ígérő félhez kötötte a sorsát, egyéb vonatkozásokban is elgondolásra késztet. Több körülményből következtethetünk arra, hogy vagy sikerült jóvátennie korábbi eltévelyedéseit — vagy pedig azok nem jutottak egykori elvbarátai tudomására. Az a tény, hogy Kazinczy nem egyszer barátságosan emlékezett meg róla, egymagában is ezt látszik bizonyítani. A későbbiek pedig bizonyossá teszik, hogy az anyagi zavaraival, a reánehezhető nyomással és sok egyébvel magyarázható, de semmivel nem menthető vargabetű életében csupán epizód — igaz, hosszú és visszatetsző epizód — volt, nem pedig végleges erkölcsi eltorzulás. Azt, hogy egyáltalán útrakelhetett, csak annak köszönhetette, hogy áldatlan anyagi körülményei jobbra fordultak és adósságai rendezése után is maradt akkora összege, hogy abból fedezhette a több esztendő külföldi tanulmányokat. Édesatyja már csaknem egy évtizede meghalt, de ZOLTÁN Annával, az özvegygel — DOBSA Ferenc mostohaanyjával — nem sikerült egyességet létrehozni, bonyolult perek keletkeztek és csak 1800. ápr. 7-én jött létre a kompromisszum a DOBSA-fivérek és a mostohaanya között, melynek eredményeképpen az apai javakat felosztották egymás között⁶⁵. Ezzel, az életét oly hátrányosan befolyásoló anyagi gondoknak is egy időre vége szakadt.

1802. júl. 10-én érkezik meg Jénába⁶⁶ és aug. 23-án⁶⁷ iratkozik be a jénai egyetem orvoskarára. Életének következő — ezúttal harmonikus — szakasza abban a városban játszódik le, amely — GOETHE szellemi irányítása alatt — a napoleoni háborúk viharai között is a tudomány vára maradt.

DOBSA orvosi stúdiumai, publikációi tanulmányunk szempontjából érdektelenekek s ezért csak akkor térünk ki azokra, ha egyéb szempontból is jelentősek.

RUMY Károly Györgyöt 1802. nov. 28-án értesíti DIANOVSKY János Sámuel, hogy „Herr v. Dobsa (ein Catholik, Assessor beim Biharer Comitath), der sich seit einigen Monathen hier aufhält, besucht mehrere medicinische Collegia . . .”⁶⁸. Az 1802. után a nagy német egyetemi városokban — így Jénában is — megfordult SCHEDIUS Lajos⁶⁹ nyilván találkozott DOBSÁVAL, mert lapjában feltűnő melegséggel és részletesen foglalkozik egykori újságíróársával. Mindkét híradása az 1804. évből származik; az elsőben⁷⁰ beszámolót közöl arról, hogy a jénai Mineralogische Societät magyar tudósokat és literátusokat választott be tagjai sorába s ehhez hozzáfűzi: „Alle an obige Mitglieder eingesandte Diplome, sind unterschrieben von dem Präsidenten der Gesellschaft Fürsten Dimitri von Gallizin, vom Vice-Präsidenten, Ober-Berg-Hauptmann v. Trebra, vom Director, Bergrath und Professor Lenz, und vom Secretär der ungrischen Nation Blasko, endlich auch vom Bibliothekar, Franz v. Dobscha (aus dem Marktflecken Bihar

⁶³ DOBSA i. m. 17. l.

⁶⁴ O. L., Canc., Acta gen., 1802:5437.

⁶⁵ O. L., Canc., Acta gen., 1796:5667, 1797:8900, 10300, 1798:4322, 6923, 1800:7758.

⁶⁶ DOBSA i. m. 18. l.

⁶⁷ MOKOS Gy.: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Bp. 1890. 90. l.

⁶⁸ BACHRACH I.: *Rumy Károly György és a jénai egyetem*. Bp. 1942. 60. l.

⁶⁹ DOROMBY K.: *Schedius Lajos, mint német — magyar kultúrközvetítő*. Bp. 1933. 68. l.

⁷⁰ *Zeitschrift von und für Ungern* 1804. V. köt. 55—56. l.

bey Grosswardein gebürtig) des 1. Biharer Com. Gerichtstafel Assessor, mehrer gelehrten Gesellsch. in Deutschland⁷¹ ord. Mitglied"; a második⁷² ismerteti DOBSA 1804-ben, Jénában megjelent — bölcseleti és történeti vonatkozásokra is kiterjedő — közegészségtudományi szakmunkáját (ld. 4. jegyz.), mellyel egyébként az *Annalen der Literatur und Kunst in den Österreichischen Staaten*⁷³ is foglalkozik.

Az 1797 dec. 8-án alakult „Mineralogische Societät” a nehéz napoleoni esztendőekben is virágkorát élte. Itt tanított FICHTE, itt tartotta előadásait SCHILLER. Ez a kis német egyetemi város „ekkor a világ egyik szellemi központja volt. Új korszakot hirdető forrongó eszmék keltek benne”.⁷⁴ Hogy a progressziót zászlajára tűző, majd azt megtagadó DOBSA az előzmények után éppen itt köt ki, bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a két tábor megismerése után végleg a haladót választja. A társaság magyar tagjainak összetétele — legyen bár a tagság mégoly passzív, inkább jelképesen működő — mégis sokat mond a kor ismerői számára. Helyet foglalt benne ARANKA György, BARCZAFALVI Szabó Dávid, DR. SÁNDORFI József, TERTINA Mihály, D'ESTE Victor, BENKŐ Sámuel, FESTETICH György, KULTSÁR István, BESSENYEI György, RUMY Károly György — írók, újságírók, orvosok, egyéb értelmiségiek, egykori jozefinusok, szabadgondolkodók, a magyar szellemi újjászületés lelkes előmozdítói. 1804-ben, GALICIN herceg halála után már GOETHE a társaság elnöke — aki ezekben az években még aktív módon vezeti, LENZ közreműködésével, az ügyeket — és mint KAZINCZY soraiból is látni fogjuk, a tagsági okleveleken a német költőóriás mellett ott szerepel DOBSA kézjegye is.⁷⁵

Több más kisebb-nagyobb jelentőségű jénai szereplésének is nyomát találjuk, de ezeknél — személyi vonatkozásuknál fogva — jelentősebbek azok a levelezési fragmentumok, melyek KAZINCZY Ferenc részéről maradtak reánk, még akkor is, ha jelentésükre ma már olykor csak következtetni tudunk.

Alig egy évvel szabadulása után, 1802 nov. 27-én KAZINCZY levelet ír jóbarátjának és jogtanácsosának, NAGY Gábornak, mely teljes egészében DOBSÁVAL kapcsolatos: „Dobsa Ferenc sürgeti a' pénzt Jénából, és ígér mindent. Az Urat nem eresztik a' Debreczeni lánczok, én pedig indulok Regmeczre, 's e' szerint nem tehetek egyebet, mint azt, hogy kérjem, méltóztassék az ide zárt Testimonialis megfontolása után, a' formulát úgy concinnálni, hogy Dobsa a' Dresdai vagy Gothai Cs. K. Minister előtt a' fassiót megtehesse, 's írjon neki az Úr egy instructiót, mit tegyen. Ezt a' pakétot osztán méltóztassék az Úr postán Regmeczre küldeni, hogy onnan néki és a Kapitány bátyjának kezébe juttathassuk. Áldást a kezdettekhez. Adieu”.⁷⁶ Mindehhez a szerkesztő — DOBSÁVAL kapcsolatosan — hozzáfűzi: „Miért sürgette a pénzt s mit ígért: mindez teljesen homályos, mivel Kazinczynak ez ügyben más levelét nem ismerjük”.⁷⁷ Ezzel annyiban egyetérthetünk, hogy az ügylet tárgyát, részleteit valóban nem ismerjük, de egyébként bizonyosra vehetjük, hogy — esetleg családi hagyatéki osztozkodás utójátékát képező — adásvétel forog szóban; az ügyvéd (NAGY Gábor) fogalmazzon meg egy erre vonatkozó okiratot

⁷¹ ti. a jénai Mineralogische Societätnek, a Societas Latinae Jenensisnek, majd később a veszfáliai kir. Orvosi Társaságnak, az Altenburgi Botanikai Társaságnak, a svájci Orvosi és Sebészeti Társaságnak

⁷² *Zeitschrift von und für Ungern*. 1804. VI. köt. 60. l.

⁷³ 1804. nov. 1 (121.) sz., 392. l.

⁷⁴ BENEDEK K.: *A jénai ásványtani társaság magyar tagjai. Levelek a magyar felújulás szellemi életének történetéhez*. Bp. 1942. 2. l. — Vö. FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgesch. der Univ. Jena*. Wissenschaftliche Ztschr. der Fr. Schiller-Univ., Jena, Jgg. 3., 1953/54, Heft 4/5, 425—426. l.

⁷⁵ Vö. még BENEDEK K. i. m. 41. l. Innen is kitérnek GOETHE-kapcsolatai.

⁷⁶ KAZINCZY Ferenc levelezése. (A következőkben: KAZINCZY-lev.) II. köt. 513. l.

⁷⁷ KAZINCZY-lev., II. köt., 603. l.

az ügylet tárgyában, melyet DOBSA a drezdai vagy gothai csász. kir. követ előtt fog aláírni.⁷⁸ Feltehetően erre utalnak KAZINCZYNak az ezt követő esztendőben NAGY Gáborhoz („Ha a' Jéni Doctor úgy ír, a hogy kell, írjon az Úr utánam Bécsbe”⁷⁹), valamint édesanyjához („...a' Doctor fiú az a DOBSA Ferenc Saxoniában nem felel...”⁸⁰) írt levelei.

Ugyancsak 1803-ból maradt reánk Johann Georg LENZnek, a Mineralogische Societät igazgatójának nem vitásan DOBSA sugalmazására KAZINCZYhoz intézett levele: „Eure Hochwohlgeboren bitte um Hochgeneigte Erlaubniss Dero wichtigem Geschäfte nur auf dem Augenblick unterbrechen zu dürfen, da ich mir die Ehre gebe, Ihnen, in Namen der Societät beyligendes Diplom gehorsamst zu überreichen. Wir schätzen uns übrigens glücklich in Euren Vornehmen Person einen warmen Beförderer unserer gemeinnützigen Zwecke künftig verehren zu können”.⁸¹

KAZINCZY először szinte bosszúsán utasítja el az illetéktelennek tekintett kitüntetést és saját kezével ezt jegyzi a levél végére: „Ezt a' levelet a' Diplomával együtt vettem Debreczenben a' NAGY Gábor úr szobájában. Azonnal írtam DOBSA Ferencnek Jénába, hogy én a' Mineralogiához annyit tudok mint az Arabiai nyelvhez és Heraldicához, következképpen a' nekem nyújtott megtisztelést el nem fogadhatom”.⁸² És vissza is küldte a diplomát. Annál érdekesebb, hogy alig néhány évvel később maga törekszik a tagsági oklevél megszerzésére, amint az RUMY Károly Györgyhöz intézett 1808. máj. 6-i leveléből kitűnik: „Den unseligen *Dobsa* wahrlich sehr unselig! — habe ich einst das Diplom der Mineralogischen Gesellschaft zurück geschickt, weil ich mich zur Mineralogie gar nicht verstehe. Aber nach dem jetzt, diese Diplomen *Gothe unterschreibt* . . . so könnte ich die unverschämte Tollheit begehen, die Aufnahme darin zu suchen”.⁸³

Az utolsó KAZINCZY-levél, melyben DOBSA-vonatkozást találunk, 1809 dec. 13-ról származik és szintén RUMY a címzettje: „...Den herzlichsten Dank für die Bestellung der Übersetzungen von Sallust und die Anfrage, wegen den Kupferstich, so wie auch wegen der Nachricht von *Dobsa* . . .”⁸⁴ Ebben az időben *Dobsa* már Oroszországban élt — a „Nachricht von DOBSA” kétséget nem tűrően csak erre vonatkozhatott.⁸⁵

DOBSA 1808 nov. 6-án Pétervárról levelet írt GOETHE bizalmasához, LENZhez. Leveléből megtudjuk, hogy hol tartózkodik, azt is, hogy mikor kapta kézhez meghívását — de hogy mikor vert benne gyökeret a távozás szándéka, arra vonatkozólag nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy Jéna volt e korban — Göttinga mellett — a magyar és az orosz ifjúság kapcsolatfelvételének legfontosabb színhelye. Egyetemen a külföldet elsősorban magyar és orosz diákok képviselik — a helybeli tudományos társaságok vezetőségében is a házigazda németekkel egyenlő arányban szerepelnek a magyarok és oroszok,⁸⁶ köztük szép számban olyanok, akik hazájukba visszatérve, vezető helyet foglaltak el a tudományos vagy politikai életben.

⁷⁸ Hasonló atyafiságos osztozkodásról van szó KAZINCZYNak DOBSA Lászlóhoz — DOBSA Ferenc testvérbátyjához — írt, 1812. dec. 22-én kelt levelében is (Kazinczy-lev., X. köt., 203. l.)

⁷⁹ KAZINCZY-lev. III. köt. 62. l.

⁸⁰ KAZINCZY-lev. XXII. köt. 62. l.

⁸¹ KAZINCZY-lev. XXIII. köt. 68. l.

⁸² Uo.

⁸³ KAZINCZY-lev. V. köt. 423. l.

⁸⁴ KAZINCZY-lev. VII. köt. 150. l.

⁸⁵ RUMY és DOBSA — akik nem csupán névleges tagjai voltak a Mineralogische Societätnek, hanem valóban vonzódtak e tudomány iránt (vö. *Tanulmányok a magyar — orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. I. köt. Bp. 1961. 116—117. l.) — e levelezésből is megállapíthatóan tartós kapcsolatban álltak egymással. DOBSA nyomán RUMY — egykor szintén POTKONITZKI tanítványa — is Oroszországba akart távozni — „kecsgettette több magyar eredetű Oroszországba vándorolt collégájának méltatása”. (Kőrösy L.: *Rumy élete*. Bp. 1880. 53. l.) Mint ismeretes, ez a terv nem valósult meg.

⁸⁶ FEYL i. m. 425—426. l.

Dobsa levelének egyes részletei fényt derítenek oroszországi kapcsolataira, kiérkezésének részleteire: „...Mein Engagement nach Russland zu kommen, habe ich in Dresden im vorigen August Monath erhalten. Da ich hier ankam, habe ich meine alte Freunde besucht, unter andern Herrn von Orlay, Hof Medicus und beständiger Secretair der Medizinischen Academie. Er und die anderen HE. Hofrätthe v. Kukolnik, v. Lódy und v. Palugyánszky sagten mir, dass Sie die Diplome der h. Mineralog-Societät bis zur Stunde nicht erhalten haben, wo ich ganz bestimmt weiss, dass wir selbe vor drey Jahren noch hierher zugeschickt haben.⁸⁷ Der Hofrath v. Orlay wollte schon deshalb an Sr Excellenz Geh. R. v. Göthe, mit dem er seit zwey Jahren in genauer Verbindung steht schreiben” — majd személyes jellegű közlemények után az aláírás: *Dr. Franz v. Dobscha*’.

Ha ehhez a konvencionális, baráti hangú, valójában mégis sokat mondó levélhez hozzáfűzzük FESSLER Ignác Aurél önéletrajzának⁸⁸ egy rövid passzusát, akkor a két forrást egybevetve fontos megállapításhoz jutunk. A Németországból kiüldözött és Oroszországban menedéket kapott FESSLER Ignác Aurél, a kiváló magyar történész a kor szabadkőműves mozgalmainak reformálója a következőképpen írja le 1809 dec. 8-i megérkezését Pétervárra: „...Das behagliche dieser Eindrücke wurde beträchtlich erhöht durch die herzliche und freudige Aufnahme bei meinem ehemaligen Schüler, Professor Lodi, bei welchem sich bald meine übrigen Landsleute, Balugyansky, Dobsa und noch zwei meiner ehemaligen Schüler, Orlay und Kukolnik versammelten...”, majd a következő mondatokban ADELUNGgal, KÖHLERrel, ELLISENNel, PESAROVIVUSzal, HAUENSCHILDDel és Alekszandr TURGENYEVvel való találkozására tér rá.

Mindenek előtt figyelemreméltó, hogy DOBSA — LENZhez írt leveléből kitűnően — ugyanazokkal az Oroszországban élő magyarokkal állt kapcsolatban, akiket FESSLER nevezett meg. De — ezen túlmenően — a DOBSA és a FESSLER által felsorolt névsorban szereplő személyeket egy közös ismérv köti össze: mind tagjai az Oroszországban akkor virágzó szabadkőműves mozgalomnak, a későbbi dekabrizmus melegágyának.⁸⁹

FESSLER híradásával — mely ha nem is bizonyítja, de erősíti azt a feltevésünket, hogy DOBSA gyökeresen szakított élete sötét szakaszával és visszatalált eredeti egyéniségéhez — véget ér a közvetlen adatok viszonylagos bősége. DOBSA leveléből még az tűnik ki, hogy első benyomásai nem voltak kedvezők és hiányos orosz nyelvismeretei is nyomasztóan hatottak rá. Úgy látszik azonban, hogy hamarosan magára talált, mert 1808-ban már mint a 12. rangosztályba sorolt orvos működik Pétervárott.⁹⁰

Pétervári éveinek történetét még nem sikerült rekonstruálni, csak annyi bizonyos, hogy a gyakorló orvosok névsorában⁹¹ 1813-ig szerepel. AGÁRDI Ferenc érdekes összefoglalásában⁹² megállapítja, hogy „...a XIX. század kezdetén egy Dobsa nevű szabadkőműves orvos élt Szentpéterváron” — anélkül azonban, hogy forrását megjelölne⁹³ DOBSA Ferenc fivérének egy ma is élő leszármazottja 1958. szept. 29-én kelt, hozzám írt levelében — édesatyja feljegyzésére hivatkozva — a következőkről tájékoztatott: „*Dr. Dobsa*

⁸⁷ Ebből kitűnik, hogy DOBSA már 1805-ben (de valószínűleg már régebben) kapcsolatban állt az oroszországi magyar tudóskolóniával. Vö. SCHULTHEISZ E. — TARDY L.: *Fejezetek az orosz — magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., 1960, 138, 143. l.

⁸⁸ *Dr. Fessler's Rückblicke auf seine siebenjährige Pilgerschaft*. II. Aufl. Leipzig, 1851, 222. l. — Vö. HOLÉCZY M.: *Fessler Ignác Aurél élete* (kéziratban). OSzK-kézirat-tár, 657. Quart. Hung.

⁸⁹ Vö. PYPIN A. N.: *Quellen u. Beiträge zur Geschichte der Freimaurerlogen Russlands*. Riga, 1896, passim.

⁹⁰ ЦИИАЛ Медицинский департамент, "Российский медицинский список"

⁹¹ Uo.

⁹² AGÁRDI F.: *Magyarok a cári Oroszországban*. Bp. 1955. 34. l.

⁹³ Szóbeli érdeklődésemre a szerző közölte, hogy egy 1848. előtti magyar sajtóorgánumból merítette értesülését; vonatkozó feljegyzése azonban elkallódott

Ferenc (nagyapámnak *Tisza Kálmán* volt miniszterelnöktől nyert információja szerint) . . . Szentpétervárra került, innen szabad eszmékért Szibériába száműzetett és ott nyoma veszett". Ez a közlés összhangban áll AGÁRDI értesülésével, illetve kiegészíti azt. Mindez azonban ezidőszerint adatszerűen nem bizonyítható.

DOBSA Ferenc életében túl nagyok az ellentmondások ahhoz, hogy az adott kerek között végleges profilt rajzoljunk meg róla. Sajtótörténészeink feladata lesz, hogy előbb megállapítsák, mily mértékben vett részt a *Bétsi Magyar Mercurius* szerkesztésében, cikkei megírásában, irányvonala kialakításában, majd ezt követően kijelöljék helyét a magyar sajtótörténet korai fejezetében.

Így megelégszünk azzal, ha DOBSA életpályáját összegezve, annak a meggyőző-désünknek adunk kifejezést, hogy korai sajtónknak és könyvtárügyünknek ez a homályból felmerült szereplője rendkívül nagyműveltségű, táglátókörű, enciklopédikus alkatú egyéniség volt, veretes magyarsággal író kitűnő stilisztá, aki mint ember — vagy ha úgy tetszik mint politikus — az ország sorsalakulásának döntő szakaszában (a jozefinizmus elhalásának s az azt követő reakciónak éveiben) külső körülmények és belső, emberi hibák következtében gyengének, elvtelennek, opportunistának bizonyult, ám éppen a reakció fokozódásának idején visszatalált önmagához és ismét a haladás zászlóvivői közé állt be.

TARDY LAJOS

A könyvforgalmi zár (1915—1918). A magyar királyi minisztérium 5.483/M.E. sz. rendelete „Az időszakos lapok és más sajtótermékek ellenőrzéséről” 1914. július 27-i dátummal jelent meg a *Belügyi Közlönyben*.¹ Az ugyanazon napról keltezett 5. 484/M.E. rendelet beszünteti a „hadviselés érdekeit veszélyeztető belpolitikai lapokat”, s néhány hónappal később rendelet szabályozza a levélcenzúrát:

„A katonai érdekek megóvása céljából a külföldre menő összes postai küldemények katonai ellenőrzésnek vannak alávetve. Ennek következtében: 1. A külföldre szóló összes közönséges és ajánlott leveleket ezentúl nyitva kell postára adni, illetőleg a levélgyűjtő szekrénybe dobni” — mondja ki a „Külföldre szóló levelek nyitva feladása” 1919/B. sz. rendelet².

Az 5.485/M. E. sz. rendelet megtiltja a szerbiai lapok behozatalát, majd néhány nappal később az 5.858/1914. M. E. sz. rendelet ezt a tilalmat kiterjeszti Oroszországra is. Még a háború első hónapjában megjelenik „Az igazságügy, belügy és kereskedelemügyi miniszterek rendelete a sajtótermékek és időszakos lapok ellenőrzésének szabályairól” (12.001/1914. I. M. E.), majd a külföldi sajtótermékek ellenőrzéséről (5.720/1914. M. E.).³

1914 decemberében már „. . . önként értetődik, hogy a velünk ellenséges viszonyban levő országokba hírlapelőfizetést nem szabad elfogadni.”⁴ Az Egyesült Államokra ekkor

¹ *Belügyi Közl.* 1914. (19. évf.) 35. sz. 484. l.

² *Magyar Királyi Posta és Távirtdai Rendeletek Tára* (továbbiakban: PTRT) 1914. okt. 14. 411. l.

³ *Rendeletek Tára*. 1914. 2. köt. 1466. l.

⁴ *Külföldi hírlapok és folyóiratok vételárainak megváltoztatása*. — 22.212. v. sz. rend. PTRT 1914. 141. l.

még nem vonatkozik a tiltó rendelkezés, bár az Amerika felé irányuló tranzit-forgalom nehézségei miatt átmenetileg itt is fennakadás van a postai szállításokban.⁵

A *Posta és Távirtdai Rendeletek Tára* szerint 1915. március 26-án ilyen a „külfölddel fennálló posta és távirtda forgalom átnézete”:

Levelek küldhetőik: Németországba, Belgium egyes helyeire, Törökországba és a semleges országokba.

Csomag feladható: az Amerikai Egyesült Államokba, Bulgáriába, Dániába, Görögországba, Luxemburgba, Németalföldre, Németországba, Norvégiába, Olaszországba (beleértve Libiát), Romániába, Svájcba, Svédországba és Törökországba.

„Könyvet tartalmazó csomagokat azonban csak a vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr megbízottja által történt megvizsgálás és jóváhagyás után” lehet feladni.⁶

Alig két hónappal később, 1915. május 24-én lép életbe az a háború egész idején fennálló összminisztériumi rendelet, amely megtiltotta minden, ellenséges országokból érkező sajtótermék kézbesítését:

„A m. kir. ministerium a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: XIII. t. — c. 11. §-ában nyert felhatalmazása alapján a következőket rendeli: A Szerbiából érkező időszaki lapok behozatalának és terjesztésének eltiltásáról és az onnan érkező más sajtótermékek ellenőrzéséről és lefoglalásáról szóló 5.485/1914. M. E. számú kir. ministeriumi rendeletben foglalt rendelkezések . . . megfelelően kiterjesztetnek a többi ellenséges államokból érkező időszaki lapokra és más sajtótermékekre is”⁷

E rendelet „alapos” végrehajtásáról és kezdeti szervezetlenségéről kapunk adatot a postaügyi miniszter ugyanazon év szeptemberében kiadott rendeletéből:

„Tudomásomra jutott, hogy egyes postahivatalok raktáron őriznek ellenséges államokból eredő csomagokat.

Felhívom a postahivatalokat, hogy a náluk bármely okból netán őrizetben levő, ellenséges országokból eredő csomagokat kísérőirataikkal együtt, haladék nélkül a budapesti 70. sz. postahivatalhoz küldjék el.

Az ily küldeményeket esetleg terhelő vámdíjakat a háború befejezéséig a függő vámtételek között kell nyilvántartani.”⁸

A rendeletből két fontos következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy a külföldről érkező csomagokat nem küldik vissza, nem semmisítik meg, hanem a háború végéig őrzik — s hogy ennek a lassan több vagonnyi csomagnak — köztük a könyveknek és a folyóiratoknak — a kezelője kezdetben a budapesti főposta (majd helyhiány miatt a különböző vámhivatalok, sőt, néhány kisebb vidéki postahivatal is).

A külföldi propaganda elleni védekezés olyan erőteljes, hogy 1916-ban a belügy-minisztérium külön felhívja a figyelmet a Magyarországon elesett, vagy ott fogolyként tartózkodó idegen katonáktól szármányolt nyomtatványok beszolgáltatására.

⁵ A 600/B. eln. sz. utasítás megtiltja, a 22.601. v. rend. 1914. decemberében feloldja, majd a 19.289. sz. rend. 1915. okt. 26-án végleg megszünteti a csomagforgalmat az Egyesült Államokkal.

⁶ PTRT 1915. márc. 30. 103—104. l.

⁷ *Belügyi Közl.* 1915. máj. 30. 555. l.

⁸ PTRT 1915. szept. 9. 261. l.

„... az ellenségtől zsákmányolt nyomtatványokat és kéziratokat ... sokan megtartják, illetőleg museumoknak, könyvtáraknak, könyvkereskedőknek stb. eladják vagy oda ajándékozzák. ... Utasítom Alispán/Polgármester urat, hogy minél szélesebb körben tegye közhírré, hogy az ellenségtől zsákmányolt nyomtatványok és kéziratok beszolgáltatási kötelezettség szempontjából a katonai felszerelési tárgyakkal egy tekintet alá esnek, azokat tehát ... a legközelebbi katonai parancsnokságnak ... be kell jelenteni ...”⁹

A háborús szellem hivatalos egyeduralmának és mindenre kiterjedő figyelmének s a kor közhangulatának is kevés olyan szemléletes bizonyítéka van, mint az az 1915 augusztusában hozott rendelet, amelynek már elegendő csak a címét idézni: „A mielőbbi békéért való imákat tartalmazó csomagoknak a gyanús tartalmú csomagok módjára való kezelése”.¹⁰

A levelek ellenőrzéséről, a küldemények kézbesítéséről, a sajtótermékek betiltásáról és az ellenséges külföldi országokkal szemben felállított sajtótermék behozatali tilalomról hozott rendeleteket csak a KÁROLYI-kormány 1918. november 5-én kelt 4.802/1918. M. E. sz. rendelete helyezi hatályon kívül.¹¹

Az ellenséges országokból származó könyvek és folyóiratok behozatalát tiltó rendelkezések a háború egész idejére alapvetően meggátolták és megakadályozták a mind jobban megalapozott külföldi kulturális kapcsolatok érvényesülését. A behozatali és kézbesítési tilalom mindenképp a könyvtárakat, a könyvkereskedéseket és a kiadókat, mint az irodalmi termékek közvetítőit érintette. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, e rendelkezések a legkárosabban a könyvkiadásra hatottak. A megcsappant irodalmi termelés és a külföldi irodalom iránti érdeklődés egyaránt arra kényszerítette a kiadókat, hogy lehetőleg több fordítást jelentessenek meg. Választék hiányában még a legjobb és legszíneloniasabb kiadóknak sem volt lehetőségük a külföldi irodalom alkotásai közül azokat beépíteni a magyar irodalmi életbe, amelyekre elsősorban szükség lett volna. Mert fordítanivaló azért természetesen érkezett — elsősorban Svájcban keresztül, főleg 1916-ig.

A kor legkiemelkedőbb rangú s legkiterjedtebb külföldi kapcsolatokkal rendelkező könyvkereskedésének, a GRILL-cégnek volt munkatársa, GERGELY Rezső szerint nagyon érezték a külföldi könyvek beszerzésének nehézségét, de a tiltott angol, francia, majd később amerikai irodalommal úgy látták el vevőiket — például a budapesti nagy könyvtárak jelentős részét is —, hogy svájci kintlevőségeik terhére a világ minden tájáról rendeltek könyvet s ezeket Svájcban — azaz semleges országon — keresztül juttatták el címükre. De a könyvtári kapcsolatok is elősegítették ideig-óráig a külföldi könyvés folyóiratanyag behozatalát, a Városi Könyvtár és a Széchényi Könyvtár például 1915-ben még rendszeresen kapott könyvet — Svájcban keresztül — az angol nyelvterületről.

Az évek során a postahivatalok és a vámhatóságok raktáraiban hatalmas könyvanyag halmozódott fel. „A háború alatt a cenzúra által visszatartott könyvesomagok kiadása ügyében — miután a forradalom a cenzúrát teljesen elsöpörte — egyesületünk azonnal megtette a szükséges lépéseket — számol be a Corvina 1918 novembere végén a Könyvkereskedők Egyletének intézkedéseiről. — A háború hosszú tartama alatt ugyanis igen tekintélyes értéket képviselő könyvtömeg halmozódott fel a vámhivatalok és posták raktáraiban, azért, mert a régi rezsim politikai okokból nem akart semleges és ellenséges könyveket a magyar olvasóközönség kezébe juttatni” — írja a lap, majd biz-

⁹ 5.331/1916. B. M. sz. körrendelet. *Belügyi Közl.* 1916. (21. évf.) okt. 8. 1098—9.1

¹⁰ 52.787. sz. rend. PTRT, 1915. aug. 24. 243. l.

¹¹ A sajtószabadságot korlátozó háborús rendeletek hatályon kívül helyezése. 4.802/1918. M. E. *Belügyi Közl.* 1918. nov. 17. 1562. l.

tatóan hozzáteszi: „...megvan a remény arra, hogy mihamarább a könyvkereskedők kezébe jutnak a 4 és fél év óta visszatartott csomagok.”¹²

A Könyvkereskedők Egylete már 1918-ban felveszi a kapcsolatot a német könyvkereskedőkkel a könyvbehozatal megszervezése és biztosítása érdekében. A könyvimport széles körű, minden nyelvterületre kiterjedő megszervezése azonban a Tanácsköztársaság érdeme. Június elején — VARGA Jenő, a Népgazdasági Tanács elnökének felhatalmazása alapján — megbízták GERGELY Rezsőt, a GRILL-cég üzembiztosát a külföldi könyvek beszerzési tervzetének kidolgozásával. A javaslatot elfogadták s GERGELY Rezső még ugyanabban a hónapban kiutazott Svájcba, ahol angol, francia és német kiadókkal és könyvkereskedőkkel tárgyalva megalapozta a folyamatos könyvbehozatalt, s ugyanakkor a Szellemi Termékek Országos Tanácsa megbízásából mintegy 110 ezer márká értékben könyveket is vásárolt a könyvtárak és a könyvkereskedések részére.¹³

A háború alatt visszatartott könyveket 1918. végén árusítani kezdték a könyvkereskedések. A következő nyáron ismét hatalmas idegen nyelvű könyvanyag került forgalomba s a következő években az idegen könyvanyag behozatala rendszeressé vált. Ez a nagy és folyamatosan érkező külföldi irodalom volt az alapja és az oka már 1918-ban is a fordításirodalom számottevő növekedésének.

PÁRICSY PÁL

¹² *Corvina*. 1918. nov. 30. 176. l.

¹³ KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye*. Bp. 1959. 152—153. l.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen Méliusz-nyomtatvány Genfben. — Institutio vera de praecipuis fidei articulis, Debrecen 1571. — A genfi egyetemi és közkönyvtárral (Bibliothèque publique et universitaire) közös épületben van elhelyezve a Reformációtörténeti Múzeum és Kálvin-Könyvtár Társaságának (Société du Musée historique de la Réformation et de Bibliothèque Calvinienne) gyűjteménye. Ennek egyik kolligátumában húzódik meg — az idői sorrendnek megfelelően a második helyen — a „magyar KÁLVINNAK” nevezett MÉLIUSZ Péter eddig teljességgel ismeretlen latinnyelvű műve: *Igaz tanítás a hit fő cikkeiről*, KOMLÓS András debreceni nyomtatványa 1571-ből. Hogyan került ide? Miért nem tudtuk eddig róla? Mi van benne? Mi a jelentősége?

A könyv útjáról a címlapján olvasható szerzői dedikáció ad felvilágosítást. MÉLIUSZ ugyan ezt a példányt KÁLVIN utódjának, a hazai reformáció történetében több szempontból nevezetes BÉZA Tódornak ajánlotta, akivel évek óta levelezésben állt s akitől korábban azt is remélte, hogy az itthoni nyomtatási nehézségek miatt őhozzá eljuttatott három latinnyelvű művét ott Genfben kiadhatja. Mint ahogyan e három — sajnos — nyomdafestéket sohasem látott s azóta is eltűnt (vagy talán még valahol Lengyelországban lappangó?) kéziratot, úgy bizonyára ezt a Debrecenben kinyomtatott művét is, külföldön tanuló diákok — valószínűleg a forrásértékű levelezésük révén emlékezetes PAKSI Mihály vagy THURI Mátyás — közvetítésével juttatta el Bézához. BÉZA ugyan teljes egészében aligha olvasta ezt a példányt: néhány lapját nekünk kellett felvágunk, hogy mikrofilmet készíthetessünk róla. Igen rosszkor érkezett az oda: a legdühöngőbb pestis idején, amelyről SKARICZA Máté is megemlékezik SZEGEDI KIS Istvánról írt életrajzában, sőt BÉZA is (aki akkor családja több tagját elvesztette) SZEGEDINEK óáltala Genfben kiadott egyik műve előszavában. Azután pedig bekövetkezett a „Szent Bertalan éjszakája” s a francia protestánsok szörnyű üldöztetése, amely miatt — mint maga BÉZA írja ugyanabban az előszóban — még fél év multával is alig-alig tudott magához térni. A kis magyarországi nyomtatvány így alámerült a BÉZA könyveinek és papírjainak tengerében. S bár ő könyvei és levelezése egy részét még élete végefelé eladta, szerencsére ez a MÉLIUSZ-mű, sok más nyomtatvánnyal és kézirattal együtt, a BÉZA hagyatékát öröklő egyik unokája révén, aki a provençe-i származású, de már az 1570-es évek vége óta Genfben megtelepedett hugenotta TRONCHIN-család egyik tagjához ment feleségül, átkerült a TRONCHIN-levéltár (Archives TRONCHIN) állományába. Jóllehet közben meg is csonkult kissé, el nem enyészett, hanem egy később összeállított s jól konzervált kolligátumban fennmaradt. A TRONCHIN-levéltár XVI—XVIII. századi anyagát, vagyis pontosabban azt a részét, amely a reformáció és a francia protestantizmus történetével szorosabb kapcsolatban van, 1937-ben a genfi Reformációtörténeti Múzeum és Kálvin-Könyvtár Társasága vette meg, többi részét pedig az ottani egyetemi és közkönyvtár. Tehát ez az állomány s benne MÉLIUSZ könyvecskéje azelőtt magánkézben volt, csak nemrégóta lett köztulajdonná; így korábban nem is válhatott egykönnyen ismeretessé.

Egyébként e reformációtörténeti múzeális gyűjtemény és speciális KÁLVIN-könyvtár két szerény helyiségben szorong a Bibliothèque publique et universitaire földszinti szárnyán. De így is fölöttébb eleven műhely az: ott készíti sajtó alá egy háromtagú munkaközösség BÉZA levelezését, amelyből eddig négy kötet jelent meg. (*Correspondance de Théodore de Bèze, I—IV.* Genève 1960—1965. Librairie Droz.) Nemsokára odaérnek már a minket oly közletről érdeklő korszakhoz: KÁROLYI Gáspár és társai, azután, MÉLIUSZ és KÁROLYI Péter, meg DUDITH András stb. leveleihez . . . Bizonyos, hogy MÉLIUSZ és BÉZA levelezése, kettőjük irodalmi és egyéb kapcsolatai s BÉZA sokrétű magyarországi hatása új, az eddiginél sokkal mélyebb és átfogóbb feldolgozást kívánnak.

Ehhez is kedves adalék az a kissé elmosódott és megfakult, de még mindig elég jól olvasható dedikáció, amelyet a mű címlapján (v. ö. 1. sz. mellékletünket) láthatunk: „Reuerendissimo viro do[m]i[n]o Theodoro Bezae Vezelio: Fideli Eccl[es]iae Dei Pastori Geneuae, in Chr[ist]o dilecto fr[at]r[i] ac praeceptor[i] obseruan[dissimo] Petrus Melius m. p.” Nevezetes mozzanat, hogy MÉLIUSZ, aki másfél évtizeddel korábban (1556—57) Wittenbergben MELANCHTHON tanítványa volt, most a franciaországi Vézelay-ból származó BÉZÁT titulálja „Krisztusban szeretett atyafinak és igen nagyrabecsült tanítónak”. Az sem érdektelen, sőt említésreméltó, hogy MÉLIUSZ BÉZÁnak egyik őhozzá írt levelét már az előző évben közzétette az ún. *Csengeri Hívallás* eredeti latinnyelvű kiadásának (RMK II. 124.) bevezetésében. Ezt a levelet azután Béza, egy másik, szintén MÉLIUSZhoz írt levelével együtt, maga is kiadta *Epistolae theologicae* című gyűjteményében, mely először 1573-ban, másodszer 1575-ben, THELEGGI Miklósnak szóló ajánlólevél kíséretében jelent meg. BÉZÁnak e három levele újra megjelent DEBRECENI EMBER Pálnak LAMPE által kiadott *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania, (Utrecht, 1728.)* c. műve 268—274. lapján.

Könnyen lehet, hogy MÉLIUSZnak ebből a most felbukkant művéből idehaza nemcsak azok miatt az általános mostoha körülmények miatt nem maradt fenn egyetlen példány sem, amelyek miatt annyi más MÉLIUSZ-nyomatvány — a mintegy 50-ből több mint 12 — szintén elenyészett, hanem talán azért sem, mert SOMLYAI BÁTHORI István fejedelem, bár más indítékokból, de még szigorúbb és általánosabb cenzúra-rendeletet bocsátott ki, mint elődje, JÁNOS ZSIGMOND. (Vö. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Kézirat gyanánt. III. rész. Bp. 1961. 87. l.) — BÁTHORI István 1571. szeptember 17-én adja ki cenzúra-rendeletét, mellyel teljességgel minden nyomtatvány kibocsátását és terjesztését az ő előzetes hozzájárulásához és engedélyéhez köti s ennek szigorú megtartására a különböző hatóságokat ismételten felhívja. (Vö. IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600.* Bp. 1937. 61—62. l.) Így BÁTHORI István ezt a kiadványt, amely ugyan öneki, meg testvéreinek, Kristófnak ajánlva, de valószínűleg az ő előzetes fejedelmi engedélye és jóváhagyása nélkül jelent meg, nem részesítette védelmében. Ezt annál kevésbé tette, mert hiszen MÉLIUSZ ebben a művében nem csupán az antitrinitáriusok ellen hadakozik, hanem néhányszor igen élesen kikél a pápa, az áldozópapság, s a szerzetesrendek, meg az átlényegülés tana ellen is, ami az ellenreformációs restaurációra törekvő fejedelemnek aligha lehetett inyére. Annál jellemzőbb azonban MÉLIUSZ kezdeményező kedvére és küldetéstudatára, hogy alig hunyta le szemét az unitárius fejedelem s foglalta el székét az egészen más szellemű BÁTHORI, máris üdvözlésére siet és kötelességének tartja, hogy „igaz tanítást” adjon neki „a hit fő pontjairól” s „ex ore Dei”: az Isten beszédéből eléje tárja uralkodói kötelességeit, amelyek közt persze nem csekély szerepet játszik „az eretnekek és antikrisztusok” Illyés példája szerint való megbüntetése. Meg is mondja, hogy ezeket a tanításokat „mindenek előtt Ti Nagyságotoknak akartam ajánlani, hogy a fennhéjázók és francisco-blandratánusok (!) káromlásait megszegyenítsem”. Itt tehát olyan fejedelmi tanítással van dolgunk, amely egyúttal az antitrinitáriusok ellen irányuló vitairat. Innen van,

hogy második felében — a tanításokat tovább folytatva, de új cím alatt — éppen a HELLTAI, DÁVID Ferenc és BLANDRATA követőinek „kárhuzatos tanai ellenében” megvitandó tételeket adja elő.

Azonban mielőtt a mű tartalmi ismertetésére térnénk, először külső állapotában és könyvészeteti sajátosságaiban kell bemutatnunk.

Példányunk 14 számozatlan, negyedréteg nagyságú levélből áll, de közbül és a végen is kissé csonka: néhány levél hiányzik belőle. A címlap, több más MÉLIUSZ-kiadványhoz hasonlóan, egyúttal mintegy tartalomjegyzékül szolgál. A csupa nagybetűkkel szedett főcím: INSTITVTIO VERA DE PRAECIPVIS FIDEI ARTICVLIS. Alatta 13 pontban a tárgyalásra kerülő témák felsorolása. (Vö. az 1. sz. mellékletet.) A címlévél hátlapja üres. A SOMLYAI BÁTHORI Istvánhoz és Kristófhöz intézett ajánlólevél Debrecenben, 1571. június 1-én („debrecini: Calendis Iunij, An. d. 1571.”) kelt s az A2—A4 levélre terjed. B—C2 (hibásan: C3) levélen olvasható az első húsz „tanítás”, azonban a huszadik (Vicesima Institutio) már csak csonkán, mert a befejezése hiányzik: a szöveg a C2 (hibásan: C3) jelzetű levél hátlapjának alján az órszónál (Sed sicut v-nus so-) megszakad. Itt valószínűleg csak egy levél volt még, amelyen a 20. tanítás befejezése s a 21. és 22. tanítás is elérhető. Bizonyára azért is vesztették el, mert mint párja nélküli, árva lapot, nem fűzték hozzá, hanem csak kívülről ragasztották oda a művecske végéhez. Ezt követőleg, sajtószerűen, egy másik művecske veszi kezdetét, új címrattal és új ívjelzéssel, azonban az „Institutiók” folytatólagos továbbszámozásával. Ez az új cím a következő: PROPOSITIONES SVMTAE EX VERBO DEI, ET AD-ditae Institutionibus Principi Transylvaniae dedicatis, disputandae contra Helto Francisco Blandrata-norum anathemata, Tordae, 21. die Octobris. Anno Domini. 1571. (Vö. a 4. sz. fényképmásolatot.) Az újabb A—A4 levélen a 23. tanítással (Vicesima Tertia Institutio) kezdődően a 42. tanítás (Quadragesima Secunda Institu:) első 16 soráig terjed a szöveg, itt az A4 levél hátlapjának alján az et sub órszóval megszakad. Valószínűnek tartjuk, hogy ebből a második műből sem sok — csak néhány levél — hiányozhatik, mert végeredményében a címlapon felsorolt 13 témából 11 a meglévő lapokon, hol rövidebben, hol terjedelmesebben már tárgyalás alá került, úgyhogy csak a két utolsó kérdés (12. De officio Christiani principis; 13. De pace et concordia) kifejtése veszett oda.

Tehát voltaképpen két csonka művecske ez: olyan szerzői és kiadói kolligátum, amelyben az első darabnak (*Institutio*) a második darab (*Propositiones*) nem csak függeléke, hanem szerves folytatása.

Az a nyolc darabból álló könyvtári kolligátum, amelyben ez a kettős debreceni nyomtatvány fennmaradt, korábban a TRONCHIN-levéltárban C10 jelzetet viselt, jelenlegi jelzete a Reformációtörténeti Múzeum Társaságának tulajdonaként: Qd 18. A bekötő tábla belső oldalán erre és még régebbi elhelyezésekre utaló bejegyzéseken kívül a genfi egyetemi és közkönyvtár részéről végrehajtott legutóbbi, 1944. júl. 6-i könyvhygiéniai ténykedés igazolása is megtalálható (B. P. U. désinfecté le 6 Juillet 1944).

E gyűjteményes kötet tartalomjegyzéke a 2. helyet elfoglaló MÉLIUSZ-művön kívül a következő hét művet tünteti fel: 1. Societas et symbola doctrinae et morum Arii et Trideitarum modernorum Arianorum . . . H. n. 1565. (Alighanem ez az egyetlen darab, amely magyar egyház- és irodalomtörténeti szempontból ebben a kolligátumban még különös érdeklődésünkre tarthat számot. T. i. lengyelországi nyomtatvány, s szintén az antitrinitarizmus, közelebbről a GENTILIS-féle tritheista vagy trideita felfogás ellen polemizál, amely abban az időben az erdélyi unitarizmus kialakulására is jelentős hatással volt. MÉLIUSZ gyakran említi GENTILIS vitairataiban, DÁVIDÉK pedig nem egy kiadványukban úgy hivatkoznak a Bernben kivégzett GENTILIS Bálintra, mint az igazság vértanújára. Ezekre az összefüggésekre tekintettel — a MÉLIUSZ-éval együtt — ennek a 11 levél terjedelmű műnek a mikrofilmjét is beszereztük. A névtelen lengyel szerző,

aki művét „urának és jöltevőjének”: NIEGOLIEWSKI Márton lengyel lovagnak ajánlja, ESTREICHER: *Bibliografia Polska XVII. 169.* szerint GLICZNER Erazm lehetett. (Vö. E. BARYCZ: *Erazm Gliczner. Reformacja w Polsce XII (1953—1955) No. 45—50, p. 251.*) Ugyancsak ESTREICHER adata szerint ez a könyvritkaság idáig csak a CZARTORISKY-könyvtár és a JAGIELLO-könyvtár állományában volt ismeretes. Most ezekhez harmadiként hozzáveendő a genfi példány. — 3. LONIGO, Michel: *Aphorismi de statu Ecclesiae restaurando . . .* Arcenni 1623. — 4. ULRICH, Joh. Jakob: *Vindiciae pro Bibliorum translatione Tigurina . . .* Tiguri 1616. — 5. USSHER, James: *Iudicium . . . de vera intentione . . . mortis Christi.* H. és é. n. — 6. TESMAR, Joh.: *Processus Gentilium in Christianos . . .* Marpurgi 1681. — 7. GODEFROY, Jaques: *De episcopi romani dioecesi observatio.* H. és é. n. — 8. (*Symbole de la foy duquel use la sainte Eglise romaine*) *Formulaire . . .* H. és é. n. — E műveknek ily módon egy kolligátumban való csoportosítása merőben esetlegesnek, régiségük és formátumuk által meghatározottnak látszik.

A most felfedezett MÉLIUSZ-mű szabványos könyvészeti leírása a következő:

RMK II. 127e

MÉLIUSZ Péter:

Institutio vera de praecipuis fidei articulis . . . [Folytatólagosan:] *Propositiones . . .*

contra Helto-Francisco-Blandratanorum anathemata . . .

Debrecen 1571. Komlós A., [14] // / lev. — 4r.

Lelőhely: Musée historique de la Réformation, Genève.

Jelzet: Qd 18 (2, 2 bis).

E könyvecske külső állapota, az említett kétszeres csonkaságon kívül, nem mutat különösebb hiányt vagy károsodást. Igaz, hogy — mint a mellékelt fényképmásolaton is látható — a lapok szélei, kivált az alsó, kívülre eső sarkukon, kissé megrongyolódtak, de a szöveg emiatt nem csorbult meg. Az alsó, belülré eső sarkon viszont valamilyen folyadék beszívargása okozott némi szennyfoltot.

Példányunk minden tekintetben a debreceni KOMLÓS András-féle nyomtatványok jellegzetességeit mutatja: A festék elég gyakran átüt a papír tulsó oldalán (pl. mindjárt a címlevél hátlapján, vagy a B3—4 levélen). Az ívjelzéseken belül a levelek számozása feltűnően pontatlan: az *Institutio* című részben B után kétszer B3 következik, C után pedig mindjárt C3; a *Propositiones* című részben az A3 helyett is újra A2-t találunk. Az egyetlen iniciále: az ajánlólevél elején látható, díszes N betű, mely virágokon legelesző méhet és lepkét ábrázol. (Ld. 2. sz. mellékletünkön. Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 91—94. 1. és XLIII. tábla 8. ábra.) A kis- és nagybetűk használata sokszor következtelen és helytelen (pl. földrajzi neveknel: „vngariae”, kétszer is, vagy „debrecini”; aztán: diabolus — Diabolicus etc.). A külön írandó szavakat jó néhányszor egybeírja (pl. exore, Dijvoentur). Az írásjelek használata is meglehetősen következtelen és gondatlan. Sajtóhiba aránylag nem sok van, bár feltűnő, hogy a címlapon „sanctum” helyett meghagyta az értelmetlen „sacctum”-ot. Az elhagyott *m* és *n* betűk jelzésére az előttük levő magánhangzón gyakran alkalmazza a tildét. Bizonyos egyenetlenségek és gyámoltalanságok mutatkoznak a nyomdatechnikai tagolásban, az alcímeknél használt betűtípusokban és szedésmódban (ld. különösen a B-levél elülső lapját).

Nyomdászattörténeti érdekessége leletünknek, hogy újabb adatot szolgáltat KOMLÓS (latinosan: LUPULUS) András 1571-i debreceni működéséhez, amit KANYARÓ Ferenc (Magy. Könyvszle. 1906. 306. l.) elég könnyelműen kétségbevont, Csűrös Ferenc viszont (*A debreceni városi nyomda története 1561—1911.* Debrecen 1911. 314. l.) helyesen állí-

tott, miszerint „Komlós 1567-től 1575-ig mindvégig Debrecenben működött”. Így ez a mű, amelyet sem a korábbi, sem a legújabb történetírók (BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda*. Bp. 1961.) nem ismertek még, pótlólag beiktatandó a debreceni nyomdászat történetébe.

Érdeemes egy pillanatra a vízjegyekre is felfigyelnünk, mert ezek sem tanulság nélkül valók. Az *Institutio* A1 és A4, valamint B2 és B3 levelén látható azonos vízjegy (felül egyenes vonalban, alul félkörívben végződő címer, benne a ferdén elhelyezett pólya által kétfelé osztott mezőben egy-egy oldalra dült kereszt) C. M. BRIQUET: *Les filigranes*. Paris — London etc. 1907. című s az 1600-ig használatos vízjegyekről szóló nagy művében nincs feltüntetve. A C1 és C3 (recte C2) jelzetű leveleken azonban jól kivehető BRIQUET 8857. számú ábrája. A *Propositiones* A1 és A4 levelén pedig pontosan a BRIQUET 1188. számú ábrájának megfelelő vízjegyet találunk. Ha a nyomdász ilyen kis terjedelmű kiadványhoz három teljesen különböző vízjegyű papírost, vagyis háromféle papírmaradékot használt fel, ez arra mutat, hogy igen nagy papírhiánnyal küzdhetett. Úgy látszik, ez az ínség huzamosabban jellemezte KOMLÓS András üzemét. Ugyanis MÉLIUSZ *Az egész Szentírásból való igaz tudomány* c. művének (RMK I. 77.) 1570 március 1-én kelt ajánlásában, tehát már ötnegyed évvel korábban megemlíti, hogy papírhiány miatt kénytelen volt hat eretnekség cáfolatát elhagyni: „Maradt pedig még hátra az eretnekek refutálásába mint szám szerint hatnál az argumentom, kit nem nyomtathatánk ki, mert papirossonk elfogya” (B3 lev. recto). — Valószínű, hogy a folytonos, vagy egyre kiújuló papírhiány miatt MÉLIUSZnak ezekben az években kinyomtatott művei csak igen kis példányszámban jelenhettek meg, s egyebek közt ez a körülmény is bizonyára hoz zájártul ahhoz, hogy olyan kevés példány, vagy éppen egy sem maradt fenn belőlük.

A most talált MÉLIUSZ-irat irodalomtörténeti helye — szerzőjének munkássága keretében — idői, tartalmi és formai szempontból egyaránt világosan megállapítható. A legszorosabban összefügg ez a mű a közvetlenül előtte és utána keletkezett, hasonló jellegű méliuszi vitairatokkal, tehát egyfelől az 1570. július 26-i csengeri és augusztus 24-i miskolci zsinatokra készített tételekkel,¹ illetve a túlnyomórészt ezekből szerkesztett *Csengeri Hitvallással* s a hozzácsatolt 25 „alapelvvel”,² másfelől az 1571. november 5-re összehívott nyírbátori zsinat 14 tételével,³ amelyek szintén latinul készültek, valamennyien az antitrinitárizmus elleni, végsőkig kiéleződött küzdelem jegyében. Ezek igen tanulságos egybevetésekre adnak alkalmat, s több vonatkozásban annyira egybetartoznak,

¹ *Propositiones verae et consentientes Scripturis Sacris*, belső vagy alcíme szerint. *Summa confessionis verae de Deo et aliis articulis* (RMK II. 123b), melyet KOMLÓS Adrás még 1570-ben kinyomtatott, azonban csak kéziratossá és nem is teljes másolata maradt fenn SZILÁGYI Benjámint István *Synodalia* című s a Debreceni Református Kollégium kéziratárában R 575. szám alatt őrzött gyűjteménye 161—182. lapján. Itt csak az első 34 tétel van meg. A 43—52. számú tételek azonban beleépültek a *Csengeri Hitvallás*ba (RMK II. 124., vö. KISS Áron: *A XVI. században tartott református zsinatok* . . . Bp. 1881. 668—672. l.), úgy hogy végeredményében csak a 35—42. számú 8 propositio hiányzik. — DÁVID Ferencék a csenger—miskolci vitatételeket cáfoló iratukban (RMK II. 125.) az A4—B1 levelén az első 9 propositio után 10. gyanánt adják a gyermekkeresztiségről szóló tételt, mely a *Csengeri Hitvallás* adata szerint eredetileg a 44. sorszámot viselte. A többi tételt DÁVIDÉK mellőzték, mert azokat nem tekintették a vita tárgyához tartozóknak.

² *Confessio vera ex verbo Dei sumpta* . . . (RMK II. 124.) Ennek függeléke új címmel és ajánlással, amelyet — sajnos — SZABÓ Károly nem tüntet fel, a helytelenül 24-nek sorszámozott, de valójában 25 „alapelv”: *Principia quaedam in theologia et philosophia immota*. (MÉLIUSZ egyik legjellegzetesebb, de kellő figyelemben nem részesített írása. — Viszont a *Csengeri Hitvallás* szövegének összeállításában KÁROLYI Péter és társai is részt vettek.)

illetve oly mértékben kiegészítik egymást, hogy csak egymással és e most felfedezett művel „koordinálva” válnak igazán érthetőkké. Témaköreik és fogalmazásaik rokonsága már első pillanatra szembeszökő: elég, ha pl. a csenger—miskolci *Propositiones verae* . . . és az itt ismertetett *Institutio vera* . . . címlapjait egymás mellé tesszük. Behatóbb elemzéssel a mélyebb, szervezesebb összefüggések mellett az azonos írói sajátosságokat és a vitahelyzet konkrét vonatkozásait is megállapíthatjuk.

Ilyenekül említjük a következőket: 1. MÉLIUSZ most, az új fejedelem trónralépésével elérkezettnek látja az időt az antitrinitáriusokkal való végleges leszámolásra: sok sikertelen hitvita után is töretlenül bízik az általa képviselt igazság diadalában, az országszerte eláradt szentháromságtagadással szemben. 2. A bibliai argumentumok felsorakoztatásánál itt is ugyanazokat a jellegzetességeket lehet megfigyelni, mint többi írásaiban. (V.ö. Révész Imre: *Méliusz és Kálvin* c. tanulmányának az Erdélyi Tudományos Füzetek 85. számában, 1936-ban megjelent második részét, különösen 24—33. l.) 3. Viszont úgy látszik, mintha MÉLIUSZ most már megszívelte volna BÉZA korábbi figyelmeztetését, de bizonyára ellenfeleinek kizárólag bibliai érveket reklamáló magatartása miatt is: ezúttal szinte teljesen mellőzi az egyházatyákra való hivatkozást. 4. Formailag fölöttébb kedveli a definíciókat és szillogizmusokat: többnyire ezek lépcsőin halad előre. Meg a folytonos egybevetések és összehasonlítások láncolatán. Legtöbb tételét a „miként — úgy; amiképpen — azonképpen; ahogyan — éppenúgy” (sicut — ita; ut — ita; quemadmodum — ita) szorítójába foglalja. 5. Sok más írásának fogalmazásbeli hevenyészettséghöz képest MÉLIUSZnak ez az írása — a benne feszülő indulat és az emésztő polemikus hév ellenére — higgadtabb, kiérleltebb stílusúnak látszik.

Témaköre most is elsősorban a szentháromságtan sokat vitatott alap- és részletkérdéseiből tevődik össze, de bevezetőül és közben-közben több más fontos, vagy periférikusabbnak látszó probléma is sorra kerül. A hat lap terjedelmű ajánlás a fejedelmek és hatóságok tisztéről szól: mintegy összegezi MÉLIUSZ politikai etikájának alapelveit. (Vö. a 2. sz. fényképmásolatot.) A tételek először az igaz vallás és az igaz istenismeret meghatározását adják (ld. a 3. sz. mellékletet), aztán a szentháromságtan és a krisztológia legtöbbet vitatott vonatkozásait elemzik. A bűn és a megváltás kérdéskörével hét terjedelmes tétel foglalkozik (30—36.); ez arra mutat, hogy ekkor már a reformátori kegyelemtant is erős támadások érték az antitrinitáriusok részéről. Ugyanez indokolja a gyermekkeresztség gyakorlatának hangoztatását. Az antitrinitárizmus nálunk is kezdetűl fogva sokkal jobban összeszövődött az anabaptizmussal, mint ahogyan idáig képzeltük. Az úrvacsorát érintő tétel (37.) egyaránt elutasítja egyrészt a római katholicizmus átlényegüléstánát, másrészt a „sákramentáriusok” felfogását, akik pusztá jelképet látnak a sákramentomban, „holott Krisztus mint Immánuel a mennyei kenyérral és borral: testével és vérével valóságosan és jelenvaló módon (realiter et praesenter) táplálja lelkünket az ígéletben, az ige és a hit által”. Szintén az akkori vitahelyzetből érthető annak a jogi elvnek hangsúlyozása, hogy a gyermekek nem ölhetők meg szüleik vétkei miatt. Ugyanígy a korabeli polemikus szituáció magyarázza, hogy MÉLIUSZ szükségesnek látta a testi feltámadással együtt a lélek halhatatlanságának s a halál és a feltámadás közti ún. közbülső állapotnak summás körvonalazását.

Az azonban nyitott kérdés, hogy vajon a tordai, 1571. október 21-i hitvitát, amelyről MÉLIUSZ most ismertetett kiadványának második darabja címiratában szól (v. ö. 4.

³ *Theses contra anathemata et catharmata denuo a diabolo adversus Deum et Spiritum eius excitata* (RMK II. 127 b), mely címlapján *Gratia et pax* . . . kezdetű felirattal jelent meg KOMLÓSNÁL 1571. őszén. Szintén csak a *Synodalia* kéziratot másolatában maradt ránk (140—151. lap), melynek alapján újra kiadta RÉVÉSZ IMRE: *Debrecen lelki válsága* (Bp. 1936.) c. értekezése függelékében, 83—92. l.

14

INSTITVTIO VERA

DE PRAECIPVIS FIDEI ARTICVLIS.

- 1 De Vera Religione.
- 2 De vera Dei cognitione.
- 3 De vno solo Deo.
- 4 De Trinitate & plenitudine Deitatis.
- 5 De vnigenito Dei filio.
- 6 De Spiritu subsistente Iehoua.
- 7 De peccato in Spiritum lacctum.
- 8 De infantium baptismo.
- 9 Quomodo Christus sit Dei filius,
Iehoua, Immanuel, filius Dei,
mediator.
- 10 Quomodo & cur sit filius Dauidis,
filius Dei, Deus verus.
- 11 De causis salutis.
- 12 De officio Christiani principis.
- 13 De pace & concordia.

PER PETRVM MELIIVM

Debrecinj Andras Lupulus An. D. M. D. LXXII

*Rimoldo Lupulus hinc dicitur Theodoro B. C. A.
Vozibus: Fidei et salutis ad paginam
Cognoscere in Christo salutem.
In se ipsum non manentem
Petrum Melius ait.*

SPECTABILIBVS AC MAGNI
 ficis Dominis D. Stephano Baroni de Somlő, eiec-
 to Translyuanie & reliquiarū vngarie vniuersitatis, &
 conuicti Siculorū & Christophoro Baroni de Somlő,
 supremo regni Translyuanie & reliquiarū vngarie
 capitaneō: Dominis in Domino colēctis, Gratię
 Dei & illuminationis Spiritus Sancti incrementum,
 & felicē successū in Domino in publicis guberna-
 tionibus, Petrus Melius de Horhii à Deo patre &
 Domino Iesu Christo precatur,
 Amen.

Accesarium & scitu dignum est, cau-
 sas atēntē et cōciliū ex ore Domi-
 ni intelligere, cur principes sacr-
 pturis sacris Dei, & filij excelsi,
 uncti Domini, potestas, & ordina-
 tio Dei apellantur: Ideo enim Elohim aut Diju-
 catur, quia vt Dei nomen gerunt, ita et ipsa Dei
 uicem, in cœlesti et sancta uita, in faciendo iudi-
 cio et iusticia, in defensione bonorum, et malorum
 punitione, supplicite debent. Turpe enim est, no-
 mine titulosq; tanquam spectrum inane, Deos uo-
 cari principes, re autem et operibus diabolos esse,
 A 2
 ut

Quos coram Deo & Angelis eius et ecclesia con-
 rector, gratiae dei praesidio, & Spiritus Sancti auxilio
 in Christo Iesu, me cum meis fratribus, inuisa
 veritate ex uerbo dei posse conuincere. Ni-
 hil enim illi ex suis falsis principijs literaliter confir-
 mare possunt, nisi ex stultis & inanis con-
 sequentijs. Valere. M V.

in domino cupio:

X X

(:)

debreccini: Calendis Iunij, An. d.

1 5 71.

V. M. obseruanti-
 mus: Petrus Melius

INSTITVTIO PRI- MA DE RELIGIONE

VERA.

X

RELIGIO vera & munda est fides a Spiritu San-
 cto ex auditu uerbi diuini Coelitus formata, quae
 ex scriptis prophetarum et Apostolorum ueram dei
 cognitionem habet, & omnium bonorum causas, ele-
 ctionem, creationem, uocationem, iustificationem,
 regenerationem & glorificationem, in unum solum
 uerum deum Patrem, Filium et Spiritum S. cum fi-
 de, Spe, Charitate & cultu Dei in Spiritu & ueritate
 refert, seruata uera pietate et poenitentia. Gen. 17.
 32-35. Exod. 3. 5. 20. 32. Ioan. 1. 3. 5. 6.

INSTITVTIO SECVNDA DE VE- ra Dei Cognitione.

Vera Dei cognitio est sapientia caelestis et Spiritu-
 alis a Spiritu Sancto ex uerbo Dei per fidem plani-
 tata, qua agnoscimus primum in Deo unitatem ra-
 turae, operationis et cultus. Secundo tres testium di-
 stinctiones. Tercio uoluntatis Diuinae parafactio-
 nem de lege & Euangelio: & de causis & finibus di-
 uinorum operum, in electione, Creatione, Saluatio-
 ne et

B

PROPOSITIONES

SVMTAE EX VERBO DEI, ET AD-
ditæ Institutionibus Principi Transylvaniae dedicatis,
disputandæ contra Helio Francisco Blandrata-
normi anathemata, Tordæ, 21. die Octobris.

Anno Domini. 1571.

VICESIMA TERTIA INSTITVTIO.

Sicut in Deo Pater, paternitas, & Deitas vna æterna
& infinita est, nec tempore coepit: Ita in vnigenito
Sermonem Deo, filialitas & vnitas Deitatis æterna & in
finita est, vt inquit Filius: Ego sum Ichoua, Creator,
Saluator, per me iuro, quia mihi flectetur omne genu
ante me, extra me, Deus alius non fuit: Ego in Patre,
Pater in me, sicut in se vitã ab æterno pater habuit, sic
dedit Filio vitam in se habere, Pater non reliquit me.
Sicut autem hominis caro & anima in fine seculi fa-
cta sunt: Ita homo crucifixus, Christus & Dominus
factus est, & exaltatus est propter Sermonem Deum,
per æternum Spiritum carnem suam deo offerentem,
Antilycon soluentem, peccatum, mortẽ destruentẽ,
& omnia restaurantem.

VICESIMA QVARTA INSTITVTIO.

Iniquè mentiuntur Hæretici, qui priorem esse homi-
nẽ Sermonem Deo, Filio Dei Immanuele fabulantur.
Nam vt effectus causa posterior est. Ita creatura om-

A

nis &

számú mellékletünket), megtartották-e a „Helto-Francisco-Blandratánusok” megcáfolására. Milyen alapon beszél MÉLIUSZ erről a hitvitáról? Ki hívta azt össze, hogyan folyt le, s mi lett az eredménye? Sajnos, ennek sem az eddig ismert történeti kútfőkben és forráspublikációkban, sem a köztörténetíróknál, sem a különböző felekezetű egyháztörténetíróknál, de még csak a BÁTHORI István valláspolitikájával foglalkozó monográfiákban sem találjuk nyomát. Mindenesetre, ez is egyik érdekessége ennek a MÉLIUSZ-iratnak: hírt ad egy ilyen hitvita tervéről, amely egyébként teljesen ismeretlen előttünk. — Az viszont bizonyosra vehető, hogy DÁVID Ferencnek az 1571. szept. 20-ra Marosvásárhelyre szóló zsinati meghívója s az abban közölt 10 vitatétel szoros kapcsolatban állt MÉLIUSZék ez idő tájt publikált tételeivel. Azonban, sajnos, ennek a műnek (RMK II. 128. — tudunkkal DÁVID egyetlen kiadványa ebben a számukra különösen megnevezült időszakban) csak az előszavát ismerjük kivonatossan a KÉNOSI TÓZSÉR — UZONI FOSZTRÓ-féle nagy kéziratoss unitárius egyháztörténetből. (Vö. a Bp-i Egyet. Könyvtárban Ab 70 ab szám alatt őrzött másolat I. k. 397—398. 1. és a M. Tud. Akad. Könyvtár mikrofilmtárában az 559 B számú filmen az I. kötet 555—556. 1.)

Az is nyitott kérdés a további kutatás számára: hogyan alakult BÁTHORI István és MÉLIUSZ viszonya ez utóbbinak másfél év múlva bekövetkezett haláláig? Reagált-e a fejedelem valamiképpen a debreceni reformátor gratulációjára, s igénybevette-e valamelyest szolgálatát az antitrinitárizmus visszaszorítására? — BÁTHORI végső célja természetesen „minden eretnokség” teljes felszámolása volt, a római katolicizmus minél tökéletesebb felvirágoztatása érdekében. Efelől a jezsuitákkal és a pápával folytatott levelezése s egész erdélyi és lengyelországi uralkodása semmi kétséget sem hagy fenn. Azonban ismeretlen levéltári dokumentumok idővel talán arra is napvilágot derítenek majd, hogy BÁTHORI államférfiúi bölcsessége hogyan próbálta hasznosítani még ezt a tüzes szerszámot is a maga közelebbi és távolabbi céljai szolgálatára. Vagy esetleg kezdettől alkalmatlannak találta e minden irányban vaskosan hadakozó embert s inkább a cenzúra fékje alá fogta? Ez utóbbi esetben nemcsak az elhatalmasodó betegség, nemcsak a tartós papírinség, hanem a fejedelmi hatalom szorítása is magyarázná: miért csappant úgy meg MÉLIUSZ irodalmi termelése életének utolsó másfél esztendejében, s azzal együtt miért zsugorodott annyira össze a debreceni nyomda tevékenysége az 1570-es évek elején.

Bármint legyen: MÉLIUSZnak ez a most előkerült kettős kiadványa irodalmi munkásságának legutolsó, legérettebb termékei közé tartozik, amely mindenképpen megérdemli, hogy ezentúl ne csupán mikrofilm vagy fotokópia segítségével, hanem gondos szövegkiadás formájában is — mégpedig lehetőleg a fent elősorolt, ma már csak kéziratoss másolatban őrzött, hasonló műveivel együtt — közkinccsé legyen.

NAGY BARNA

Ein unbekannter Klausenburger Melanchthon-Druck aus dem XVI. Jahrhundert. Aus der noch unbearbeiteten Fragmentsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ist der erste Bogen eines Drucks aus dem XVI. Jahrhundert zum Vorschein gekommen, welcher einige Schriften („scripta quaedam”) MELANCHTHON'S bezüglich der Abendmahlslehre enthält. Die acht Blätter des mit A bezeichneten Oktavbogens hatte Ferenc TOLDY († 1875), der ehemalige Direktor der Akademischen Bibliothek von einem Buchdeckel abgeweicht. Aufs grünlichblaue Schreibpapierpallium,

das das Fragment noch heute umschliesst, hat er die Bemerkung: „Scheinbar ein Druck von Heltai“, dann mit Bleistift: „Vielleicht aus Krakau?“, dann wieder mit Tinte: „Aus der Zeit nach 1560“ geschrieben.

Die Vermutungen TOLDYS bezüglich des Druckortes sind nach Untersuchung der Drucktypen leicht zu entscheiden. Nach einem Vergleich derselben kann nämlich festgestellt werden, dass der Druck mit Verwendung von vier verschiedenen Antiquatypen, einer Frakturtype und einer griechischen Type der HELTAI-Druckerei in Klausenburg gefertigt wurde. Schwieriger ist es, den Zeitpunkt festzustellen, da diesbezüglich auf dem Titelblatt keine Angabe zu finden ist. Das Impressum aber wird — wie es bei den Drucken in Klausenburg oft Gebrauch war — am Ende des Werkes im Kolophon gewesen sein. Die Feststellung der Entstehungszeit ist also allein von einer inhaltlichen Untersuchung zu hoffen.

Diese in der Bibliographie der alten ungarländischen Drucke unbekanntenen Publikation wird ausschliesslich Briefe MELANCHTHONs bezüglich der Abendmahllehre enthalten haben. In dem uns erhaltenen Fragmentbogen ist der Anfang in dieser Folge aufzufinden:

fol. A 1r: SCRIPTA / QVAEDAM MAGNI / ILLIVS PHILIPPI MELANTHONIS, / Viri optimi ac doctissimi, sancta, fe- / lici ac aeterna memoria dignissimi, / quibus manifestissime declarauit, / quid de sacra Domini Coena / senserit: cuius exemplu[m] qui- / libet pius citra terrorem / sequi poterit. / PHILIP. MELANTH. / Vespera iam venit nobiscum Christe maneto, / Extingui lucem ne paciare tuam. / PSALM. CXIII. / Non nobis Domine non nobis, Sed Nomini tuo da gloriam. /¹

fol. A 1v: [ein aus neun Distichen bestehender Vers:] M. Joannes Stygelius De Philippo Melanthon. Incipit: Sicut apud vario sugens e flore liqorem. Zum erstenmal am Eingang von MELANCHTHONs Werk *In Vergilii Bucolica argumenta seu dispositiones rhetoricae*. In den verschiedenen Auflagen ist als Datum das Jahr 1555 angegeben.²

fol. A 2r—A 5v: [Epistola ad Fridericum Palatinum]. Datum: 1. November 1559. Der auf das Abendmahl bezügliche Teil ist auf fol. A 3r mit der Bezeichnung *Responsio* eingeleitet.³

fol. A 6r—A 8r: Epistola Philippi Melanthonis, ad Iohannem Cratonem Doctorem medicinae Wratislauensem scripta. Datum: 19. März 1560. Nach dem ersten Absatz wird auf fol. A 6v der auf das Abendmahl bezügliche Teil mit *De coena* eingeleitet. Am Ende des Briefes ist zum ursprünglichen Datum folgende Bemerkung hinzugefügt: „Quo anno XIX. April. e viuis excessit Dominus Philippus Melanthon, Et XXI. die April. sepultus est in arcis templo Witeberge“.⁴

¹ Die im Klausenburger MELANCHTHON-Fragment enthaltenen Texte sind aufzufinden in: *Ph. Melanthonis opera, quae supersunt omnia*. Herausgegeben von C. G. BRETTSCHEIDER und H. E. BINDSEIL. *Corpus reformatorum* (abgekürzt: CR) Bd. I—XXVIII. — Das Distichon auf dem Titelblatt *Vespera iam* . . . erschien unter dem Titel *Precatio ex Luca c. 24.*: CR X, Sp. 602; und erschien zum erstenmal in der Epigrammensammlung des Wittenberger Professors Petrus VINCENTUS (*Epigrammatum reverendi viri Phil. Melanthonis libri sex. Wittebergae* 1543. S. 39.).

² CR XIX, Sp. 305—306. Für die Textpublikation diente hier die Ausgabe des zitierten VERGIL-Kommentars aus dem Jahre 1565 als Unterlage. Darum datierte CR den Vers aufs Jahr 1565. Sowohl in der angeführten Ausgabe wie in sämtlichen uns erreichbaren Ausgaben steht nach dem Titel als Zeit der Verfassung das Jahr 1555. Es ist zu bemerken, dass der Zustand der Klausenburger MELANCHTHON-Publikation den Textvarianten des CR gegenüber einige Abweichungen zeigt. Die kritische Würdigung dieses Umstandes wird vielleicht bei einer neuen Melanthon-Ausgabe zu beachten sein.

³ CR IX, Sp. 960—963. Im Druck gleichzeitig lateinisch und deutsch im Jahre 1560 in Heidelberg erschienen. Neu herausgegeben von R. STUPPERICH: *Melanthon's Werke in Auswahl VI*. Gütersloh 1955. S. 482—486.

⁴ CR IX, Sp. 784—786. Hier steht als Datum der Niederschrift 21. März 1559. Die Datierung im Klausenburger-Fragment scheint eben wegen der hinzugefügten Bemerkung authentischer zu sein.

fol. A 8 — [?]: [Epistola ad Heinricum Bullingerum]. Der Brief hört auf A 8v unten auf. Das Fragment enthält nur ein Drittel des Textes. Datum: 25. März 1545⁵.

Im Sinne dieser Beschreibung bietet für die Feststellung der Entstehungszeit die auf den Tod MELANCHTHONs bezügliche Bemerkung im Datum des Briefes an CRATO den einzigen Anhaltspunkt. Diese wird auf dem Titelblatt auch durch die auf den verstorbenen Autor hinweisenden Beiwörter „felici ac aeterna memoria dignissimi . . .“ betont. Demnach kann die Druckschrift frühestens nach Ende April 1560 die Klausenburger Druckerei verlassen haben. Bei der Ermittlung des *terminus ante quem* können wir aber mangels sonstiger Angaben nur in Kenntnis der Geschichte der siebenbürgischen Abendmahlstreitigkeiten und mit einer weiteren inhaltlichen Untersuchung der beschriebenen MELANCHTHON-Publikation weiterkommen⁶.

Der bedeutendste Teil der gedruckten Denkmäler der ungarländischen Abendmahlsliteratur aus dem XVI. Jahrhundert erschien zwischen 1550 und 1565 in Klausenburg. Von diesen ist aus den ersten drei Jahren der genannten Druckerei, aus der kurzen Zeit der gemeinsamen Tätigkeit von Georg HOFFGREFF und Kaspar HELTAI, dem Älteren Schriften von zwei Luther-Anhängern zu erwähnen, die auf die von ungarischer Seite geäußerten Bitte hin verfasste *Confessio de coena Domini* von Martin BUCER und die als Anhang abgedruckte *Epistola* von Johann BRENZ an BUCER über die Worte des Abendmahls⁷. Um dieselbe Zeit erschienen eine deutsche und drei ungarische Varianten bzw. Bearbeitungen des auch die Abendmahlslehre behandelnden Lutherischen Katechismus⁸. Auf die Zeit zwischen 1554 und 1558, wo HOFFGREFF allein tätig war, kam die siebenbürgische Agendmahlstreitigkeit zu voller Entfaltung, die man mit dem Auftreten Martin KÁLMÁNCSEHI SÁNTAS und des Peter MELIUS in Zusammenhang bringen kann¹⁰. Davon sind nur zwei handgeschriebene Abschriften bekannt, doch nimmt die Fachliteratur an, es müsse eine zeitgenössische gedruckte Ausgabe der Antwort seitens der Klausenburger Pastoren an KÁLMÁNCSEHI und der Antwort von Franz DÁVID unter den Titel *Responsum ministrorum ecclesiae Colosvariensis*, sowie der in 1557 entstandenen Schrift *Propositiones de coena Domini* zusammengefasst, gegeben haben.¹¹ DÁVID hat auch die

⁵ CR V, Sp. 342—343.

⁶ Die Abendmahlstreitigkeiten der gesamten Reformationsgeschichte hat M. BUCSAY zusammengefasst: *A reformátorok úrvacsoravivői* (Die Abendmahlstreitigkeiten der Reformatoren). Sárospatak—Budapest 1942. — Eine kurze Zusammenfassung derselben bei I. RÉVÉSZ: *A magyar református egyháztörténet I* (Ungarisch-reformierte Kirchengeschichte I). Debrecen 1938. S. 106—107, 113—116.; M. BUCSAY: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Stuttgart 1959. S. 50—58. — Über die Rolle MELANCHTHONs in den gesamten und einheimischen Abendmahlstreitigkeiten: A. SPERL: *Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation*. München 1959. S. 171—174.; J. SÓLYOM: *Melanchthonforschung in Ungarn*. In: Luther und Melanchthon. Referate und Berichte des Zweiten Internationalen Kongresses für Lutherforschung Münster. Hgb. V. Vajta. Göttingen 1961. S. 178—188.

⁷ RMK II. 46. — Bibliographische Angaben: K. SZABÓ: *Régi magyar könyvtár* (Alte ungarische Bücherei) I—III. Bp. 1879—1898. (Abgekürzt: RMK I, II, III.) — Révész a. a. O. S. 101.

⁸ RMK II. 50.

⁹ RMK I. 22. und 31.; H. SZTRIPSZKY: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez* (Beiträge zum I u. II Bd. K. Szabós RMK). Bp. 1912. Nr. I. 1789/5.

¹⁰ Révész a. a. O. S. 106—107.

¹¹ Ihre Erscheinung in Druck haben angenommen: K. SCHWARZ: *Die Abendmahlstreitigkeiten in Siebenbürgen*. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. 1857. S. 249.; A. SCHULLERUS: *Die Augustana in Siebenbürgen*. Ebenda 1923. S. 196—202.; E. JAKAB: *Dávid Ferencz emléke* (Das Andenken Franz Dávids). II. Bp. 1878. S. 28.; cf. G. PAPP: *Kálmáncsehi Sánta Márton*. Bp. 1935. S. 32—51, 61—77 (mit Text).

Zusammenfassung der am 13 Juni 1557 in Klausenburg abgehaltenen Abendmahlstreitigkeit unter dem Titel *Consensus doctrinae de sacramentis Christi* zusammengestellt.¹² Als Anhang folgte noch das Protokoll der am 1. Mai 1558 in Torda abgehaltenen Synode: *Acta synodi pastorum ecclesiae nationis Hungaricae in Transsylvania*, in dessen Anhang auch die Erklärung der Universität in Wittenberg an die Reformatoren in Siebenbürgen bezüglich der Abendmahlslehre und auch die am 16. Januar 1558 unterschriebene Erklärung MELANCHTHONS (*Judicium inclytae academiae Witebergensis*). Letztere deutete auf die Thesen der *Confessio ecclesiarum Saxonicarum* aus dem Jahre 1551 hin, deren Abfasser ebenfalls MELANCHTHON war.¹³ All diese Drucke verkündigten die Lutherische Auffassung der Abendmahlslehre.

Von 1559 an kann man in den Publikationen der Klausenburger Druckerei eine Änderung der Konfession wahrnehmen. Das wurde durch die mit der Gall HUSZÁRSCHEN Altenburger (Magyaróvár), Ausgabe fast gleichzeitig erschiene Werkchen, *Libellus epistolaris* des zu den helvetischen Reformatoren gehörenden Martin BULLINGER angezeigt.¹⁴ Eine unmittelbare Ursache der Änderung mag der am Ende 1558 erfolgte Tod des bis zum Tode standhaften Lutheraners Georg HOFFGREFF gewesen sein.¹⁵ Sie kann aber auch mit dem im Jahre 1559 erfolgten Tod der Wittwe des Fürsten Johannes ZÁPOLYA erklärt werden. Nämlich ISABELLA, die gemeinsam mit dem Kanzler Michael CSÁKI und dem fürstlichen Regierungsrat Vormund des unmündigen JOHANNES SIEGMUND war, hatte es mit den Lutheranern gehalten.¹⁶ Ihr Sohn behielt eine Zeitlang noch den mütterlichen Glauben und nahm im Frühling 1563 in Kronstadt noch aus der Hand eines Lutherischen Pastors das Abendmahl; stand aber schon zu jener Zeit gemeinsam mit den Klausenburger Reformatoren und den bedeutendsten Untertanen unter dem Einfluss des antitrinitarischen Georg BLANDRATA.¹⁷

Diese wiederholte Bekenntnisänderung der Klausenburger finden wir auch in den Publikationen der Heltaischen Druckerei widerspiegelt. Im Jahre 1559 liess man die für die Synode in Vásárhely gesetzten Thesen (*Propositiones de coena Domini disputandae in synodo Vásárhelyiensi*)¹⁸, den von Franz DÁVID lateinisch abgefassten Text der

¹² RMK II. 76. Textausgabe; G. D. TEUTSCH: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt 1862; cf. SCHULLERUS a. a. O. S. 206.

¹³ RMK II. 77.

¹⁴ RMK II. 80. Über die Altenburger Ausgabe: *Magy. Könyvszemle*. (Ungarische Bücherschau) 1902. S. 61. und *Egyháztörténet* (Zeitschrift „Kirchengeschichte“) 1959. S. 82—83.

¹⁵ A. PIRNÁT—F. VÉGH: *Új adatok Heltai Gáspárról* (Neue Angaben über Kaspar Heltai). *Irod. tört. Közl.* 1956. S. 73.; Zs. JAKÓ: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai-nyomda kezdeteihez* (Neue Daten über die Anfänge der Klausenburger Heltai-Druckerei). *Magy. Könyvszle.* 1961. S. 60—65.

¹⁶ Die Beziehungen ISABELLAS mit der Lutherischen Reformation schildert am besten jenes titelblattlose lateinische Versheft, dessen Verfasser die verwitwete Fürstin und den Kanzler CSÁKI in je einer Ode bittet, bei dem jungen Fürsten die Zusammenberufung einer Synode (vermutlich der Synode von Torda) zu erwirken, um die Lehre der helvetischen Anhänger dort zu schlichten. Cf. J. FAZEKAS: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez*. Második közlemény. (Nachträge zu den I—III Bden von K. SZABÓS RMK. Zweite Lieferung). *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960 (Jahrbuch des Landesbibliothek Széchényi 1960) Bp. 1962. S. 179.

¹⁷ RÉVÉSZ a. a. O. S. 116.

¹⁸ P. MELIUS hat diesen angeblich Klausenburger Druck in seinem 1564 in Debrecen erschienenen und HEBLERS *Brevis confessio* angreifenden Schreiben unter den Titel *Refutatio confessionis de coena Domini* (RMK II. 90. fol. k 2^r) zitiert. Es ist aber möglich, dass MELIUS hier auf die ungarisch verfasste Beschlüsse der Marosvásárhelyer Synode hindeutet, nur erwähnt er den Titel in lateinischer Übersetzung. Cf. Anmerkung 20.

Vásárhelyer Beschlüsse (*Defensio orthodoxae sententiae de coena Domini*)¹⁹ und die ungarische Abfassung derselben (*Az Urnac vaczoraiaiol valo közönséges keresztyéni vallás*)²⁰ abdrucken. Diese Publikationen verkündigten ausschliesslich die Lehren der helvetischen Auffassung. Dasselbe gilt für die in 1563 erschienene Tarcal—Tordaer Konfession (*Compendium doctrinae christianae*), welche eigentlich eine abgekürzte und zum Teil umgearbeitete Abfassung der in 1560 herausgegebenen *Confessio* von Théodore de BÈZE darstellt.²¹ Chronologisch folgte noch eine helvetisch gesinnte Erklärung: die der Heidelberger akademischen Professoren, die bezüglich der Abendmahlkontroverse im September 1564 an die Klausenburger Pastoren abgeschickt und daselbst unter dem Titel *Epistola professorum theologiae inelytae academiae Heydelbergensis* abgedruckt wurde.²² Aber ein Jahr später wurde der Heidelberger Katechismus mit der Approbation des Fürsten und einer Dedikation an ihn schon in Anpassung an die antitrinitarischen Lehren herausgegeben und im Anhang auch der von BLANDRATA und DÁVID gemeinsam verfasste Beschluss von Marosvásárhely (*Sententia concors*) mitgeteilt.²³

Aus diesem Überblick folgt, dass unsere Klausenburger MELANCHTHON-Publikation nach dem Aprilmonat 1560 allein die helvetische Auslegung des Abendmahls unterstützen durfte. Hingegen hat Kaspar HELTAI der Ältere nach 1565 die Druckerei gänzlich in den Dienst der antitrinitarischen Lehren gestellt. Nachdem aber die Melanchthonsche Briefsammlung dem Inhalt nach damit nicht in Verbindung gebracht werden kann, muss der Zeitpunkt des Druckes vor 1565 gesucht werden.²⁴

Die in Fragment enthaltenen Briefe zeigen, dass MELANCHTHON mit der Absicht, die Parteien zu einigen, gewisse Zugeständnisse zugunsten der helvetisch gesinnten Abendmahllehre getan hat, u. zw. hauptsächlich im Gebrauch der *termini*. Das widerspiegelt sich im letzten noch erhaltenen Brief, in dem an BULLINGER, dessen Adressat in den 50-iger Jahren gerade durch sein zuerst im Manuskript und später auch im Druck verbreitetes Werk *Libellus epistolaris* auf ungarischem Boden als Zwinglianer bekannt war. Auch in weiteren zwei Stücken der Sammlung untersucht er den Ursprung der *termini*, d. h. die verschiedenen Benennungen des Abendmahls. Eins von beiden, das vom 1. Nov. 1559 datierte, hängt mit der Disputation von zwei berühmten Professoren der Heidelberger Akademie, dem der Lutherischen Lehre treu hingegebenen Tilemann HESSHUSEN (HESHUSIUS) und dem mit der helvetischen Lehre sympathisierenden Wilhelm KLEBITZ (CLEBITIUS) zusammen. Ihr Streit war gerade in den letzten Lebensmonaten MELANCHTHONS am heftigsten und hatte schliesslich die endgültige Abkehr des Heidelberger Professors von der Lutherschen Lehre zur Folge. Kurfürst FRIEDRICH III. hiess die Gegner schweigen und bat MELANCHTHON zum Schiedsrichter. MELANCHTHON un-

¹⁹ RMK II. 81.

²⁰ Bibliographische Beschreibung: *Magy. Könyvszle.* 1878. S. 264. JAKAB a. a. O. Bd. II. S. 30. SZTRIPSZKY a. a. O. Nr. I. 1800/7.

²¹ RMK II. 310. Ungarische Übersetzung bei A. KISS: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései* (Beschlüsse der im XVI. Jhd. abgehaltenen reformierten Synoden in Ungarn). Bp. 1882 S. 286—411. Über seine Quellen: RÉVÉSZ a. a. O. S. 115—116.

²² RMK II. 96.

²³ RMK II. 99. Cf. ZOVÁNYI Jenő cikkei a *Theologiai Lexikon* részére a magyar protestantizmus történetéből (Die Artikel J. ZOVÁNYIS für das Theologische Lexikon aus der Geschichte des ungarländischen Protestantismus). Bp. 1940. S. 181.

²⁴ Es ist schwer aus geschäftlichen Gründen zu denken, dass in den 1560-er Jahren aus der Druckerei Kaspar HELTAIS des Älteren eine Publikation mit entgegengesetzter Gesinnung erschienen wäre. Nach 1570 aber, als die Censurverordnung Stephan BÁTHORIS die Herausgabe von Konfessionellen Streitschriften verboten hatte, war HELTAI bis zu seinem Tode gezwungen, seine Druckerei mit dem Druck von historischen Gesängen und anderen auf dem Markt gezugbaren Prosaheften zu sichern.

tersuchte der Reihe nach die bei HESSHUSEN gebrauchten, das Abendmahl betreffenden *termini* (conversio, transsubstantiatio, ubiquitas) und wies nach, dass diese bei den alten kirchlichen Schriftstellern unbekannt waren. HESSHUSEN habe demnach die Tradition der bewährten Autoren, „probatı veteri scriptores“ — namentlich die des ORIGENES, CLEMENS ALEXANDRINUS, AUGUSTINUS, AMBROSIUS, PROSPER, DIONYSIUS, TERTULLIANUS, BEDA, BASILIUS, NAZIANZENUS, THEODORETUS — verleugnet.²⁵ Dieselbe Belehrung ergibt sich auch im Brief vom 19. März 1560 an Joannes CRATO, wo er die Liste mit zwei weiteren Namen, THEOPHILACTUS und AVENTINUS ergänzte. Seine Behauptungen unterstützte er mit je einem Zitat aus den Werken der genannten Autoren.

Diese zwei Briefe rücken die Beweggründe und die Aktualität der Publikation unseres Fragments in ein besonderes Licht. Es ist anzunehmen, dass die zumeist mündlich, manchmal in handschriftlichem Briefwechsel ausgefochtenen Glaubensstreitigkeiten nicht nur bei den Klausenburgern, sondern auch bei den polemisierenden Lutheranern Schritt für Schritt auch in gedruckten Publikationen zu verfolgen ist. Aus dieser Periode kommen im Zusammenhang mit den Abendmahlstreitigkeiten drei in Kronstadt erschienene Drucke in Betracht. Die Grundtendenz aller drei Schriften war, den Lutherischen Ursprung, die Orthodoxie der Reformation bei dem siebenbürgischen Sachsenstum zu beweisen. Man kann aber bemerken, dass sie sich bei der Rechtfertigung der Lehren nicht nur auf LUTHER, sondern betont auch auf MELANCHTHON'S Autorität beriefen. So liess man im Jahre 1556 in Kronstadt ein früheres Werk MELANCHTHON'S, *Sententiae veterum de coena*, erscheinen: eine Zitatsammlung aus den Schriften der alten christlichen Schriftsteller zur Begründung der von LUTHER vertretenen Abendmahlslehre.²⁶ Aus den Schriften des CYRILLUS, CHRYSOSTOMUS, EUGENIUS, VULGARIUS, CYPRIANUS, HILARIUS und IRENAEUS bringt das Werk Zitate verschiedenen Umfangs. Diese Sammlung spielte auch in der Erwicklung MELANCHTHON'S eine entscheidende Rolle. Schon im Jahre ihrer Erscheinung, in 1530 hatte sie sich eine scharfe Kritik von OECOLAMPADIUS zugezogen, der in seinem *Dialogus* ebenfalls Zitate aus alten Quellen zum Beweis des helvetisch-Zwinglianer Standpunktes anzuführen suchte. MELANCHTHON wurde durch diesen Angriff zu weiteren Quellenforschungen veranlasst, deren Folge eine allmähliche Änderung gerade seiner Auffassung vom Abendmahl war. In der zweiten Hälfte seines Lebens wandte er sich sogar von der Lutherischen Lehre ab.²⁷ Nirgends finden wir einen Beweis dafür, dass die Siebenbürger Disputanten die Kritik des OECOLAMPADIUS gekannt hätten. Tatsächlich haben die Lutheraner, als sie in 1556 bei der Ausgabe von *Sententiae veterum de coena* zum Beweis ihrer Orthodoxie sich auf MELANCHTHON'S Autorität beriefen, eigentlich einen früheren, überholten Standpunkt des Verfassers im Auge gehabt. Das in gedruckter Form publizierte Dokument brachte die Klausenburger Reformatoren offensichtlich in Verlegenheit. Sie werden wohl in derselben Lage gewesen sein wie Gall HUSZÁR, der im Jahre 1557 BULLINGER bat, MELANCHTHON zu einer klaren Fassung seiner zweideutigen und dunklen Thesen bezüglich die Abendmahlslehre zu veranlassen.²⁸ In dieser Angelegenheit bestand in diesen Jahren eine unmittelbare Verbindung zwischen dem „praeceptor charissimus“ und den ungarischen Reformatoren

²⁵ Die Aufzählung der Namen der alten christlichen Schriftsteller erfolgte hier nach dem Originaltext. Über die Kontroverse in Heidelberg: *Melanchthons Werke in Auswahl*, a. a. O. S. 482.

²⁶ RMK II. 68.

²⁷ SPERL a. a. O. S. 172—174.

²⁸ Der Satz Gall HUSZÁR'S lautet: „Optime faceres si et D. Philippum Melanchthonem adhortaberis, ut suam iam tandem sententiam aperte ederet et publicaret tempestive de Sacramento Eucharistiae. Dissimulatio enim ipsius non parum discriminis peperit hactenus Ecclesiae Christi“. Cf. SÓLYOM a. a. O. S. 184.

Severin SCULTETI, und später Hans RIBINI haben in ihrer Kirchengeschichte ohne Quellenangabe ein MELANCHTHON-Zitat mitgeteilt, das an gewisse Ungarn („ad quosdam Ungaros“) adressiert war.²⁹ Die Datierung hat BRETTSCHEIDER, der den Text auch in das *Corpus Reformatorum* aufnahm, auf den 4. Februar 1560 versetzt.³⁰ Diese Schrift befasst sich mit der Geschichte und dem Ursprung der verschiedenen Benennungen des Abendmahls (coena Domini, eucharistia, missa); inhaltlich aber stimmt sie mit dem einschlägigen Kapitel *De coena Domini* des von MELANCHTHON im Jahre 1554 in Wittenberg erschienen *Examen ordinandorum* überein.³¹

Der unmittelbare Zusammenhang mit MELANCHTHON kommt auch in der Bemerkung bezüglich seines Todes und Begräbnisses bei der Datierung des Briefes an CRATO zum Ausdruck, welche in keiner sonstigen Ausgabe dieses Briefes aus dem XVI. oder einem späteren Jahrhundert vorkommt. Diese Bemerkung wurde von jemandem eingeschoben, der des verschiedenen MELANCHTHON kurz nach seinem Tode und mit persönlicher Betroffenheit gedachte. Es ist nicht ausgeschlossen, dass MELANCHTHON kurz vor seinem Tod einige von ihm selbst ausgewählte Werke und auch einige kürzere Manuskripte und Briefe den Klausenburgern zugeschickt hatte, die geeignet waren, gegenüber seiner früheren lutherisch gesinnten und in Siebenbürgen wiederholt erschienenen Sammlung *Sententiae veterum de coena* seinen veränderten, nunmehr helvetischen Standpunkt zu rechtfertigen.

Der Text zwei weiterer Publikationen der Kronstädter, so auch der Text der *Approbatio reformationis ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* — mit je einem Brief von LUTHER, MELANCHTHON und BUGENHAGEN — wurde ursprünglich zur Bekräftigung der Honterschen Reformation in Wittenberg, u. zw. in 1543 datiert. Károly SZABÓ datierte die gedruckte Ausgabe, da ihm kein Exemplar in die Hände gekommen war, auf das Jahr 1543. Nach Untersuchung der Drucktypen der Kronstädter Druckerei ergibt sich, dass sie nur nach 1557, und wegen der darin bestehenden Zusammenhänge mit den Abendmahlstreitigkeiten sogar erst um das Jahr 1563 gedruckt werden konnte.³² In diesem Jahr erschien nämlich eine dritte Kronstädter Publikation, *Brevis confessio de sacra coena Domini ecclesiarum Saxonicarum et coniunctarum in Transylvania*, von Mathias HEBLER, dem evangelischen Superintendenten von Hermannstadt zusammengestellt.³³ Darin sind an erster Stelle die *Propositiones de coena Domini*, eine in 14 Punkte verfasste, das Abendmahl betreffende Erklärung der am 6. Februar 1561 in Mediasch abgehaltenen Lutherischen Versammlung, das sogenannte Mediascher Glaubensbekenntnis zu finden. Diese Erklärung beruft sich nicht nur auf LUTHER, sondern auch auf MELANCHTHON: „Quam quidem confessionem non dubitamus consentire verae doctrinae vestrarum Ecclesiarum, cum ingenue agnoscamus, nihil in nobis esse, quod non vestris piis et paternis institutionibus, et in primis scriptis reverendi patris Lutheri et praeceptoris charissimi Philippi Melanthonis acceptum ferri debent“.³⁴ Die *Brevis confessio* enthält ausser dem Glaubensbekenntnis auch das Protokoll der Mediascher Versammlung, das HEBLER im Namen des Fürsten JOHANNES SIEGMUND als Manu-

²⁹ S. SCULTETI: Ὑπόμνημα, sive admonitio brevis ad christianos. Bartphae 1599. RMK II. 292. fol. 49. J. RIBINI: Memorabilia ecclesiae Augustanae confessionis in regno Hungariae. Bd. I. Posonii 1787. S. 173—175.

³⁰ CR IX, Sp. 1039—1040.

³¹ CR. XXIII, Sp. 60—67.

³² RMK II. 31. Den Zeitpunkt der Herausgabe der *Approbatio* hat G. BORSA mit Hilfe typographischer und historischer Gesichtspunkte mit höchster Wahrscheinlichkeit auf 1564 datiert.

³³ RMK II. 89.

³⁴ A. a. O. fol. A 4°.

skript auch den Universitäten in Wittenberg, Leipzig, Rostock und Frankfurt an der Oder zugesandt hatte. Auch die Antwort der Professoren kam in die Druckschrift.

Dass sich die *Brevis Confessio* auf MELANCHTHON beruft, beweist wieder, dass seine Autorität im Laufe der jahrelang andauernden Streitigkeiten als Beweis angeführt werden konnte.³⁵ Dasselbe ergibt sich auch aus einer unscheinbaren inhaltlichen Übereinstimmung zwischen einem Satz der *Brevis confessio* und des Klausenburger MELANCHTHON-Fragmentes: der Brief an CRATO, in welchem zu Aufhellung von Zweifeln das Heranziehen der *erudita antiquitas* empfohlen wird, enthält einen griechischen exegetischen Fachausdruck. Am Ende des Briefes schreibt nämlich MELANCHTHON, indem er ihm eine weitere Lieferung von Belegstellen verspricht: „Mittam cum primum potero multorum veterum dicta. Fuit enim mihi curae, ut quantum possem antiquitatem et inquirerem, et considerarem, cuius enarratio non est aspernanda, cum disseritur *περι ρήτοῦ καὶ διαβολᾶς*“.³⁶ Die griechischen Wörter, die im Wörterbuch als „Aussage“, „Sinne“ wiedergegeben sind, bedeuten den vom Verfasser der Stelle, hier den vom Beschreiber des Abendmahls gemeinten Sinn, die von ihm gewollte Deutung. Für uns ist der erste Ausdruck *περι ρήτοῦ* der wichtige. Seine Deutung hat MELANCHTHON selbst, als Gegensatz zur übertragenen, tropischen Deutung einer Stelle, in einer im Jahre 1560 wohl für seine Hörer bestimmten Aufzeichnung folgendermassen angegeben: „Consideranda est interpretatio verborum Christi, quae ab aliis *κατὰ τὸ ρήτον*, ab aliis *κατὰ τρόπον* accipitur. Nec sunt plures interpretationes quam duae“.³⁷

Der griechische Ausdruck *περι ῥητῶν* taucht auch im 6. Punkt der am 6. Februar 1561 datierten Mediascher Confession auf. Hier wird davon gesprochen, dass die Katholischen (papistae) die Rechtfertigung, hingegen die Anhänger der helvetischen Reformation (czvingliani) die vom Abendmahl berichtenden Bibelstellen konfundiert hätten. Die Anhänger LUTHERS hätten nicht die allegorische, übertragene Deutung der Wörter, sondern die wörtliche ins Auge gefasst. „Deploramus multorum audaciam, qui propter vitanda absurda rationis, discedunt a manifesto verbo, et plausibiles interpretationes commiscuntur, sicut Papistae in articulo Justificationis, et Czvingliani in hac sacramentissima Coena fecerunt. Nos autem captivantes rationem in obsequium Christi, *τὸ ρήτὸν* verborum Coenae ex animo amplectimur“.³⁸

Es Wäre den Mühe wert, nachzusehen, ob diese Ausdrücke bei den ungarländischen Reformatoren und Humanisten des XVI. Jahrhunderts allgemein gebraucht wurden, oder ob es persönliche, improvisierte Bezeichnungen Melanchthons waren. Die Antwort auf diese Frage wäre selbst in letzteren Fall nicht hinreichend, um die chronologische Reihenfolge der bei den Siebenbürgischen Druckschriften zu entscheiden. Doch scheinen die Teilnehmer der Versammlung in Mediasch, namentlich HEBLER, der Zusammensteller der *Brevis confessio*, die Klausenburger MELANCHTHON-Publikation bereits gekannt, und diesen exegetischen Fachausdruck und seine Anwendung zur Unterstützung ihrer Behauptungen bereits von MELANCHTHON übernommen zu haben.

³⁵ Ein hingeworfener Satz von MÉLIUSZ zeigt ebenfalls, dass die Autorität MELANCHTHON'S ein wichtiger Faktor in den ungarländischen Glaubensstreitigkeiten war. Im Jahr 1564 wirft er in seiner *Refutatio* an HEBLER seinem Gegner vor, dass er nicht einmal die Lehre Melanchthons geachtet habe: „Matthiae Hebler Confessio ab ipsa veritate scripturae sacrae, a Patrum Orthodoxorum, ab ipsius Philippi Melanctonis confessione differt, falso ergo veritatis titulum et pallium mendacio suo tribuit“; cf. RMK II. 90. fol. C 8r.

³⁶ A. a. O. fol. A 7v.

³⁷ CR IX, Sp. 1089.

³⁸ A. a. O. fol. D 2v.

SCRIPTA

QVAEDAM MAGNI
 ILLIVS PHILIPPI MELANTHONIS,
 Viri optimi ac doctissimi, sancta, fe-
 lici ac aeterna memoria dignissimi,
 quibus manifestissime declarauit,
 quid de sacra Domini Coena
 senserit: cuius exemplū qui-
 libet pius citra terrorem
 sequi poterit,

PHILIP. MELANTH.
 Vespera iam venit nobiscum Christo maneto,
 Extingui lucem ne pacare tuam,

PSALM CXIII.
 Non nobis Domine non nobis,
 Sed Nomini tuo da gloriam.

Nach dem Gesagten ist also anzunehmen, dass die vorgeführte Klausenburger MELANCHTHON-Publikation nach 1560, spätestens um das Jahr der Heblerischen *Brevis confessio* erschien. Das persönliche Anhängsel in der Datierung des Briefes an CRATO, wie auch das parallele Auftauchen des zitierten griechischen exegetischen Fachausdruckes dürften zur Annahme veranlassen, dass die Publikation schon im Jahre 1560 oder Anfang 1561, in den Monaten nach MELANCHTHON'S Tod gedruckt wurde.

BÉLA HOLL

FIGYELŐ

Vécsey Jenő. Nehéz objektív pályaképet vázolni arról, akit valaki szeret — és VÉCSEY Jenőt mindenki szerette. Műve és működése mögött az egyszeri emberi egyéniség titka szítja fel a megismerés kíváncsiságát, — és éppen ezt rejtette legmélyebben mindig jóindulatú nézése, lassú, szűkszavú beszéde, szerény mosolygása alá. Csak amit tett, arról írhatunk, aki tette, ismeretlen marad.

Korán elvesztett apa, nehéz gyermekkor, majd küzdelmes ifjúság, bölcsészeti és zenei tanulmányok párhuzamosan. Zeneszerzésből KODÁLY vezetésével szerez diplomát. Tanítás és zene osztják meg idejét. Éneket oktat a fővárosi és állami gimnáziumokban, mellette zenekart vezet, kísér, komponál. Harmincon túl szentelhet végre először egy egész évet igazi hivatásának: állami zenepedagógiai ösztöndíjjal Bécsben tanul és írja első, előadásra is került zeneműveit. (Suite, Vonósintermezzo.) Szép sor következik utána: zenekari és kamarazene, hangszerszólók. Krudy-concerto-ja ma is kedvelt műsordarab.

1942-ben mint beosztott tanár kerül az Országos Széchényi Könyvtár munkatársi gárdájába. Itt bontakozik ki VÉCSEY különleges adottsága; elmélyült zenész létére jó tanár volt, most kitűnő könyvtárosná képezi magát. Amit régi, a hivatást kezdettől fogva űző könyvtárosok is évekig, de legalább hónapokig tanulnak: VÉCSEY néhány hét alatt megismeri az ETO-rendszerű szakozást és évekig eléri vele a legjobbak teljesítményét. De megtanulja a katalogizálás, a cédulasokszorosítás módszereit is. Amikor a felszabadulás után átveszi a Zeneműtár vezetését, posztján nem csak méltó utód (KERESZTY István, ISOZ Kálmán, LAVOTTA Rezső után), hanem továbbfejlesztő, sőt merész újító is. Az Országos Széchényi Könyvtár történetéhez hozzátartozik, hogy VÉCSEY fejleszti a Zeneműtárt — évekig tartó hanyórádás, ideiglenes raktárakba való bezúfolás után — a mai, országhatárainkon túl is számontartott gazdag, modern módszerekkel kezelt gyűjteménnyé. Ő dolgozza ki és szabályozza az osztály ügymenetét, katalógusrendszerét. A betűrendes katalógus szabályzatát ő alkotja meg, ő kezdi meg a decimális rendszerre alapozott külön zenei szakkatalógust, elindítja a dalszövegkezdetek katalógusát. A nagyon kis munkatársi gárda élén minden erőfeszítést megtesz az előbb csak szűk szakkörök kevés tagja által használt gazdag kotta és zenei kézirat-anyag egyre sokoldalúbb feltárásáért. A zenei könyvtárosok külföldön is híreket veszik ennek a munkának, nemzetközi szövetségükben VÉCSEY személyén keresztül nemzeti könyvtárunk Zeneműtára előkelő szerepet visz. A nemzetközi zenei forrásbibliográfia (RISM) indulásában a Zeneműtár vezető helyet kap. De részt vesz Vécsey az első budapesti zenei népkönyvtár szervezésében is. És egészséges életének utolsó, megrendült heteit is még egy nagy könyvtári-dokumentációs munkának, a katalogizálási szabvány (MSZ 3424) zenei része revíziójának szenteli.

Zeneműtári vezető állásában merül el a zenei múltnak a nemzeti könyvtárban található emlékeiben. Rekonstruálja és a mai közönség elé állítja a magyar és az egyetemes

zenetörténet régi, részben elfelejtett értékeit. Ezt a célt főleg a *Musica rinata* című kotta-kiadványsorozat megalapításával és szerkesztésével a nemzetközi kritika elismerése mellett váltotta igazán valóra. Ő szervezte az 1959-i HAYDN-jubileum legfontosabb könyvtári programjait, ő szerkesztette a jubileumra kiadott reprezentatív HAYDN-katalógust. Egyik kötet szerkesztője volt a Kölnben készülő HAYDN összkiadásnak és vezető munkatársa a teljes magyar ERKEL-kiadás nemrég megindult előkészületeinek. A nagyközönség is ismeri ezt a múltébredő munkásságát: a régi magyar zene sok értékes, elfeledett emlékét rekonstruálta a Magyar Rádió számára.

VÉCSEY Jenő, a zenei könyvtáros, a bibliográfus, a kottakiadások szervezője és munkatársa — a *Magyar Könyvszemle* halottja is, noha nem volt már ideje, hogy cikket is írjon számunkra.

Még sokat tehetett volna, még újabb és újabb eredményei lehettek volna egyéni- sége személyes varázsának.

Azért műve nem befejezetlen. Pedig mindössze ötvenhét éves volt.

D. B.

Trócsányi Zoltán nyolevan éves. ÉDES Gergely Enyelgéseit olvasom éppen — meghatóan gyöngé versek, de korukról milyen sokat mondanak! — ezzel kezdte eddig utolsóját azoknak a beszélgetéseknek, amelyekért a fiatalabb kortárs az idősebbnek talán hálásabb, mint segítő cselekedeteiért: mert az előbbieket a filológus megszokás a „szerző megjelölésével” raktározza el a tudatban, míg az utóbbiakat az önzés védekező ösztöne az emlékezet mélyére szorítja. Sokunkban van vagy lehet ilyen szelid önkritika, amikor TRÓCSÁNYI Zoltánra gondolunk.

ÉDES Gergely leoninusai mellett sok ezer magyar könyvet vállaltott előtte sosem keresett korjellemző részletek után. Vállatásainak mindenki által olvasott és máig is újra kiadott termékei a *Kirándulások a magyar múltba*, a *Történelem árnyékában*, a *Régi világ, furcsa világ*. Ő teremtette ezt a műfajt: az olvasmányos, szinte játékos műveltség-történetet, tudomány és szépirodalom határán, de mindegyiknek becsületére.

Könyvek között kezdődött az élete, mint a nála négy évvel idősebb Anatole FRANCE-é. A szinte állandóan viselt, kissé enyelgő de inkább megbocsátó, inkább szelíd mint széles mosolyt a nőiesen világoskék szempár alatt nála is, mint a franciánál, ezek a kedves, de többnyire nem igazán vidám társak támaszthatták. Könyvkereskedő család a vidéki diákvárosban, derengő bolt, ősi utcák. Kifelé ódon minden és keveset mutat, — befelé a régi kollégiumot éppen úgy mint TRÓCSÁNYI Bertalan könyvesboltját láthatatlan táviródrótok kötik a művelődés távoli központjaihoz a nagy világban, messzibb távlatokhoz talán mint amilyeneket a fővárosból láthattak az akkoriak. A kint esőndes Patak, belül évszázadok óta zsong, mint a méhraj tavasszal. Harcos prédikátorok korát FRANCE-i humorral tudja majd visszaidézni a könyvek és hugenotta emlékek közt érő fiú.

De a könyvek másféle vállatására is megtanították Sárospatakon, majd a budapesti egyetemen. Nyelvtudományi stúdiumai (nem is akármilyenek, hiszen jogulokról, finnekről jelentek meg könyvei, cikkei) vezették el a helyesírás történeti kérdéseire, rajtuk keresztül a könyveknek és koruknak írásbeli és nyomtatásbeli sajátosságaihoz. Már első művével, amelyet a XVI. századbeli nyomtatványok e jelöléseiről írt, akadémiai könyvjutalmat kapott s ebből a tárgykörből írta sorra alapvető tudományos dolgozatait: Régi magyar nyomtatványok változatai, Régi magyar nyomtatványok meghatározása, XVIII. századi nyomtatványok meghatározása. Az utóbbi alapján lett magántanár, majd a könyvtörténet rendkívüli tanára. De ez a kitüntetés már az érett, az átlag életút felén túljutott kutatót érte: annyira csak akkor értették meg munkásságának értelmét,

hogy próbaelőadása után a kari bizottság elnöke a meglepően nagy kutatói múlttal jelentkező „magántanárt” „a legszerényebb magyar tudósnak” nevezte.

Kora neki sem biztosított békés alkotóidőt. Doktori vizsgája után az Akadémiai Könyvtár, majd az Akadémiai Titkárság tisztviselője lett. 1919-ben a Közoktatásügyi Népbizottság megbízta az Akadémia adminisztratív vezetésével. A Tanácsköztársaság alatti emlékezetes első (DIENES és KŐHALMI által szervezett) könyvtárosi tanfolyamon ő adta elő a régi magyar nyomtatványok történetét. A Tanácsköztársaság bukása belső emigrációba vitte, nyugdíjazták, üldözték. Egy ideig könyvkereskedő volt, később lapot szerkesztett. 1934-ben térhetett csak vissza a közgyűjtemények szolgálatába: előbb a Nemzeti Múzeum elnökségi tanácsosa, majd hét évig az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának vezetője volt.

És ő volt ugyanebben az időben lapunk, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője. Az Országos Széchényi Könyvtár csak lassan ocsudott a világháborús vészeket követő szegénységből, a reformtörekvések TRÓCSÁNYI második könyvtárossága idején indultak meg egy fiatal főigazgató, FITZ József vezetésével. FITZ felszólítására vette át TRÓCSÁNYI az 1876-ban indult és a harmincas években elakadt *Magyar Könyvszemle* szerkesztését. A folyóirat fenntartására nem volt „keret”. Ezt a könyvtár helyett az ugyancsak FITZ kezdeményezésére alakult Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete biztosította: a folyóirat az egyesület orgánuma, a „magyar közkönyvtárak közlönye” lett. Több mint félszázados főleg könyvtörténeti és bibliográfiai hagyományaihoz az akkor lendületnek indult könyvtártant is felvette témái közé. Az idősebb könyvtörténészek és könyvtárosok (KÁPLÁNY Géza, GÁRDONYI Albert, HERPEI János) mellé TRÓCSÁNYI kiterjedt fiatal gárdát szervezett, de megnyert munkatársul a társtudományok művelői közül olyan kiemelkedő tudósokat is, mint HORVÁTH János, aki egyik legszebb, az első magyar hexameter keletkezéséről szóló cikkét TRÓCSÁNYI folyóiratába írta. A *Magyar Könyvszemle* mutatósnak nem nevezhető szerkesztőségi szobájában, olcsó Leventecigaretta mellett gyűltek össze a munkatársak, öregek és fiatalok, SZIMONIDESZ Lajostól HALÁSZ Gáborig és TOLNAI Gáborig, JOÓ Tibortól WALDAFFEL Imréig, GORIUPP Alicetól HUBAY Ilonáig. A segédszerkesztő évekig BERKOVITS Ilona volt. TRÓCSÁNYI minden kéziratot maga olvasott. Témákat, ötleteket adott. A könyvtörténet és könyvművészet művelése mellett az újonnan előtérbe került diszciplínákat — így a többi között a saját tudományos vizsgálatát — felkarolta, tanácsal és buzdítással látta el. A különösen eleven rovatok számtalan cikkét írta ő maga, akkor is, ha azok alatt a jellegzetes „Tr. Z.” betűk nem szerepeltek. Tanácsos sem volt mindig kiírni a szerzőt: egyszer egy a fiatal könyvtárosok szociális helyzetét felvető cikkért a szerkesztőt is, a kiadót is megleckéztették.

És a *Magyar Könyvszemlével* még mindig nem zárult le TRÓCSÁNYI életének egy szakasza sem. A felszabadulás után, a romok eltakarításának első napjaiban terelődött a figyelem TRÓCSÁNYI gazdag érdeklődési körének egy másik ága felé. Már fiatal korában vonzása körébe kerítette az orosz irodalom lebilincselő világa. Lengyelországban töltött osztrák-magyar hadseregbeli önkéntesi évét használta arra, hogy megtanulja ezt a nyelvet — mint a kutatásai közt előtérben álló rokon finn-ugor népek megismeréséhez vezetők eszközt. De csakhamar fordítani kezdett oroszról: sorra szólaltatta meg magyarul PUSKIN, GOGOL, GONCSAROV, DOSZTOJEVSZKIJ, TURGENYEV, Leo és Alekszej TOLSZTOJ költői és prózai műveit. Fordításai mellett még a huszas években kiadott egy DOSZTOJEVSZKIJ-breviáriumot, a felszabadulás után pedig *Az orosz irodalom kincsháza* c. kötetet. Meghívták az orosz irodalmi tanszékre; tíz évi tanítás alatt megismertette tanítványaival a szovjet tudomány akkor legkorszerűbb irodalomtörténeti irányait.

A képességek, az alkotó erő ilyen tartalékai rejtettek TRÓCSÁNYI Zoltán FRANCÉI mosolya mögött. A könyvek, gyermekkora búvóló és gondolatkeltő társai veszik körül

otthonában ma is. Trócsányiról, a könyvgyűjtőről és könyvismerőről is fog majd szólni egy fejezet életrajzában. Bízunk benne, hogy ezt ő maga mondja el.

Csak kedvet és sikert kívánunk hozzá a nyolcvanadik születésnapon.

D. B.

Az Országos Könyvtári és Dokumentációs Tanács október 18-án Kaposvárott tartotta ülését. A tanácsülés napirendjén a bibliográfiai tevékenység összehangolásának kérdései, valamint a magyar könyvtárügy nemzetközi kapcsolatai szerepeltek.

A bibliográfiai tevékenység koordinációjának kérdése már régebben foglalkoztatja az illetékeseket. A gyakorlat ugyanis bebizonyította, hogy a kötelező bejelentéssel kapcsolatos jogi szabályozás egyrészt nem biztosít kellő ellenőrzést, másrészt nem segíti elő a bibliográfiai tájékoztatás iránti tényleges szükségletek korszerű kielégítését.

A gödöllői országos bibliográfiai konferencia már 1961-ben tett ajánlásokat a bibliográfiai tevékenység koordinálása érdekében, az OKDT Bibliográfiai Szakbizottsága 1963. decemberében terjesztett elő javaslatokat, melyeknek lényege, hogy a nemzeti bibliográfiával kapcsolatos koordinációs munkáért az Országos Széchényi Könyvtár, az ajánló bibliográfiák összehangolásáért és tervszerűségük biztosításáért a Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ legyen felelős, míg a szakbibliográfiai tevékenység irányítása és koordinálása az országos szaktájékoztatási központok feladatává teendő. Ezt követően a KMK is előterjesztette javaslatait az ajánló bibliográfiai munka koordinálása érdekében. Ezzel a kérdéssel egyébként az OKDT Bibliográfiai Szakbizottsága külön is foglalkozott.

Az eddigi javaslatok figyelembevételével készítette el PAPP István az OKDT tanácsulése elé terjesztett referátumát. A referátum célja egy későbbi jogi szabályozás szempontjából megvizsgálni a bibliográfiák koordinációjával kapcsolatos problémákat. Igen helyesen utal a referátum arra, hogy mivel a szakirodalmi tájékoztatási formák a gyakorlatban szorosan kapcsolódnak egymáshoz, az egységes jogszabálynak csak akkor volna értelme, ha ez a jogszabály nem csupán a bibliográfiai tevékenységgel kapcsolatos kérdéseket rendezné, hanem szabályozná a tájékoztatási tevékenység egészét. Mivel nem ez a jogszabályalkotó szándéka, egyelőre csak az ajánló bibliográfiai tevékenység újabb jogi rendezését tartja szükségesnek. A szakbibliográfiai tevékenység rendezését a referátum összekapcsolni kívánja a könyvtári gyűjtőkörök rendezésével és a szakbibliográfiai tevékenység összehangolását a gyűjtés összehangolása érdekében létrejövő koordináló körökre kívánja bízni.

A Tanács a referátumot behatóan megvitatta. A legélénkebb vita a szakbibliográfiai tevékenység összehangolásával kapcsolatos problémák körül alakult ki. A Tanács végülis úgy döntött, hogy a kérdést annak végleges rendezése előtt a Dokumentációs és Bibliográfiai tagozat is tárgyalja meg.

Nagy érdeklődést keltett GOMBÓCZ István referátuma is, melynek címe: „A magyar könyvtárügy nemzetközi kapcsolatai”. A gondosan előkészített referátum a rendelkezésre álló adatok alapján ismertette a nemzetközi könyvforgalom, a KGST keretei közötti információs együttműködés, a könyvtárügyi tájékoztatásesere adatait, a magyar könyvtárügy képviselőinek a nemzetközi szervezetekben betöltött szerepét és a nemzetközi kapcsolatok szervezettebbé tétele érdekében javaslatokat terjesztett elő, melyeket a Tanács megtárgyalta.

Sz. J.

Az IFLA 1966. évi konferenciája. A 32. IFLA konferenciát 1966. szeptember 11—17 között rendezték meg a hollandiai Scheveningenben. 34 ország 331 delegátusa vett részt az összejövetelen, ez volt tehát az eddigi legnépesebb IFLA közgyűlés. A szocialista országokból összesen 73 könyvtáros jelent meg, ami ugyancsak az eddigi legmagasabb szám. Különösen sokan jöttek az Egyesült Államokból és a Szovjetunióból. Aránylag sok volt a csehszlovák résztvevő és ezúttal Magyarország is 12 személlyel képviseltette magát, közülük természetesen csak néhány volt hivatalos delegátus. A tag-egyesületek részéről megnyilvánuló nagyfokú érdeklődés részben annak tulajdonítható, hogy az IFLA egyhetes programja után közvetlenül került sor a FID 1966. évi konferenciájára, amit még az ASLIB-nak, az angol szakkönyvtárok egyesületének a közgyűlése is követett.

Az IFLA Végrehajtóbizottságának elnökévé ismét megválasztották Sir Francis FRANK-et, a British Museum könyvtárának igazgatóját. Elnöki megnyitó beszédében az elmúlt év eseményei közül három mozzanatot emelt ki: a British Museum 10 évi munka után befejezte az új 263 kötetes katalógusának kiadását; a Library of Congress javaslatot tett a katalógizálási munka megosztására nemzetközi síkon; többfelé elkezdődött a könyvtári katalógusok és bibliográfiák modern gépi eszközökkel való előállítás. A. THOMPSON, az IFLA főtítkára beszámolt a helsinki-i közgyűlés óta kibocsátott kiadványokról, a bizottságok munkálatairól, az új teljes jogú és társult tagokról, stb. P. KIRKEGAARD a Szövetség pénzügyeiről adott jelentést, V. PENNA pedig az Unesco könyvtári munkáját ismertette.

Az alábbiakban a konferencia egyik főtémájáról számolok be, majd röviden ismertetem azoknak a bizottságoknak a munkáját, amelyek bennünket közelebbről érdekelnek.

A könyvtárak és a dokumentáció.

Ez volt a címe az 1966. évi IFLA konferencia plenáris üléseinek. Talán azért is esett erre a témára a választás, mert több év után ismét egy városban ülésezett az IFLA és a FID. H. LIEBAERS a brüsszeli királyi könyvtár igazgatója és az IFLA egyik alelnöke az előre elküldött referátumában a könyvtári és a dokumentációs munka közötti viszony történetével foglalkozott és megállapította, hogy a két szakterület egyre jobban összefonódik. Ennek következménye esetleg a jövőben az lesz, hogy az IFLA és a FID egyetlen szervezetté fog összeolvadni.

A másik idevonatkozó referátumot L. P. KONDAKOV, a Lenin Könyvtár igazgatója készítette. Ő ugyancsak azt fejtette ki, hogy a könyvtári munka ma már elválaszthatatlan a dokumentációs és főleg információs tevékenységtől, amit a Szovjetunió könyvtárainak jelenlegi gyakorlata is igazol. Javasolta, hogy az IFLA és a FID a jövőben intenzívebben foglalkozzanak a könyvtárak és a dokumentáció közötti viszonytal és e téren indítsanak szélesebb körű adatgyűjtést.

Itt említjük F. A. SVIRIDOVNAK, a FID főtítkárának az IFLA közgyűléséhez intézett rövid beszámolóját, amely többek között kiemelte, hogy a fejlődő országok könyvtári és tájékoztatási rendszerének kiépítése terén különösen nagy szükség lenne a FID és az IFLA szorosabb együttműködésére.

A főtéma vitája során Anglia, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia egy-egy képviselője beszámoltak arról, hogy hazájukban miként áll a könyvtárak és a dokumentáció közötti viszony. Bulgária és az NDK egy-egy hosszabb referátumot terjesztettek be a maguk tájékoztatási rendszereiről.

A vita során felmerült az Unesco küszöbönálló átszervezésének ügye, mely szerint az eddigi könyvtári osztály kikerülne a kulturális főosztály kereteiből és a különböző szakterületek dokumentációs munkakörét egyesítő új „dokumentációs főosztály” szervezetébe menne át. A szeptember 16-án tartott záró plenáris ülés elfogadott egy határozatot, amely felkéri az Unescot arra, hogy a jelenlegi tervezettől eltérően az új főosztály ne csupán a „dokumentáció” szót viselje a nevében, hanem neveztessek „a dokumentáció és a könyvtárak főosztályának”. Félő ugyanis, hogy az Unesco hatására a nemzeti kormányok is kevesebbet törődnének ezentúl a könyvtárakkal, ha az átszervezésből ezt a tendenciát vélik kiolvasni. Egyébként a „könyvtári” szó szerepeltetése annál is inkább indokolt lenne, hiszen éppen az Unesco maga kíván továbbra is nagy összegeket áldozni a közművelődési könyvtárak céljaira a fejlődő országokban.

A bizottsági munka

A scheveningeni közgyűlésen az IFLA valamennyi szekciója és bizottsága ülést tartott. Munkájukat a záróülésen elfogadott és kiosztott határozatok tükrözik, közülük az alábbiakban csak azokat ismertetem röviden, amelyek magyar szempontból többé-kevésbé érdekesnek tűnnek. A *nemzeti könyvtárak szekciója* fontos helyet foglalt el a programban. K. KÖSTER, a frankfurti Deutsche Bibliothek igazgatója részletesen ismertette a *Deutsche Bibliographie* új rendszerű előállítását számítógép segítségével. K. HUMPHREYS (Birmingham) a nemzeti és az egyetemi könyvtárak szakreferenseinek feladatokról adott be tanulmányt. DANTON professzor (USA) a szakreferensek előszereményező, könyvkiválasztó munkájáról számolt be. (Szerinte az amerikai nagy egyetemi könyvtáraknak követniük kellene azt a régi és jól működő európai gyakorlatot, hogy a könyvtári munka szellemi részének javarészt szakreferensek végzik el). Mindhárom tanulmány érdeklődést váltott ki. A szekció az IFLA vezetőségén keresztül az Unesco segítségét fogja kérni egy külön nemzetközi szeminárium összehívása érdekében, amely a szakreferensi munkakört fogja megtárgyalni. A szekció egyik legutóbbi (Helsinki) témájához (a nemzeti könyvtárak funkciója) egyébként SEBESTYÉN Géza részletes hozzá-
szólást küldött ki; ennek valószínűleg a *Libri* hasábjain lesz visszhangja.

A *közművelődési könyvtárak szekciója* előzetesen helyzetjelentést és állományi, olvasói stb. statisztikát kért be az egyes országoktól és ennek alapján táblázatokat állított össze. A gyermekkönyvtári szekcióval együtt elhatározták, hogy a standard könyvállományra stb. vonatkozó adatgyűjtést és összehasonlító munkát folytatni fogják. Ugyancsak folytatni kívánják az egyes országok könyvtári életét rendező átfogó jogszabályok szövegeinek gyűjtését és elemzését, ahogy az már Helsinkiben megkezdődött. Az angol könyvtárosegyesület javaslata alapján a szekció arra kérte az IFLA Végrehajtó-bizottságát, hogy a szűkkörű vezetőséget egészítse ki egy olyan taggal, aki a közművelődési könyvtárakat képviseli. Magyar részről KELLNER Béla készített referátumot és ugyancsak referátumokat készítettek az idetartozó alszekciók magyar képviselői, azaz RÁCZ Aranka (gyermekkönyvtári alszekció) és SZÉKELY Sándor (kórházi könyvtárak alszekciója).

A *szakkönyvtári szekció* a FID-del kíván szorosabban együttműködni különösen a képzés terén és 1967-ig kidolgozza saját statutumát. Itt említem meg, hogy ez a szekció INSPEL (International Newsletter of Special Libraries) címmel külön közlőnyt is kibocsát. Az IATUL (International Association of Technical University Libraries) az IFLA-val közösen 1966-ban kiadta a „Telecode and telex address book” c. kézikönyvet. A csillagvizsgáló intézetek könyvtárainak nemrég alapított alszekciója egy könyvtári címtárat fog összeállítani.

A *katalogizálási bizottság* az Unesco segítségét fogja kérni a) egy nemzetközi séma kidolgoztatásához, mely a címléírásokba illesztendő bibliográfiai adatok helyére vonatkozna, b) egy olyan tanulmányhoz, amely a betűrendes katalógus szerkezetéhez nyújt útmutatót olyan esetekben, amikor ugyanazon tárgyszó mögött sok címléírás sorakozik. A Szovjetunió katalogizálási bizottsága ezen kívül elvállalta, hogy a gyakran előforduló testületi szerzők egységes nemzetközi használatára vonatkozólag javaslatokat fog kidolgozni az IFLA legközelebbi közgyűlésére.

A *periodikák és sorozati kiadványok bizottsága* már évek óta készít egy útmutatót a fejlődő országok számára a folyóiratok és periodikus kiadványok katalogizálásának kérdésében. Most elhatározták a kalauz munkálatainak folytatását, valamint előfeltételként azt, hogy a periodikákra, számozott sorozatokra és nem periodikus sorozatokra, továbbá a kiadói sorozatokra vonatkozó ideiglenesen elfogadott definíciókat széles körben és sok nyelven terjeszteni fogják, hogy így a terminológiát egységesítsék.

A *nemzetközi kiadványcsere bizottsága* folytatja a csere országokon belüli koordinációjára vonatkozó adatgyűjtést, széles körben terjeszti most már a csereküldemények javasolt egységes kísérőiratát, továbbá tanulmányt fog készíteni a csere gazdasági vonatkozásairól. (E sorok írója a bizottság egyik titkára.) A hivatalos kiadványok cseréjének albizottsága a hivatalos anyag megjelenési és számozási stb. ingadozásaira vonatkozó határozatot hozott, felkért egy Belgiumban működő nemzetközi szervet az afrikai hivatalos kiadványok központi nyilvántartására és felkérte az egyes országokat, hogy hivatalos kiadványaikról bocsássanak ki jegyzékeket.

A *központi katalógus és a könyvtárközi kölcsönzés* azzal foglalkozott, hogy a kölcsönzési formulákat esetleg helyes lenne központi helyen előállítani. Tanulmányoztatni fogja azt is a bizottság, hogy miként lehetne a postaköltségeket kölcsönösen eltörölni.

A *bibliográfiai bizottság* széleskörű adatgyűjtéssel átfogó képet fog szerkeszteni a bibliográfiai és információs munka fejlődéséről az egyes országokban. Külön foglalkoztak a harmadfokú bibliográfia kérdéseivel.

A *régi és ritka könyvek bizottsága* ajánlásokat fogadott el a régi és ritka anyag alkalmi és állandó kiállítási technikájára vonatkozólag és a tagok figyelmébe ajánlotta BORSA Gedeon tervét, amely a XVI. századi nyomdászok jegyzékbefoglalására vonatkozott. A Gesamtkatalog der Wiegendrucke ügyét egy rövidített címléírással összeállított katalógus fogja előmozdítani.

A *könyvtárépítési bizottság* továbbra is gyűjti az új könyvtárépületekre vonatkozó adatokat, kidolgozza a közép és a kis könyvtárak állományelhelyezési és olvasóbefogadási szabványait, terjeszti hozzászólás végett a TOMBOR Tibor által kidolgozott osztályozási javaslatot (nevezettet a bizottság új titkárává választották) és véleményeket kér a folyóirat-polcozásra vonatkozó nemrég megjelent kiadvánnyal kapcsolatban.

A *statisztikai bizottság* 1966 májusában már külön ülésezett és akkor elfogadtak egy definíciókat is tartalmazó tervezetet, amely az Unesco évi könyvtárstatisztikai kérdőívét módosítaná. Ehhez a KMK részletes hozzászólást küldött ki. Az említett tervezetet a bizottság szeptemberi ülése csak kevésbé módosította.

Ha az IFLA konferenciájának idei munkáján így végignéznünk, azt látjuk, hogy látványos eredmények ugyan ezúttal sem születtek, de a tanácskozások talán tartalmasabbak voltak az eddigi konferenciáknál és a magyar közreműködés területe és súlya fokozódott.

GOMBOCZ ISTVÁN

A FID C/3 Bizottság budapesti (14.) ülészaka és az állam- és jogtudomány könyvtári és dokumentációs osztályozásának továbbfejlesztése. A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség FID C/3 Bizottsága, amely az Egyetemes Tizedes Osztályozás társadalom-

tudományi szakjainak reformmunkálataival foglalkozik, legutóbbi, 14. ülészakát Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián tartotta meg (1966. ápr. 25—28.). Az ülészakon nyolc ország képviselői vettek részt s az ülészak eredményei további előrehaladást jelentenek a kelet-nyugati együttműködés jegyében tevékenykedő Bizottság munkálataiban.¹

I.

A budapesti ülészak elég terjedelmes tárgysorozatában a közgazdaságtanra vonatkozó reformmunkálatok jelentősége volt kiemelkedő. Ennek során külön albizottság vitatta meg azokat a javaslatokat, amelyek előkészítése már hosszabb idő óta folyik. Az albizottságban és a plénumban lefolytatott viták eredményeképpen lényegében megtörtént a politikai gazdaságtan (330) átdolgozása, megállapodott a Bizottság a népgazdaság—termelés (338) és a szövetkezetügy (334), az anyagi javak megoszlása és felhasználása (339) szakok irányelveiben, végül kialakultak a kereskedelem—külkereskedelem— nemzetközi gazdasági együttműködés szakozásának irányelvei. Az egyes szakoknak az irányelvek alapján történő kidolgozására az egyes nemzeti delegációk kaptak megbízást (a magyar küldöttség — FÖLDI Tamás — a 338-as szakot fogja kidolgozni) s ezeknek a javaslatoknak a megtárgyalására, a következő 15. ülészakban kerül sor (1966. nov. Bad Gadesberg).²

Foglalkozott az ülészak a szociológia (30) reformmunkálataival is, ahol szintén kialakultak a további munkálatok körvonalai. Az ülészak napirendjén szerepeltek még a világnézeti közös alosztások és a nemzetközi szervezetek osztályozására vonatkozó javaslatok is. Ez utóbbira még visszatérünk.

Viszonylag keveset foglalkozott az ülészak — elsősorban időhiány miatt — a jogtudomány (34-es) reformjának a kérdésével. Ennek a szaknak a reformjára azonban a Bizottság legközelebbi tevékenysége során sor fog kerülni. Az alábbiakban az ezzel kapcsolatos kérdések áttekintésének célja elsősorban a gondolatébresztés, vitaindítás. A vázolandó kérdések ugyanis semmi esetre sem jelenthetik — még szocialista oldalról sem — az ETO 34-es szakában minden reformra váró kérdésnek, illetőleg az ETO-ba besorolandó minden fogalomnak teljes összefoglalását, hanem az összefoglalás úgyszólván kiindulópont, tárgyalási alap kíván lenni azoknak a kérdéseknek a megvitatásánál, amelyeket az állam- és jogtudomány időszerű osztályozásával kapcsolatban meg kell oldani.

II.

A budapesti ülészak azért fontos állomása a 34-es szak reformmunkálatainak, mert — bár a Bizottság már foglalkozott a 34-es szak egyes reformkérdéseivel³—, most első ízben került az ülészak elé a jogtudománnyal kapcsolatban a szocialista állam- és

¹ Az ülészak munkájának méltatására ld. még Rózsa György beszámolóját (*Könyvtáros* 1966. 8. sz.)

² A közgazdaságtudományi főosztály reformjával kapcsolatos kérdésekre l. bővebben FÖLDI Tamásnak: A közgazdaságtudomány dokumentációs osztályozásának továbbfejlesztése c. cikkét (*Magyar Tudomány* 1966. 9. sz.), amelyben részletesen beszámol a budapesti ülészak eredményeiről is.

³ A nemzetközi jog reformja szerepelt már a 13. ülészakon is (1965. nov. 4.), amikor a holland bizottságnak (J. D. KOREVAAR által készített) javaslatával foglalkozott a bizottság. Ez a javaslat — néhány általános kérdés mellett — a nemzetközi szervezetek (341. l) kérdését érintette; határozat a tárgyban azonban nem jött létre. Ugyancsak a 13. ülészakon vetődött fel a 348 (Egyházjog) és a 2 (Vallás stb.) párhuzamos revíziójának a kérdése is. Itt sem történt döntés.

jogtudomány osztályozási kérdéseit szélesebb körben átfogó javaslat, illetőleg munkaanyag, s ennek alapján sor kerülhetett néhány kérdés megvitatására a szocialista és nemszocialista országok képviselői között.

A budapesti ülészak napirendjén a 34-es szak osztályozási kérdéseivel kapcsolatban egy igen részletes magyar tervezet — erre alább még visszatérünk — mellett két holland javaslat szerepelt: a nemzetközi jog reformjára vonatkozó (J. D. KOREVAAR) javaslat, továbbá a nemzetközi szervezetek jelzetelesére vonatkozó (J. C. WESSELING) javaslat. Ez utóbbi tulajdonképpen nem a FID C/3 Bizottság hatáskörébe tartozó anyag volt, mert a nemzetközi szervezeteket a testületekre, intézményekre stb. vonatkozó általános részben (06) kívánta szabályozni.

A nemzetközi jogra vonatkozó javaslat fontos elvi álláspontot kíván érvényre juttatni, amikor — a jelenlegi rendszer lényeges megváltoztatásával — a nemzetközi magánjognak megfelelő, logikus helyet kíván biztosítani.⁴

Az ETO 34-es szakjának reformjára vonatkozó és részletes előmunkálatok után kialakult⁵ magyar tervezet (NAGY Lajos) lényegesebb pontjai a következőkben foglalhatók össze:

1. A tervezet⁶ elsődleges feladatának azt tekintette, hogy a szocialista jogrendszerek új és az ETO-ban eddig nem szereplő jogfogalmait, jogintézményeit összegyűjtse és a szocialista jogfogalmak katalógusát a reform céljaira összeállítsa. Ez a gyűjtés részben a hazai könyvtári gyakorlatban felmerült és összegyűjtött adatok részben, pedig az eddig megjelent más, külföldi szocialista országok anyaga alapján készült el.⁷ A javaslat kb. 750—800 tételt tartalmaz (kiegészítés-módosítás) s így a kb. 3800—4000 tételből álló 34-es szakot megközelítőleg 20%-ban kívánta érinteni. A tervezet ugyanis abból a felfogásból indult ki, hogy elsősorban ezeknek az adatoknak: azoknak az új fogalmaknak stb. alapján, amelyeknek jelzetelesé feltétlenül szükséges, kell és lehet meghatározni azokat a kiegészítéseket és módosításokat, amelyek segítségével az ETO-t — esetleg

⁴ A KOREVAAR-tervezet — igen logikusan és gyakorlati szempontoknak is megfelelően — a diplomata (341.7) — és a konzulijogot (341.8) egy szám alatt kívánja összevonni (341.7), a nemzetközi magánjogot pedig a főcsoport végére helyezi (341.8).

⁵ A részletes magyar javaslattervezet előzményei a következők: Az ETO reformmunkálataival kapcsolatban a szocialista államok képviselőinek 1959. július 6—9-i budapesti konferenciája és a FID C/3 Bizottságnak 1959. szeptemberében, Varsóban tartott konferenciája a magyar munkabizottságot bízta meg az ETO 34-es szakára vonatkozó reformjavaslattervezet elkészítésével. Az Országos Könyvtárügyi Tanács szakbizottságaként működő Országos Osztályozási Bizottság javaslattervezetet 1961. júniusában elkészítette és megküldte a résztvevő szocialista országok illetékes szerveinek. A tervezettel kapcsolatban tett észrevételek, az időközi jogfejlődés és irodalom alapján 1965. év végén mind általánosságban mind pedig főbb részleteiben új javaslat készült, amelyet több szocialista ország szakértői (csehszlovák, német) is megvitatottak. A vita alapján készült újabb javaslattervezet került azután a budapesti ülészak elé.

⁶ *Vorschlag des ungarischen Arbeitskomitee FID C/3 zur Revision der DK 34 (Rechtswissenschaft) für die 14. Sitzung der FID C/3 in Budapest 25—28 April 1966.* [Budapest, Orsz. Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ soksz. 1966] 40 p.

⁷ Jelentősebb kiadványok ebben a vonatkozásban a : *Bibliotечно-bibliografическая классификация*. Tablicü dlja naucsnuh bibliotek. Vűpuszk XVII. Goszudarsztvo i pravo — Juridiceszkie nauki. Moszkva, Izd. „Kniga”, 1965. 368 p. c. munka, mely a szovjet tudományos könyvtárak számára készített önálló osztályozást foglal magában, továbbá a: Zentralstelle für die staats- und rechtswissenschaftliche Information und Dokumentation — Institut für staats- und rechtswissenschaftliche Forschung der Deutschen Akademie f. Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht”, Berlin — kiadványa (*Dezimal-Klassifikation. Fachausgabe Staat und Recht*. 1. Auflage. 1. Lieferung. Potsdam—Babelsberg [ny. nélkül, soksz.] 1965. 238 p.), amely az ETO-rendszert belső használatra egészítette ki új fogalmakkal stb.

a 34-es szak jelentősebb, de feltétlenül szükséges szerkezeti módosításaival is — alkalmassá lehet tenni a szocialista jogi irodalom szakozásához.

2. A tervezet további feladatának tekintette, hogy az összegyűjtött anyagot — a jelenlegi szerkezet lehető legkevesebb változtatásával — beillesse az ETO jelenlegi rendszerébe. Ebben a vonatkozásban a javaslat valószínűleg még erős ellenzéssel fog találkozni.

A tervezetnek az ETO szerkezetét is jelentősebben érintő javaslatai a következők:

a) Lényeges és valószínűen még nehezen érvényesíthető a tervezetnek a jog típusaira és formáira, valamint az egyes társadalmi rendszerekre jellemző elméleti irányzatok jelzetalésére vonatkozó elgondolása. Az eddigi rendszerben a „Természetjog. Észjog. Jogbölcsélet” elnevezésű 340.12-es számnak részletesebb taglalása nincsen. A hatalmas irodalmi anyag viszont multhatatlanul szükségessé teszi a további differenciálást. A tervezet a szükségletnek megfelelően a 340.12-es számot a jog történeti típusainak és rendszereinek jelzésére, az újonnan létesített 340.15 számot pedig a jog elméleteire, a jogelméleti irányzatokra és iskolákra kívánja felhasználni. A jog történeti típusain és a jogrendszereken belül a rabszolgatartó, a feudális, a polgári és a szocialista társadalom jogtípusa és jogrendszere szereplnének, a szükségnek megfelelő további bontással. A jogelméleti irányzatok között mint legfontosabb kategóriák: a teokratikus és a teológiai, a természetjogi-észjogi, a történelmi-jogi, a pozitivistá-normativista, a tiszta jogtani iskolák, a szociológiai és biológiai iskolák, a pragmatizmus, a totalitarius és fasiszta irányzatok, végül a marxi-lenini elméleti irányzatok.

b) Gyakorlatilag is igen lényeges kérdés megoldására törekszik a tervezetnek az a része, amely a tételes jog további tagolására vonatkozik (340.130). A javaslat mindenekelőtt szakítani kíván az ETO egész eddigi terminológiájával és a „törvény” helyett, — a ma már minden jogrendszerben nem csupán törvényformában jelentkező nagy jogforrásanyag miatt — főfogalomnak itt mindenütt a „jogszabály” megjelölést használja. A törvény mellett önálló jelzetalést javasol a tervezet más, írott jogszabályi formának (törvényerejű rendelet, rendelettörvény, kormányrendelet- és határozat, miniszteri rendelet és határozat, helyhatósági jogszabály stb.). Néhány kisebb jelentőségű módosítást javasol itt végül az íratlan jogforrások jelzetalésével kapcsolatban is.

Itt meg kell jegyezni, hogy amennyiben ez az álláspont elfogadható, a formai alosztásokban (094) is megfelelő módosítások szükségesegek.

c) A tervezet javasolja a katonai büntetőjog osztályának (344) megszüntetését és az anyagnak a büntetőjogba (343) való bedolgozását. Ezáltal a későbbi reformok céljaira — a tíz esztendő s várakozási idő leteltével — egy további osztály maradna szabadon.

d) A szocialista joganyag osztályozása szempontjából igen lényeges a tervezetnek az a pontja, amely a munkajognak (345) és a mezőgazdasági termelészövetkezeti jognak (346) javasol új, önálló osztályt. A munkajog a polgári jogrendszerekben is önálló jogág, de az ETO-ban csak kötetmi jogi problémaként szerepel (347.454). Az új osztály további felosztását a tervezet az ETO-nak a munkára, munkaügyre stb. vonatkozó (331-es) osztályának megfelelően képzei el, amely osztály ma kb. 800—1000 fogalmat tartalmaz és legtöbb fogalomnak van jogi vonatkozása is (pl. a munkaviszony, munkabér, pihenési idő stb. jogi szabályozása). Ez a felosztás tehát megfelelően használható a munkajog, mint önálló jogág esetében is. A mezőgazdasági termelészövetkezeti jognak mint a szocialista jogrendszerek önálló jogágának a tervezet szintén új, külön osztályt kíván biztosítani, a szocialista jogtudományban kidolgozott további alosztások figyelembevételével.

e) A magyar tervezet felveti a gazdasági tevékenység jogi szabályozásával kapcsolatos fogalmak jelzetalésének a kérdését. A mai helyzet szerint a 347 (Polgári jog. Magánjog) alatt az ETO egész sor olyan fogalmat sorol fel, amelyek „magánjogi” jellegüket már minden jogrendszerben elveszítették. Ebben az anyagban — a tervezet indokolásának

megállapítása szerint — olyan gazdasági tevékenységről van szó, amelyben az állami befolyásolás — az egyes jogrendszerek sajátosságaitól függő mértékben — egyre erősebb és ennek megfelelően az igazgatási jellegű jogszabályanyag egyre nagyobb mértékben jelentkezik. Az idetartozó kérdéseket az ETO ma vagy — a polgári jogon belüli — kötelmi jogi fogalomként kezeli (pl. a munkaszerződést), vagy az anyagot a kereskedelmi jognak a részeként tartja nyilván (pénzügyi jog, hajózási jog, tengerjog, légi jog, éterjog, világűrjog, szabadalmi, találmányi stb. jog). Egyes polgári jogrendszerekben kialakult az ún. vegyes szakjogok csoportja (gazdasági jog stb.), de ez még az ETO-ban nem tükröződik. A szocialista jogrendszerekben viszont a gazdasági tevékenység jogi szabályozása (tervjog, pénzügyi jog stb.) jelentős mértékben államigazgatási vonatkozású problémakör. Tovább nehezíti a kérdés megoldását, hogy a gazdasági tevékenységnek jelentős részei már nemzetközi vonatkozásúak is (pl. nemzetközi védjegyjog, tengerjog, légi jog stb.).

A tervezet végkövetkeztetése mindezekkel kapcsolatban az, hogy a 34-es szak reformja kapcsán meg kell vizsgálni ezeknek a kérdéscsoportoknak a Polgári jog — Magánjog keretéből való kiemelését és valamilyen összefoglaló megjelölés (pl. „A gazdasági tevékenység jogi szabályozása”) alatti összefoglalását. Ez — a tervezet indokolása szerint — államigazgatási kérdés is s ezért ezzel kapcsolatban végleges állásfoglalásra s ennek alapján irányelvek kidolgozására csupán akkor kerülhet sor, amikor a Bizottság az államigazgatási joggal (35-ös szak) kapcsolatos reformokat is megkezdi kidolgozni.

3. Ezek mellett a lényegesebb szerkezeti változtatást is igénylő módosítások mellett a tervezet számos, további javaslatot tartalmaz, amely a szocialista jogintézmények besorolásával kapcsolatban szükségesnek mutatkozik. Ezek közül a tervezetnek a 34-es szak korlátozottan közös alosztásaira, az államjog-alkotmányjogra, a büntetőjogra, végül a polgári jogra vonatkozó javaslatai a jelentősebbek.⁸

III.

A budapesti ülészakon a Bizottság csak egész röviden érinthette a jogtudomány néhány kérdését. Ezzel kapcsolatos döntései a következők: 1. A nemzetközi szervezetekre vonatkozó WESSELING- javaslat a beterjesztett magyar tervezet annyiban érintette, hogy a magyar javaslat a nemzetközi jogban az ENSZ szakosított — újabb elnevezés szerint: államközi — szerveinek, amelyek az ENSZ alapszabálya alapján jöttek létre (ILO, UNESCO, Worldbank, IFC, GATT, ICAO stb., stb.) a nemzetközi szervezetek (341.12) körében önálló jelzetet kívánt adni. A Bizottság elvi álláspontja szerint azonban az ETO-ban konkrét szervezeteknek nem lehet önálló jelzetük s így a Bizottság ezt a megoldást nem tartotta elfogadhatónak. Viszont elismerte, hogy ezekkel a nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos jogi kérdések számára a nemzetközi jogban önálló számot kell beiktatni, a konkrét szervezeteket pedig viszonyítással kell kifejezni.

2. Az ülészakon a 34-es szak reformjával kapcsolatban elhangzott néhány, általános jellegű megjegyzés után, a Bizottság egy jogi albizottságot küldött ki, azzal a megbízással, hogy készítse elő a jogtudományi anyaggal kapcsolatos teljes ülési tárgyalásokat.

⁸ Mindezekről l. részletesebben: *Az állam- és jogtudományi anyag könyvtári és dokumentációs osztályozásának időszerű kérdései* c. cikkemet (Állam- és Jogtud. 1966. 3. sz.)

A jogi albizottság (J. C. C. WESSELING — Hága, J. D. KOREVAAR — Hága, M. LESKA — Varsó és NAGY L. — Budapest) a magyar javaslat alapján tárgyalta meg néhány kérdést (korlátozottan közös alosztások, a tételes jogra vonatkozó önálló számok). Az albizottságnak ezzel kapcsolatos javaslatát a teljes ülés a legközelebbi ülészakon fogja tárgyalni. Az ülészak elfogadta az albizottságnak azt a további javaslatát, hogy a következő ülészakra az albizottság készítse elő a nemzetközi jog (341) és az államjog (342) anyagát — előzőleg a holland, illetőleg a magyar javaslatra tett írásbeli megjegyzések alapján —, majd ennek befejezése után kerülne sor először a büntetőjog (343) anyagára és ezzel kapcsolatosan a katonai büntetőjog (344) főcsoportjának megszüntetésére és az anyagnak a büntetőjogba való beolvasztására.

Mindezekhez szükséges még hozzáfűzni a következőket. A budapesti ülészak egyik gyakorlati tapasztalata az, hogy a Bizottság teljes ülése csak akkor tud eredményes munkát végezni, ha a teljes ülést megelőzően az ülés elé vitt anyagot megfelelően előkészítik. Ennek során az egyes írásbeli tervezeteket albizottságnak kell kiadni, amelynek munkájába szükséges elegendő, de nem nagy számban az illető tudományág szakértőit is bevonni. Itt megjegyzem, hogy gyakorlatilag talán igen célszerű, hogy az albizottság még a plénum összeülése előtt végezze el ezt a munkáját. A plénum az albizottságban kialakított javaslatot felülbírálja, esetleg annak kiegészítésére, módosítására ad az albizottságnak újabb megbízást s a szükséges esetben irányelveket alakít ki a megbízás teljesítéséhez. A végső döntés mindezek alapján alakul ki.

IV.

Annak ellenére, hogy a budapesti ülészaknak a 34-es szak reformjával kapcsolatos tevékenysége csak egészen szűk körre szorítkozhatott, a lefolytatott eszmecsere alapján a kezdeti és az elvi ellentéteket néhány vonalon jelző lépések ellenére is jogosultnak látszik az a remény, hogy a nehézségek áthidalásával sikerülni fog lényegében elérni az alapvető célt: — az állam- és jogtudományok általános fejlődése által megkívánt változtatások keresztülvitele mellett — az ETO-nak olyan formában való módosítását és kiegészítését, hogy az minden tekintetben megfeleljen a szocialista jogfogalmak, intézmények, a szocialista jogi jelenségek osztályozási szükségleteinek is. Az eredmények — amint ezt más tudományágak területén lefolyt reformmunkálatok példája is mutatja —, a lényegében most megkezdett és bizonyára még hosszú ideig tartó, mindvégig barátságos hangnemben lefolytatott, azonban sokszor igen éles elvi ellentéteket feltáró viták során, de az alapvető célkitűzést: a társadalmi fejlődés által szükségessé tett reformok mielőbbi végrehajtását mindig szem előtt tartó, közös és kölcsönös erőmegtörekvés után valósulhatnak csupán meg.

NAGY LAJOS

Kurrens nemzeti bibliográfiák Romániában. A rendszeres bibliográfiai tevékenység Romániában 1866-ben indult meg, amikor megalakult a tudományos akadémia elődje, a Societatea Academică Română (Román Akadémiai Társaság). Ezzel együtt létrejött a társaság könyvtára is (1867), a későbbi Akadémiai Könyvtár, mely hosszú időn át a román kultúrterület bibliográfiai problémáit is felkarolta. A korábban megjelent bibliográfiaiak közül legjelentősebb a D. IARCU által kiadott *Catalogul general pentru cărțile imprimate*, 1550—1865. Ez a felmérés két kiadást is megért s mindaddig, míg a I. BIANU és N. HODOȘ szerkesztésében 1903—1912 között napvilágot látott impozáns

mű, a *Bibliografia Românească Veche*, 1508—1830 három kötete meg nem jelent, nehezen lett volna nélkülözhető. Nem kisebb jelentőségű a másik hasonlóan impozáns bibliográfiai munka, a *Publicații periodice* 1820—1906. (N. HODOȘ, A. SADI-IONESCU) sem, mely a jelzett időszakban Romániában, vagy az ország területén kívül, de románul megjelent periodikákat veszi számba. Az ezután következő gyorsabb ütemű fejlődés a kurrens és szakbibliográfiák szükségletét állította előtérbe. Dokumentációs központok létesültek. A tudományos, technikai, vagy gazdasági intézmények mellett gyakran szakkönyvtárak alakultak, melyek sok esetben saját dokumentációs központtal is rendelkeztek, és különféle kurrens jellegű bibliográfiákat jelentettek meg. (Ilyen volt pl. a *Revista Științifică V. Adamachi* c. folyóirat hasábjain megjelent természettudományi profilú, vagy a *Dacoromania* c. folyóiratban megjelent történelmi-irodalmi-nyelvészeti profilú kurrens bibliográfia. Az egész országot átfogó, központosított könyvészeti kiadvány azonban, mely az évről-évre megjelenő nyomtatványokat számba vette volna, az 1944 előtti Romániában nem létezett.

A felszabadulás utáni első években már történtek próbálkozások a kurrens nemzeti bibliográfia tartós alapokra helyezésére. Ennek jegyében tartottak fenn állandó jellegű bibliográfiai rovatot pl. a *Contemporanul*, vagy az *Orizont* c. folyóiratokban. A növekvő követelményeknek azonban ezek a kísérletek egy idő után már nem feleltek meg.

A könyvkiadási rendszer nyilvántartása teljes értékű fórumot 1952-ben nyert, mikor a Román Népköztársaság Könyvkamarájának (Camera Cărții din Republica Populară Română) létrehozása után, ennek kiadásában megjelent 1952 májusában a román nemzeti bibliográfia: *Buletinul bibliografic al Camerei Cărții din Republica Populară Română. Seria A. Cărți, broșuri, albume, hărți, plicuri, plante, note muzicale* címen, majd egy évvel később a folyóirat és hírlapcikk bibliográfia is: *Buletinul . . . s. Seria B. Articole de ziare și reviste, recenzii* címen. A két közlőny azóta is megjelenik kéthetenként, így az előbbi 1965-ben 14., míg utóbbi 13. évfolyamába lépett. Szerkesztését és kiadását 1957-től a Központi Állami Könyvtár (Biblioteca Centrală de Stat) vette át, ugyanakkor a kiadványok címét is megváltoztatta, Ettől kezdve, rendeltetését és tartalmát kifejezőbb címen jelenik meg: *Bibliografia Republicii Populare Române*. közös címmel, alcímekben pedig a korábbi A és B sorozatnak megfelelő részletezés: Cărți, albume, hărți, note muzicale (Könyvek, albumok, térképek, kották), illetve: Articole din publicații periodice și seriale (Időszaki kiadványok és gyűjteményes kiadványok repertórium).

A bibliográfiák belső felépítése a Szovjetunióban megjelenő *Kniznaja letopis*, *Letopisz gazetnüh sztatej* és a *Letopisz zszurnalnüh sztatej* című hasonló jellegű kiadványokra emlékeztet. Összeállításuk a Központi Állami Könyvtárba befutó kötelespéldányok alapján történik. A feldolgozott anyag 34 tárgykör szerinti csoportokra oszlik. A leírt címek mindkét közlőnyben sorszámozott rendben követik egymást, a közkézen forgó KLENOV, A. V. féle kézikönyv fordítása (*Bibliotecsnaia tehnika*) alapelveinek és az általánosan elfogadott bibliográfiai szabályoknak megfelelően. A szakcsoportokon belül legelől a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveit találjuk, ezután a párthatározatok és a kommunista és munkáspártok vezetőinek munkái következnek. Az anyag többi része a megszokott betűsoros elredezésben lelhető fel.

A könyvek bibliográfiája (A sorozat) a decimális rendszerű szakjelzetet is tartalmazza s ezzel a könyvtárak szakkatalógusainak egyöntetűségét kívánja biztosítani. A több tárgykört felölelő könyvek megfelelő számú szakjelzettel szerepelnek, vagy a közlőny témacsoportjain belül többször előfordulnak, de sorszámot csak az első, fő csoportban kapnak, míg a többi esetben utalással (vezi nr . . .) igazodhatunk el. Minden egyes füzet végén betűsoros névmutató és külön betűsoros címmutató található. (Régebben negyedévenként jelent meg egy-egy ilyen mutató). A bibliográfiai leírásán kívül

a nyomda, példányszám, terjedelem, alak és az ár is fel van tüntetve. Legvégén, szögletes zárójelben a központi köteles példány raktárban kapott helyrajzi szám áll.

A folyóirat és hírlapcikkek szelektív bibliográfiája (B sorozat), a legfontosabb időszaki kiadványok cikkeit tartalmazza. A füzetek elején a feldolgozott folyóiratok és hírlapok felsorolása található, az alkalmazott rövidítésekkel. A hírlapcikkek kiválogatása főképpen a fővárosi napilapok alapján történik, míg a folyóiratok között több vidéki kiadvánnyal is találkozunk. Nem szerepelnek a kimondottan szakfolyóirat-cikkek (orvosi, technikai), mivel ezek rendszerezése szakbibliográfiák feladata. A könyvek leírásához hasonlóan, ha valamely cikk két vagy több témacsoportban szerepel, teljes leírást és sorszámot csak az első esetben kap, míg a következőkben utaló igazít a fő leíráshoz. A szakcsoportokon belül az önálló hírlap és folyóiratcikkek, majd a könyv, film és színházi ismertetők szerepelnek. A könyvismertetések a szerző nevével, a filmek ismertetései a film címe alatt van felvéve, végül az ismertetés írójának neve zárójelben, a leírás végén található.

A román nemzeti bibliográfia említett két sorozata, a könyvek bibliográfiája és a folyóiratok repertóriumma ma már nélkülözhetetlen alapot képez minden olyan bibliográfiai tevékenységhez, mely a mai romániai kiadványokat dolgozza fel.

GÁBOR DÉNES

NDK könyvkiállítás. Ez a kiállítás nagyszabású demonstrációja annak a szoros tudományos, technikai és kulturális kapcsolatnak, amely az NDK-val összefűz bennünket.

„Könyvkiállításunk célja, hogy széleskörű áttekintést nyújtson a magyar könyvbarátoknak az utóbbi évek könyvterméséből... Ez a reprezentatív könyvanyag, — mintegy 1500 kiállított mű, azonban természetszerűleg csak korlátozott válogatást tartalmazhat, hisz csupán az 1965-ös esztendőben kb. 5500 könyv jelent meg országunkban, több mint 96 millió példányban” — vallja a kiállítás katalógusának előszava.

Ezt a hatalmas anyagot nagyjából két jól elkülöníthető részre osztva állították ki a Könyvklub helyiségeiben. A földszinten: ismeretterjesztő irodalom, zene, tánc, színház, film. Továbbá: képzőművészetek, iparművészet, nyelvészet, irodalomtudomány és szépirodalom. Az emeleten: történelem, politikai irodalom, természettudományok, és alkalmazott tudomány, útikönyvek.

A könyvek külső és tartalom szempontjából egyaránt méltó reprezentánsai a német szellemi életnek. Gondos, szolid, nívós munka valamennyi; sok darab remeke a könyvművészetnek. Ekkora és ilyen szép anyagból szinte lehetetlen objektív mércével egyeseket kiemelni, még illusztrációként is. De vállalva a szubjektivitás veszélyét, hadd említsük meg a *Musikgeschichte in Bildern* négy kötetét, az *Allgemeine Geschichte der Kunst* és a *Geschichte der russischen Kunst* köteteit. Küllemét és anyagát tekintve rendkívül megkapóak a *Buchkunst* és a *Buchgestaltung* bibliofil értékű albumai. Impozáns a *Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung* nyolc kötete, remek bordó-fehér borítóban, gyönyörű betűivel. És a nagyok mellett a kicsit is megemlítve: láttunk a gyermekkönyvek között egy bájos, ajánlóbibliográfia-jellegű kiadványt: *Schöne Kinderbücher aus der DDR* címmel. Mintegy ötven gyermekkönyvből ad ízelítőt két-két oldalon: címlap, rövid leírás és illusztrációk közlésével. Nagyon örülnénk, ha magyarul is megjelenne valami hasonló.

Végül a gazdag fordítás-irodalom, amelyet térben-időben egyetemes igény jellemez: Aiszkhülosztól DANTÉN és SHAKESPEAREN át CAMUS, SOLOHOV és HEMINGWAY-ig.

Örömmel láttuk, hogy a fordított munkák között milyen gazdagon van képviselve nemcsak a klasszikus, hanem a kortárs magyar irodalom is: PETŐFI, ADY, JÓZSEF Attila, MIKSZÁTH, MÓRICZ mellett — DÉRY Tibor, VERES Péter, FEJES Endre, THURY Zsuzsa stb.

A technikai részrel kapcsolatban kell egy megjegyzést tennünk: a katalógus nehézkes, felépítése nem követi a kiállítás menetét. De ha már ilyenre sikerült, elkelt volna elébe egy rövid mutató az eligazodás megkönnyítésére.

Az NDK kiadványok állandó segítői napi tudományos-technikai-kulturális munkáknak. A kiállított könyvek nagy többségét jól ismerjük az utóbbi évek könyvkiadásaiból is. Ennek a kiállításnak jelentősége seregszemle volta, és az az imponáló szellemi és műszaki apparátus, amely méreteiben is hatalmasan feltérképezi és birtokba veszi az embert, és az élet egészét.

H. LAKATOS ÉVA

Francia könyvkiállítás. Két, ültében háttal egymásnak támaszkodó, elmerülten olvasó figura. Mellettük franciául az elévülhetetlen figyelmeztetés: „Egy olvasó ember kettőt ér”. A francia könyvkiállítás plakátja ez, amely elsőnek ötlük a belépő szemébe. Szép és rögtönzöttnek tűnő voltában is maradandó élmény. Egy gazdag és nagy kultúrájú nép imponáló könyvterméséből minden különösebb szisztema nélkül felmarkoltak egy csoportot és tematika szerint csoportosítva tárták a látogatók elé. Mert arra az egyre ügyeltek, hogy a könyvtérmet legjavát mutassák be.

Az első tárlón a látogatóktól már megbontott rendben, tarka összevisszaságban, — hangulatkeltésnek kitéve — lakáskultúrával és művészettel foglalkozó folyóiratok.

A további tárlókon gyermekkönyvek. Jeanne d'ARC lovon, pompás páncélban, sugárzó arccal, mellette a nálunk is népszerű gyermeklap, a *Vaillant* figurái.

Két tarka mesekönyv között a Szárnyas Fifi mulatságos ábrázata, mellette EXUPÉRY *Kis hercege*-nek halvány finom arca.

Felvonul Franciaország gazdag történelmi múltja mellett a természet világát és a Föld exotikus tájait leíró történetek sokasága.

A tankönyvek. Bámulatosan szép, küllemét és tartalmát tekintve is páratlanul gondos munka valamennyi. A szemléltetés ötletessége, a színek gazdagsága, a didaktika okossága. Ilyen tankönyvekből öröm tanulni biológiát, történelmet, földrajzot egyaránt.

Az év 50 legszebb könyve tárlója. Valóban megérdemlik a jelzőt. A legérdekesebb, hogy nem csupán luxusigényességgel kiállított könyvek szerepelnek ebben a csoportban. Kiemelkedően szép egy pazar kiállítású PICASSO-album, és egy művészettörténelmi *Guide* gyufaskatulyányi reprodukciókkal. A legimponálóbb és leglátványosabb rész azonban a művészeti könyvek együttese. Itt bármilyen előkelő ízlés nyilvánul meg a könyvek külső formájában, annak aki belelapoz a tobzódó gazdagság és a lenyűgöző szépség marad az alapélménye. Franciaország katedrálisai az egyik albumban, kontrasztként egy PICASSÓ s mellettük egy hatalmas, kétkötetes gyönyörű album az ókori görögség táncművészetéről.

Az ismeretterjesztő és zsebkönyvsorozatok is irigységet keltenek. A zsebkönyvsorozatok ügye nálunk még csak most van a megvalósulás kezdetén. Szeretnők, ha a magyar zsebkönyvsorozatok tartósság és olvashatóság tekintetében szolidabbak lennének, mint ezek, amiket itt láttunk. Mindenesetre nagyon nehéz elvonatkozni egy ilyen 40—50 kötetes sorozat hatásától, amikor a tarka-fényes címlapokról olyan nevek ragyognak villámlóan, amelyek az európai kultúrát jelentik: APOLLINAIRE és CHATEAUBRIAND; FLAUBERT és MONTAIGNE; COCTEAU és PASCAL; PICASSO és ZOLA és a többiek . . .

A könyvek kötése és tipográfiája minden igényt kielégít. Túlnyomó többségükkel azonban az a gondolat is felmerül: vajon ki tudja megfizetni? A statisztikák tükrében

úgy tűnik: mi inkább olvasó nép vagyunk, mint a francia. Bár igaz: a könyvkultúra sok területén nem keveset tanulhatunk tőlük. Különösen áll ez a papír, a nyomdai kiállítás és kötés; a sorozatok dolgára és leginkább a képes kiadványok színvonalára.

Az összbnyomás tehát rendkívül kedvező és külön öröm a Francia Intézetnek az az ígérete, hogy a közeljövőben egy nagyobb szabású kiállításra is sor kerül, amelyen műszaki könyveket is kiállítanak.

H. LAKATOS ÉVA

Olvashatatlanná válnak a Holt-tengeri tekercsek. ALLEGRO, a manchesteri egyetem tanára bejelentette, hogy az egyetemen őrzött páratlan értékű 2000 éves Holt-tengeri tekercsek a levegő hatására egyre sötétednek és egyre kevésbé olvashatók. A régész szerint elkerülhetetlen ez a jelenség és egyelőre tenni sem lehet ellene. Úgy véli azonban, hogy ha a betűk teljesen eltűnnek, infravörös sugarakkal továbbra is el lehet majd olvasni, őket. ALLEGRO azt is megállapította, hogy a tekercsek restaurálása közben az Egyesült Államokban néhány hibát követtek el: egyes töredékeket megfordítva állítottak be a szövegbe. (N)

Restaurálták az Olmützi Bibliát. Az 558 éves Olmützi (Olomouc) Bibliát sok évi munkával teljesen restaurálták. A biblia 73 képes illusztrációjáról diafelvételeket készítettek, hogy a kutatók tanulmányozhassák az eredeti példány rongálása nélkül. (N)

SZEMLE

Staud Géza: A magyar színháztörténet forrásai Bp. 1962—63. Színháztudományi Intézet I. rész. (Szövegkönyvek, Színlapok. Zsebkönyvek.) 89 l., 8 t.; II. rész (A színházi sajtó, Emlékiratok, levelek. Levéltári anyagok) 82. l.; III. rész. (Képes ábrázolások. Jogszabályok. Tárgyi emlékek. Egyéb források. Szakirodalom.) 119 l. (Színháztörténeti Könyvtár 6, 8, 9. sz.)

STAUD Géza könyve egyedülálló nemcsak a magyar, de a külföldi szakirodalomban is. Nem ismerek még egy olyan művet, mely ilyen teljességgel tárná fel ennek a bonyolult tudományágnak forrásanyagát. De sokkal többet ad egyszerű ismertetésnél. Az anyagot nemcsak felsorolja, és világos áttekintésben rendszerezi, hanem forrásértékét megvizsgálva beállítja egy tudományos értékrendbe. Még tovább megy ennél: regisztrálja a források eddigi feldolgozásait és megjelöli az elvégzendő feladatokat. Végigkíséri az anyag provenienciáját, vándorlását, jelenlegi elhelyezését s ezt nemcsak ismerteti, hanem bírálja is, rámutatva a hiányosságokra és az anyag fennmaradásának és használhatóságának biztosításához szükséges teendőkre. És teszi mindezt kristálytisza egyszerűséggel és áttekinthetőséggel, mellőzve a tudományos tolvajnyelv elkődösítő eszközeit.

A bevezető fejezetben rövidrefogva ismerteti a magyar színháztörténet módszertanát anélkül azonban, hogy bármilyen lényegeset mellőzne. Az egyes fejezetek az ismertett forrásanyag megfelelő ágának fogalmi meghatározásával kezdődnek, amely nemcsak rendkívül szabatos, hanem érvényesül benne a gyakorlati színházi ember szaktudása és széleskörű tapasztalata, amely itt szerencsésen egyesül a tudós iskolázottságával, a tanár világos előadó készségével és az író stílárús művészetével.

A könyv legérdekesebb fejezete talán mégis a szövegkönyvekről szóló rész. Ahogy ezeknek válfajain átvezet a rendezőpéldányoktól a cenzúrapéldányokig, a gyakorlati rendező tudása és meglevenítő ereje mutat-

kozik meg, aki mindenesetre másképp viszonyul az anyaghoz, mint aki csak a könyvtári polcokról ismeri. De sok mindent lát meg a többi anyagban is, ami az egyszerű szemlélő figyelmét könnyen elkerüli. Erre egy példát idézek a színlapokról szóló fejezetből. Az a körülmény például, hogy a Vígszínház hosszú éveken keresztül nem foglalkoztatott jelmeztervezőt, hanem a ruhákat a legnevesebb fővárosi szabócégeknél készítette s ezeknek nevét hirdette színlapjain is, rendkívül jellemző a tőkés színház sznobizmussal kevert üzleties szemléletére. Legszebb fejezete a színészmemoárokról szóló. Ezek forrásértékét vizsgálva leszögezi, hogy íróik számára az emlékirat csak a szerepjátszásnak egy különös formája.

De mégis ez az egyetlen fejezet, ahol a teljességre törekvés folytán az anyag urrá lesz a szerző felett s a memoárok sekélyes tömege fárasztó felsorolássá válik. S talán itt van a könyv egyetlen tárgyi tévedése is. BLAHA Lujza emlékiratainak napló része ugyanis nem valóságos napló, mint ezt a szerző véli, hanem fiktív napló, ami kiderül, ha adatait egyéb források kétségtelen hitelességű anyagával összevetjük s így csak ellenőrzéssel használható.

A STAUD Gézától felmért, rendszerezett és kritikailag megrostált anyag bel- és külföldön a legkülönbözőbb lelőhelyeken van szétszórva. Tárolása, nyilvántartása, használhatósága az esetek kisebb részében kielégítő és sok esetben fennmaradása sincs kellőképp biztosítva. Mindenesetre sokat javított a helyzeten az Országos Színháztörténeti Múzeum s a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti osztályának megnyitása. Ez utóbbi a magyar színháztörténet írott emlékeinek leggazdagabb lelőhelye, ahol az anyag a történeti szempontok figyelembevételével szakszerű feldolgozásban áll a kutatók rendelkezésére. A rendezési elv az egyes színházakat s ezeken belül az egyes előadásokat mint egységeket kezeli és minden rájuk vonatkozó anyag lehetőség szerint együtt lelhető fel. Az ilyen minta-

szerű gyűjtemény a Vígszínház anyaga, mely egyszerre és szinte hiánytalanul került ide 1950-ben s magában foglalja a színháznál használatos szövegek könyvek összes válfajai mellett a teljes színlap- és iratanyagot is. Szinte csodálkozunk, hogy ennek az annyira korjellemző színháznak még nem akadt történetírója. A pesti Népszínház anyaga 1954-ben hosszú hányattatás után került az osztályra. Ennek során a színlapanyag a Szabó Ervin Könyvtárban maradt, a kísérő leltárban felsorolt első 105 szövegek könyvet az Operaház tartotta vissza azon a címen, hogy ezek operák, végül az addig egységesen kezelt anyagot a Széchényi Könyvtárban tovább bontották, amennyiben a darabok zenei anyagát a Zeneműtárba vitték át. A sok hányattatás következtében az anyag súlyos károkat szenvedett, számos mű elveszett, megcsönkült és megrongálódott.

De ez csak egy kirívó eset. Nem található meg ma már a *Mesterséges Kavaszás* 1784. szeptember 14-i színlapja, melyet HARSÁNYI István 1913-ban a Fővárosi Könyvtár anyagából közölt. Nem lehetők fel a Kisfaludy Társaság Ereklyetárában PETRIK András jelenetképei a pesti német színház előadásairól, melyeket 1923-ban facsimilében közöltem, (*A pesti és budai német színház története 1812–1847-ig*) és így tovább. A kérdés most már az, hogy kellő biztosíték van-e most az ilyen alkalodások megelőzésére? A Nemzeti Színház operai szövegek könyvei, a Népszínház anyagának egy része, egyéb ma már történeti értékű anyaggal együtt az Operaházban vannak, ahol sem raktározásuk, sem kezelése, sem nyilvántartásuk nem szakszerű és a kutatás számára sem hozzáférhető. Az államosítás ellenére regionális szempontok érvényesülnek az anyag elhelyezésében, ami a kutató munkáját föltöbb megnehezíti. Így pl. a Színház-történeti Osztály nemzeti színházi színlapsorozatának hiányzó első két kötete a Veszprémi Múzeumban, a debreceni színház szövegek könyveinek egy része a Színház-történeti Múzeumban, a másik fele bálákba kötve a debreceni egyetemi könyvtár egyik raktárhelyiségében van. STAUD Géza könyvének egyik nagy érdeme, hogy ezekre és több hasonló esetre felhívta a figyelmet, amit remélhetőleg hamarosan orvoslás fog követni.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

Bibliothek und Wissenschaft. Ein Jahrbuch, herausgegeben von Heidelberger Bibliothekaren. Band II. Wiesbaden, 1965. Otto Harrassowitz.

A heidelbergi könyvtárosok nemrégén megszületett évkönyvének már a második kötete jelent meg. Az első kötet is sejtettette, hogy az évkönyv egyik célja nem publikációs lehetőség teremtése, a helybeli könyvtárosok számára, hanem a provinciális kötöttségekkel ellentétben, mind témáiban, mind szerzőiben, nemzetközi szempontok irányítják. A heidelbergi egyetemi könyvtár könyvtárközi kölcsönzéséből statisztikákkal foglalkozó tanulmány mellett (Heinz Martin WERHAHN, mely az évkönyv előző évi kötetében szereplő cikknek (Walter KOSCHORRECK: *Das gegenwärtige Bild des deutschen Leihverkehrs von einer Universitätsbibliothek aus gesehen*) folytatása és kiegészítése, találunk benne személyes megemlékezést (Siegfried Joost: *Erinnerung an Joris Vorstius*), dolgozatot a 15. és 16. századi magyar nyomdászokról (Borsa Gedeon), beszámolót a japán egyetemi, főleg teológiai könyvtárhálózatról (Walter HENNS), kísérletet liturgikus kéziratok egy csoportjának lokalizálásáról és keletkezésük sorrendjének megállapításáról (Wolfgang IRTENKAUF), vázlatot a nancyi egyetemi könyvtár történetéről (Albert KOLB) és Ewald JAMMERS terjedelmes elméleti munkáját a középkori hangjelzés, a neumák keletkezéséről és alkalmazásáról.

Magyar szempontból elsősorban BORSZA Gedeon cikkéről kell megemlékeznünk, amely az 1600-ig, az akkori történelmi Magyarország területén működő nyomdászokat sorolja fel működésük helye és ezen belül időrendje szerint, feltünteti, hogy jelenlegi tudomásunk szerint hány mű jelent meg nyomdájukban és felsorolja a rájuk vonatkozó irodalmat. Az összeállításnak különös értéke a regiszter, amely a hely- és személynevek összes előforduló formáját feltünteti.

A történeti jellegű tanulmányok közül még W. IRTENKAUF munkáját szeretném kiemelni (*Noch einmal: Über die Herkunft des sogenannten St.-Blasien-Psalters*). Az első rész az évkönyv 1964-es kötetében jelent meg. A német könyvművészet 13. századi tűzhelye Weingarten volt, ahol a Berthold-misszálé mestere működött. A másik központot, mely jelentőségében Weingartent megközelítette, a hirsau reformmozgalomhoz csatlakozott kolostorok képviselték. Harry BOBER, a New York-i egyetem professzora, 1963-ban új német másoló- és könyvdíszítő-iskola felfedezését publikálta, melyet egy 13. századi zsoldároskönyv kalendárium alapján St. Blasien kolostorra lokalizált. Közkeletű igazság, hogy a liturgikus kódexek helyszerinti meghatározását a kalendárium és a litánia segítségével lehet elvégezni, ha a

scriptor- vagy possessor-bejegyzés ehhez egyértelmű támpontot nem ad. A nehézség azonban mindig a helyi fő- és mellékkultuszok ismerete, ezeknek kisugárzási iránya és távolsága, kéziratos rögzítésük különböző módja. Az ismeretanyag és az adatok felhasználása, mellyel IRTENKAUF, a Württembergi Tartományi Könyvtár (Stuttgart) kézirattárának vezetője, az ún. St. Blasien-i zsoltároskönyv keletkezési helyét Berauban jelöli meg és az összehasonlításához használt kéziratok egy részének lokalizálását is elvégzi, illetve helyesbíti, nemcsak imponáló és példászerű, hanem sok szempontból új is. IRTENKAUF hangsúlyozza, hogy a szentek neveinek nem egyszerű előfordulása a döntő, hanem bizonyos csoportosan ismétlődő ünnepeknek egymáshoz való kapcsolata, mely a kultusz különböző fokozatát mutatja.

Nagyon érdekes az a kép, melyet Walter HENSS már említett cikke (*Theologische Studienbibliotheken in Japan*) általában a mai japán könyvtárügyről: az ultramodernség és a megmerevedett tradíciók különös egymásmellettéléséről ad. A könyvtár-épületek nem egyszer üveg-, acél- és betoncsodák, a belső technikai munka és az adatfeldolgozás messzemenően automatizált, de az olvasó és a könyv közötti távolság oly nagy, hogy az olvasótermekben legtöbbször semmilyen kézikönyvtár sincs, ahol pedig van, használata ott is csaknem kölcsönzéssel egyértelmű adminisztrációhoz van kötve. HENSS tanulmánya beszámol még az egy idő óta európai és amerikai szakemberek segítségével folyó (a szerző is ilyen missziót teljesített) korszerűsítésről és a már mutatkozó eredményekről.

A cikkekben megnyilvánuló sokszínűség természetesen nem enged érvényesülni valamilyen egységes, előre meghatározott szerkesztői szempontot, de ez a *Bibliothek und Wissenschaft* köteteinek nem is célja. Az évkönyv — a szerkesztőség kifejezett szándéka szerint — a Robert NAUMANN-tól (1840—1870) kiadott első könyvtáros folyóiratnak (*Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Literatur*) hagyományait követi, helyet adva minden olyan tanulmánynak, amely a könyvtárral, állományokkal és a velük kapcsolatos kutatásokkal foglalkozik.

VÍZKELETY ANDRÁS

Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht. Im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek hrsg. von Hans Striedl und Joachim Wieder. Wiesbaden, 1965. Harrasowitz, 532 p.

Az emlékkönyv egyik bevezetője, a „tabula gratulatoria” mutatja, hogy Gustav HOFMANN népszerűsége túllép országai határain: szovjet, lengyel, magyar, jugoszláv és bulgár könyvtárosok neveit látjuk ott közvetlen kollégái és a nyugati könyvtárosvilág nagy nevei mellett. Az ünnepelt, a Bajor Állami Könyvtár újjáépítője, a bajor könyvtárak közel két évtizeden át (1947—1965) főigazgatója, az IFLA elnöke (1958—1965) az elismerést nem tudományos, inkább szervező munkásságával érdemelte ki: szinte a semmiből teremtette újjá a bajor könyvtári szervezetet.

Az emlékkönyv három főreszre oszlik: az elsöben könyvtárügyi, a másodikban könyv- és könyvtártörténeti, a harmadikban irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok olvashatók. A szerzői gárda szintén nemzetközi; itt csupán J. CAIN, J. STUMMVOLL, T. KLEEBERG, S. R. RANGANATHAN, M. J. RUDOMINO, A. C. BREYCHA-VAUTIER nevét említjük. Bennünket első sorban az első főresz tanulmányai érdekelnék; a történeti vonatkozású tanulmányok szinte kivétel nélkül első sorban német vonatkozású részletkérdéseket tárgyalnak. Az első három tanulmány a Bajor Állami Könyvtár 1945—1964 közti történetével, ill. az ún. „müncheni szakrendszer” másfél százados múltjával foglalkoznak. A tanulmányokat bőséges statisztikai mellékletanyag egészíti ki. — Kiemelkedően érdekesek azok a tanulmányok, melyek könyvtárigazgatási és könyvtári gyakorlati kérdéseket érintenek. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatója, J. STUMMVOLL könyvtára nyomatványtárának katalógustörténetével ismert meg az 1501—1929 közötti időszakban. Tanulságosak azok a statisztikai adatokkal kísért megállapításai, melyeket a régi katalógus modernizálásával kapcsolatban tesz, bemutatva azt a hatalmas műszaki apparátust, mely egyedül nyújt reményt e munkálatok kívánt módon történő befejezéséhez. — T. KLEEBERG, az uppsalai Egyetemi Könyvtár igazgatója *Egy egyetem könyvtári hálózata, mint egység* címen aktuális, mindenütt nehezen rendezhető kérdéstről ír. Sorai világosan utalnak az ott is meglevő, a miénkhez hasonló nehézségekre s első sorban arra, hogy ezek csupán és egyedül a beszerzési, állománymegővési és személyi hitelek lényeges emelésével (s nem szervezéssel, átszervezéssel!) oldhatók meg. Ugyanezt a kérdést érinti az új frankfurti egyetemi könyvtári épületről írt tanulmányában C. KÖTTELWESCH, a neves bibliográfus is. A nálunk is ismert Gisela von BUSSE a gyűjtőkörégyeztetés mindenütt bonyolult kérdéséről értekezik. H. LIEBAERS (Belga Nemzeti Könyvtár) figye-

lemre méltóan gyakorlati tanácsokat ad a könyvtárakban rendezendő kiállításokkal kapcsolatban. — Elméleti szempontból érdekes P. SCHERRER (Központi és Egyetemi Könyvtár, Zürich) tanulmánya *Az idő a könyvtárosi hivatásban* címmel: a könyvtár időhöz kötött, de egyben időtlen művelődési jelenségként nem csupán használóit, de szolgálait, a könyvtárosokat is alakítja jellemben, formálja az időtlenségben, őrzi meg a pillanatok hatásától s neveli a tudás végtelenségének tudatára. M. J. RUDOMINO asszony (Össz-szövetségi Állami Idegennyelvű Irodalmi Könyvtár, Moszkva) könyvtára történeti múltjáról, funkciójáról és szervezeteről tájékoztat érdekes soraival.

A könyvtárügyi tanulmányokhoz hasonlóan érdekes és elmélyült történeti értékezések méltóan csatlakoznak az első főrészhez s járulnak hozzá ahhoz, hogy elmondhassuk: a Bajor Állami Könyvtár méltóan ünnepelte újjászervező főigazgatóját.

TÓTH ANDRÁS

Hubay Ilona: Incunabula der Universitätsbibliothek Würzburg. Wiesbaden, 1966. Harrasowitz. XVI, 516 l. 5 t.

A nemzetközi ősnymotványirodalom egy újabb, igen értékes gyűjtemény mintaszerű feltárával lett gazdagabb a würzburgi Egyetemi Könyvtár katalógusának megjelentetésével.

A rövid történeti bevezetéből megtudjuk, hogy milyen rendkívül változatos és viszontagságos volt az 1402-ben alapított főiskola, majd 1582-től würzburgi egyetem könyvtárának sorsa. A hercegei várost 1631-ben a svédek fosztották ki. Mintegy ezer egykori würzburgi kötetet őriz ma is az uppsalai egyetemi könyvtár, közel félezeret pedig a gothai Landesbibliothek. De a 42 soros GUTENBERG-féle biblia egyik papírpéldánya is Würzburgból került a londoni British Museumba. Magát az egyetemi könyvtárat rendkívüli módon gazdagította a XIX. század elejei szekularizációból származó könyvanyag, amelyek között mintegy 4000 ősnymotvány is volt. 1945-ben a várost ért bombatámadás során elégett az egész könyvtár. Így korábbi katalógusok hiányában ma már a hiányok sem állapíthatók meg. HUBAY Ilona mostani kötete 2232 ősnymotvány 2890 példányáról ad számot.

Miután az ősnymotványoknál ma már gazdag irodalom áll rendelkezésre, amelyek pontos leírást adnak a művekről, a korszerű katalógusok a korábbi bibliográfiai ismertetés helyett magukról az illető gyűjteményben őrzött példányokról

számolnak be részletesebben. Így történt ez esetben is: bibliográfiai leírás helyett pontos irodalmi utalásokat talál a kötet használója. (Érdekes és helyes megoldás, hogy a British Museum katalógusára csak a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* által még nem publikált művek esetében történik hivatkozás.) Fokozott hangsúlyt kaptak az ismertetés során a kötetek egykori tulajdonosaira, a könyvvásárlásra, ill. ezek időpontjára vonatkozó bejegyzések. A XV. és XVI. századi kötések esetében pedig a szerző, amennyire ezt a szakirodalom már felderítette, a könyvkötőmesterek meghatározására is törekedett.

A bibliográfiai célok fentebb ismertett, terjedelemben korlátozott volta azonban nem csökkentette a szerző igényességét. Így — ha ennek szüksége mutatkozott — kiegészítette (pl. 2029. sz.), ill. korrigálta a korábbi szakirodalmat (pl. 1512. sz.), vagy új adat alapján (datált bejegyzés) annak meghatározását pontosabbá tette (pl. 3. sz.). A proveniencia, ill. a könyvkötőműhelyek mutatója a kötet kimagasló értékeit képezik; ebben módszeranilag is például szolgálhat más hasonló kiadványnak. A katalógus használói nyilván haszonnal forgatták volna, ha a Hain és a GW-számkonkordancia kívül még a többi fontos szakirodalomról (COPINGER, REICHLING stb.) is hasonló áttekintést kaptak volna. Nem lett volna érdektelen, ha a korábban teljesen ismeretlen ősnymotványok felől, amelyek pontos leírással szerepelnek (pl. 2127. sz.), ugyancsak külön tájékoztatást kaptak volna az olvasók. Ezek elhallgatása túlzott szerénységnek tűnik.

Más külföldi ősnymotványkatalógus ismertetőjének mindig hálás terület az ottani hungarikák felkutatása és az azokban majd mindig felbukkanó hibák kiigazítása. HUBAY Ilona műve esetében természetesen ez nem adatik meg: GEORGIUS DE HUNGARIA, OSWALDUS DE LASCO és PELBARTUS DE TEMESVÁR neve alatt tíz jól ismert kiadás 12 példánya *Régi Magyar Könyvtár*-ra való hivatkozással (III. 37, 41, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 81, 82) áll.

A kötet nyomdai megjelentetését rendkívül vonzó: jó papíron, szép betűkkel (eltekintve a más betűtípusból „beugró” egyetlen „pro”-ligatúráról) ízléses szedés. A rendkívül dekoratív illusztrációk különösen szépen sikerültek.

Ezek egyikéhez (2. sz.) kapcsolódik e sorok írójának megjegyzése, amely Hieronymus SCHENCK würzburgi költő könyvjegyet ábrázolja, és amelyet HUBAY Ilona (516. l.) SCHREIBER-re hivatkozva (SCHREIBER, W. L.: *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts*. Bd.

IV. Leipzig 1927, Nr. 2039e) 1500 tájára datált. Azonban SCHREIBER leírása SCHENCK egy másik exlibrisére vonatkozik. A würzburgi egyetemi könyvtárban található könyvjegyen fametszetes családi címer felett egy, alatta pedig két sornyi szedett szöveg áll. Az abban alkalmazott betűtípus alapján meg lehet kísérelni előállítási helyének és idejének meghatározását. A bastard betűk az ósnyomtatványok HAEBLER-féle típusrepertóriumában két helyen fordul elő: Bécsben Johann WINTERBURGER-nél és Würzburgban Martin SCHUBART-nál. Egy würzburgi költőnek würzburgi könyvtárban fennmaradt exlibrise esetében aligha problematikus, hogy ez esetben melyik nyomdára kell gondolnunk, azonban ezt a két műhelyben használt azonos betűtípusban mutatkozó kisebb eltérések is bizonyítják (pont a sorbázis felett, az „i” betű felett vessző stb.), amelyet éppen a legutóbb sikerült egy cikkemben tisztáznom (*Wiener Typenmaterial zu Anfang des 16. Jahrhunderts im Maingebiet*. — Gutenberg-Jahrbuch 1966). Az ebben részletesen kifejtett tapasztalatok szerint a betűtípus kopottsági foka alapján kikövetkeztethető, hogy a könyvjegy a würzburgi SCHUBART-féle nyomdában, amelynek ez a 15. számon tartott terméke, 1510–15 táján készült.

BORSA GEDEON

Mistler, Jean: La Librairie Hachette de 1826 à nos jours. Paris 1964. Hachette, 407 l., 33 t.

Louis HACHETTE vagyontalan vidéki polgári családból származott. Tanári pályára készült, de az Ecole Normale Supérieure ideiglenes megszüntetése 1822-ben félbeszakította tanulmányait. Négy évvel később 14 ezer frankért megvásárolt egy kis könyvkereskedést Párizsban, amelyet közel négy évtizedes munkával Franciaország egyik legtekintélyesebb könyvkiadójává fejlesztett. Nagyon szerényen indult: 1828-ban még egyetlen segéddel dolgozott és a júliusi forradalmat követő válságban csak alig-alig állt meg a lábán. Amikor meghalt, az évi forgalom meghaladta az évi egymillió aranyfrankot és az alkalmazottak száma a 160-at. Temetésén jelen volt a kormány két tagja is. Pályafutása tehát figyelmet érdemel, ha ebben a korban nem is mondható éppenséggel ritkának. Milyen módszerekkel érvényesül egy könyvkiadó a kapitalista konjunktúra kezdődő virágkorában?

HACHETTE elég tipikus módon alapozta meg szerencsését: sikerült meglovagolnia az 1833-as elemi iskolai törvényt és ráve-

tette magát a tankönyvkiadásra; rövidesen többszáz ezres tételekben kapott megrendeléseket, és ezzel belépett a számottevő kiadók sorába. Az új igényekhez mindig gyorsan alkalmazkodott; jellemző pl., hogy Algéria meghódítása idején egyszerre arab vonatkozású művek jelennek meg HACHETTE kiadásában. Az igazi „nagy üzlet” azonban csak 1852-ben következett, ekkor honosította meg az angol W. H. SMITH találmányát Franciaországban: a pályaudvarokon nyitott fiókküzleteket, az ún. Bibliothèques des Chemins de Fert. Az összes vasúttársaságtól sorra koncessziót szerzett, és azóta az ország valamennyi utasát az HACHETTE-cég látta el könyvvel és folyóirattal. A továbbiakban ez a monopólium biztosította a vállalat gyors és aránylag gondtalan felvirágzását. A századfordulón már közel 1200 lerakata működött szerte az országban, vasútállomásain összesen több millió frankos forgalommal. Jelentőségüket mutatja, hogy 1896 után a vasúti könyvtárakból képviselőházi ügy lett, amidőn a FLAMMARION és a FASQUELLE-cégek a kormány támogatásával próbálták megtörni — sikertelenül — az HACHETTE egyeduralmát.

A cég még az alapító életében családi részvénytársasággá alakult és az első világháború végéig ezt a formát tartotta meg. A fellendülés töretlenül folytatódott az utódok alatt is; legjelentősebb állomása 1897-ben a Messageries Hachette meg alapítása, amely két hatalmas hírlapterjesztő iroda elnyelésével született és újabb jól jövedelmező monopóliumot jelentett; továbbá a világháború idején két nagy kiadó, a HETZEL és a LAFITTE beolvasztása. 1919-ben szükségessé vált a vállalat alapítójének nagybörméretű növelése, és ennek kapcsán az HACHETTE et Cie valószínűs részvénytársasággá alakult át Librairie HACHETTE néven. Ez a változtatás azonban mindmáig nem érintette a kiterjedt HACHETTE-dinasztiát vezető szerepét. A két világháború között egyre nagyobb mértékben hatolt be HACHETTE a külföldi piacokra és jelenleg a francia sajtótermékek exportjának 63%-át bonyolítja le. Fejlődése különösen az utóbbi években gyorsult meg: 1954 óta részvénytöbbsége révén irányítása alá vonta a Grasset, a Fayard, a Fasquelle és a Stock kiadókat, valamint számos lapkiadót is. Rajtuk kívül azonban különböző üzemek (nyomdák, papírgyárak stb.) egész sora áll az Hachette csoport szoros ellenőrzése alatt.

Ez a mammutvállalat természetesen már régen feladta azt a sajtósági profilt, amelyet Louis HACHETTE alakított ki. A múlt században még bizonyos tudományterületek elsőbbséget élveztek a

kiadó tevékenységében, így a klasszika filológia (auktorok és fordításaik, szótárak stb.), a földrajz (RECLUS és Vivien DE SAINT-MARTIN monumentális művei; az *Année Géographique*), a kor nagy liberális történetírói, MICHELET, TAINE, GUIZOT, DURUY számos művükkel; a kiadó nagyobb vállalkozásai közé sorolhatjuk LITTRÉ monumentális értelmező szótárának, valamint a LAVISSE-féle francia történetnek a közreadását is. A szépirodalom aránya is egyre jelentősebb lett, különösen a LECOQ kiadó anyagának 1855-ben történt megvétele után. Így került az Hachette szerzőinek sorába pl. George SAND, V. HUGO, T. GAUTIER és mások. A fordításokban eleinte az angol szerzők foglalták el az első helyet (közöttük is DICKENS), de az 1880-as években már szinte valamennyi európai nyelvből fordíttatnak, s megjelentetik pl. JÓKAI Új földesurát is. A kezdeti profilhoz sorolhatnók még a gyermek- és ifjúsági irodalmat és nem utolsósorban az útikönyveket (Guides JOANNE, Guides BLEUS), amelyekben az Hachette mind a mai napig tartja monopolhelyzetét.

A reprezentatív megjelenésű kiadvány, amelynek legfontosabb közlendőit a fentiekben foglaltuk össze, a cégalapító Louis HACHETTE halálának centenáriumára készült a törzst megbízásából. Forrásul a cég irattára szolgált, helyenként kiegészítve és színezve egyéb levéltári és főként publikált anyaggal (levelezések, visszaemlékezések stb.). A szerző számos dokumentumot teljes terjedelmében közöl, olykor indokoltan (pl. DICKENS levelét HACHETTE-hez), többször azonban feleslegesen. Sajnálatos az a panegirikus célnak, amely a műben kezdetől fogva uralkodik. Nyilvánvaló, hogy a szerző túlzott tapintattal és diszkrécióval válogatta anyagát. A koncepció is bírálható. Négy száz oldalon többet vártunk a múltól, mint adatok és dokumentumok halmazát, amelyben még egy index sem könnyíti meg a tájékozódást. Index helyett csupán az HACHETTE-dinasztia leszármazási tábláját találjuk, a szövegben is hemzsegnék az apró és érdektelen családtörténeti kitérők házasságkötésekről, születésekről, birtokvásárlásokról és egyébről, a múlt századi német elbeszélő genealógiák modorában. S ez nem csupán az olvasmányosság rovására megy: jóformán semmit sem tudunk meg pl. az alkalmazottak szociális és anyagi helyzetéről, az Hachette és más kiadók viszonyáról, a cég vezetőinek politikai állásfoglalásáról, hogy csak találmányra néhány kérdést említsünk. A „történeti háttér” a szerző számára nem egyéb, mint politikai események ismertetése; a francia gazdasági és szociális helyzet ala-

kulásáról nincs mondanivalója, meg sem kísérli, hogy az Hachette történetét a kapitalista fejlődés szemszögéből vizsgálja.

ENGEL PÁL

Denoyer, Pierre: La presse moderne.

Paris 1965, Presses Universitaires, 126, 2 l. („Que sais-je?” Le point des connaissances actuelles. N° 414.)

A sajtó nemcsak lapjain tükrözi a változó világ folytonos átalakulását, hanem követi ezeket a gyors változásokat a maga megjelenési formáiban is. Alakját, belső és külső kereteit állandóan és gyorsan változtatja; ezért csak nehezen követheti nyomon a megfigyelő, nehezen tud akár csak rövid időre is érvényes, rögzített képet adni róla, másrészt bármennyien is kísérlik meg egymásután ezt a rögzítést, mindnyájuknak van új mondanivalója, vagy legalább új részletadata.

Kis terjedelme ellenére es noha egy nagy példányszámú, népszerűsítő célú „paperback” sorozatban jelent meg, DENOYER könyve is telve van a történezt is érdeklő anyaggal, statisztikákkal és főleg a nagy nyugati lapokat illető gazdasági-technikai vonatkozású felvilágosítással.

Sommás, de mindenre kiterjedő, gyorsan kezelhető kézikönyvnek szánja szerzője, ezért oszlik mindössze két főrésze, amelyek közül az első a sajtót, mint üzemet ábrázolja a jelen pillanat keresztmetszetében (*L'industrie de la Presse*), a második részlet-tablókban mutatja be a legfontosabb nyugati országok és a Szovjetunió sajtóját. Hazánknak nem jut hely ebben a rövid áttekintésben, de a szocialista sajtót, különösen a szovjet hírlap- és folyóirat-kiadási viszonyokat elfoglaltság nélkül ismerteti. Mindenhol a sajtó üzemi-technikai vonatkozásait, anyagi életfeltételeit teszi első helyre. Ezáltal nem válik egyoldalúvá, sőt, a polgári sajtó lehetőségeiről, de költségeiről is reális megállapításokban számol be. A sajtó koncentrációs törekvéseit nem tartja egészségtelennek, általában a hirdetésekre alapozott nagy példányszámú újságoknak a további fejlődésben is nagy jelentőséget tulajdonít, noha méltatja az olyan kivételes orgánumoknak, mint a *Monde* és a *Times*, nagy fontosságát is.

A könyv alapkonceptiójából következik, hogy a sajtó társadalmi szerepéről csak egy rövid befejező fejezetben emlékezik meg.

Néhány pontatlanságát a bevezetőben említett gyors átalakulások teszik érthetővé. Így a munkáspárti *Daily Herald*

megszűnéséről még nem tud, viszont a lap előbbi kiadójának, az Odham-vállalatnak a *Daily Mirror*-csoport által történt felvásárlásáról már igen. A *Manchester Guardian* még ezen a címen is szerepel, néhány soros méltatással a tekintélyes vidéki lapok között — ugyanakkor a mai *Guardian* címen is az országos napilapok között. Az HAVAS-család eredetire nézve még a régi felfogást osztja. Teljes félreértésen alapulhat csak az a megállapítása, hogy a Szovjetunióban 1958 előtt nem volt sajtó a nők számára. És kissé furcsa, hogy a szovjet minisztériumokat népbiztoságoknak (Commissariat du Peuple) nevezi.

Da.

Gabriel—Robinet, L. La censure. Paris, (1965), Hachette, 220, 1 l. (Les grands problèmes.)

A cenzúra története a könyv és a sajtó történetének legkevésbé kidolgozott része. Ami eddig megjelent, csak egy-egy részletét, egy-egy történeti fejezetét dolgozta fel a kérdésnek, vagy éppen csak anekdotikusan, példagyűjteményekkel illusztrálja a cenzúra furcsaságait, eljárásbeli következetlenségeit, alapszabályainak ellentmondásosságát, változékonyságát.

Örömmel kell üdvözölni ezért ezt a népszerű, ismeretterjesztő sorozatban megjelent velős egyszerűségű, élvezetes előadású kis művet. GABRIEL—ROBINET, aki maga is újságíró, az egyik legjelentősebb francia napilap szerkesztője — érdeklődéssel kutatja a cenzúra nyomait egészen az ókorig, kifejtve a könyvek, majd főleg az újságok egyre szigorúbb előzetes vizsgálatának fokozatos kifejlesztését, az egyházi hatóságok kezéből fokozatosan az állami intézmények kezelésébe való átsiklását. A könyvnyomtatás felfedezésétől kezdve főleg a francia viszonyokra fordítja figyelmét és nem áll meg a történeti vizsgálatnál: könyve második része voltaképpen már a jelenkorról szól: a harmadik, negyedik és ötödik francia köztársaság intézményeinek és jogszolgáltatásának a gondolatok szabad áramlását segítő vagy gátló mozzanatairól. Nemcsak a nyomtatott művek kiadásának és terjesztésének kérdéseiről, hanem a színházi cenzúráról s végül a filmek, a rádió és a TV műsorok ellenőrzéséről is szól.

A cenzúra fogalmát a lehető legszélesebb, a mindennapi nyelvhasználatnak megfelelő értelemben fogja fel, tudományos meghatározását nem is kísérli meg. Persze érdekes, hogy a filmek ellenőrzése Franciaországban egészen 1909-ig megy vissza — de vajon az, amit ma filmcenzú-

rának nevezünk, ugyanaz-e, mint a könyvek vagy színdarabok előzetes elbírálása a múlt századokban, amikor a cenzor nemcsak törölt vagy tiltott, de — erre éppen szerzőnk hoz élvezetes példákat — néha hozzá is költött ma érinthetetlen örökértéknek elfogadott remekművekhez? Nem kellene-e a cenzúra fogalmát erre a már száz éve végleg archaikussá vált, lényegében a feudális társadalmi renchez kötött eljárásra szorítani, mint tudományos műszót kizárólag erre lefoglalni? Kétségtelen, hogy a gondolat kifejezése, a betű terjesztése napjainkban is számtalan akadályba ütközik, háborúk esetén vagy fasiszta diktatúrákban különösen súlyos korlátozást szenved — de ezek az akadályok és korlátok jellegükben, minőségükben eltérnek az archaikus, történelmileg időhöz kötődő voltaképpeni cenzúrától. Ilyen felfogás mellett egyértelműbben lehetne megítélni a cenzúra szerepét s nem tévednénk a sajtószabadság és a vele való visszaélés megítélésének csak a dialektikus szemlélet alapján kikerülhető útvesztőjébe.

Tanulságos tévedés, amikor GABRIEL — ROBINET a cenzúra által törölt sorok üresen hagyásának vagy kipontozásának szuggeráló szerkesztői fogását az 1820-as évek francia lapjaiban véli először megtalálni. Ismerték ezt a hatásos módszert már a XVIII. század végi *Magyar Kurír* és *Magyar Újság* szerkesztői is. De bizonyára ők sem voltak elsők. A sajtó történetével összefüggő minden kérdés megoldásánál egyre inkább a nemzetközi összehasonlító módszernek kell előtérbe kerülni. Ennek a módszernek az igénybevételére GABRIEL—ROBINET maga ad sok meggyőző és érdekes példát gazdag tartalmú könyvének főleg első részében.

D. B.

Keynes, Geoffrey: A study of the illuminated Books of William Blake Poet — Printer — Prophet. Paris, 1965. Methuen and Co. LTD.

William Blake Poet — Printer — Prophet címmel publikálja a londoni Methuen & Co LTD azt a könyvet, mely a nagy angolművész sajátkezűleg illusztrált műveiből ad válogatást, Geoffrey KEYNES bevezető tanulmányával. A kiadvány rendkívül értékes, hiszen anyaga mind az irodalomtörténet, mind a művészettörténet részére egyedülálló érték. Ezt a sajátos művészetet teszi közkinccsé a könyv, megéleveníti azt a víziósort, azt a szemléletet, mely utánozhatatlanul és megismételhetetlenül speciális stílust teremtett. A lapo-

kat BLAKE saját maga állította elő, magakészítette titkos sajtóján, s a műveletet, mint mondta „elhalt öccse szellemétől tanulta.”

Illusztrációnak mondtuk, pedig tulajdonképpen műfajilag más ez, mint egy szöveghez kísérő képanyag. Nem feladata a képeknek hangulati és tartalmi kíséretet adni a szöveghez, nincs alárendelve itt az irodalomnak a képzőművészet. Egyenrangú fél mind a kettő, csodálatosan alakított együtteskompozícióval formálják közösen a gondolatot. Ha műfaját tisztázni akarjuk ennek a sajátos alkotásnak, akkor ezt kell elsősorban megértenünk: összefonódott, együttél a kép és az írás, s a rendkívül intenzív érzelmi kiáradást, melyet különös látomásai alakítottak, mindkettő egyenlő erővel közvetíti. Szinte érezzük is, hogy e belső, sajátos energia megfogalmazásához, ahhoz a lángoláshoz, amely érzelmi-alkotói énjét fűtötte, szükséges volt mindkét művészet, hogy tökéletesen megfogalmazza ezt a sejtelmes, titkos látomássort.

Vonalak, színek, fények izgalmá: ezek hivatottak a művek sejtelmességét, irrealitását fokozni és megeleveníteni. Zene a szöveg és ritmus a kép, nem köti megfontolás, logika ezt a belső vallomást. A testek legyőzik a gravitációt és a növények a dekoratív ornamentika hálójával fonják be a képteret. A szenvedélyek végletességét átélő művész vall itt önmagáról és a korról, a XVIII. század végének naivul érzelmes világáról. „Igazi hangja valami szinte gyermeki muzsika, mely mintha az őszöntőnek paradicsomából zengene ki... Igaz, a paradicsomban tigrisek rejtőznek. Ez az idillikus egy látnokot álcáz. Ebből a naiv autodidaktából proféta lesz.” Milyen egyszerűen jellemzi e szavakkal BABITS William BLAKE-t, mert összefoglalja mindazt, ami oly igen jellemző emberi és művészi magatartására. A szelidséget, mely szinte a gyermek ártatlanságával közelíti az élethez, az érzelmek kavargását, a szenvedélyek erejét és izalmát: hiszen ezek formálják színeit, vonalritmusát és költészetét. Néhány publikált lap jelképi erővel tömöríti egyéniségét: a „The Fly”, a gyermeki öröm szabadsága és tisztasága, tánc, önfeledtség és a megvédettség szimbóluma. A „The Garden of Love”, a szerelem dicsősége, az érzékek érzelmes himnusza, ahol a tiszta színeket bontottság, a valőrök gazdagsága váltja fel. Majd megjelenik az „őszöntők bölcs tigrisének” magányos alakja, „éjszakánk erdejének sárga lángja”, súlyosan és félelmet keltően. Elvárásolt tájba, félelmetesen szépséges vidékre vezetnek a gondolatok, ahol életre kelnek alakjai. Megoldhatatlan titkok között járt ez a művészet, ahol a „szem többet lát, mint amennyit

a szív tud”, így fogalmazza és jeleníti meg a „Visions of the Daughters of Albion” címlapján, vagy a halál biztos iszonyatát átélve „America a Prophecy”-ben. De a borzalmakat felváltja az öröm és az önfeledt nyugalom, a harmóniának és szépségnek ragyogása. Ilyenkor színei a szivárvány gazdagságától fénylenek, mert itt az ember a paradicsom örököse. Gyönyörűen szimbolizálja ezt a „The sleeping figures of Poetry and Painting” és nem véletlen, hogy éppen e gondolatnál találja meg a kép és a vers legköltőibb formáját.

A könyv szerkesztését dicséri, hogy a benne publikált művekből kiolvasható BLAKE egyénisége, emberi és művészi törekvései: az író és grafikus, a költő és a festő szétválaszthatatlan egysége. A legjellemzőbb lapokat adja a közönség elé arról a művészről, aki valóban költő, nyomdász és proféta volt egyszemélyben, mint ahogy érzékletesen a kiadvány címe megfogalmazza őt.

DÁVID KATALIN

Turner, E. S.: The shocking history of advertising. (Revised edition. London, 1965), Penguin Books, 299,5 l.

A népszerű kiadványok és olesó olvasmányok közismert sorozatában első ízben még 1952-ben megjelent kis könyv a hirdetésről most, javított új kiadása alkalmából úgy látszott, érdemes a bemutatásra. Hiszen a sorozat tudománynépszerűsítő kiadványai közt olyanok is voltak, mint a sajtóról szóló munka nem kisebb szakember, mint Wickham STEED tollából. TURNER szintén régi újságíró, amellet verseket és regényeket is írt.

Könyve bevezetésében hangsúlyozza, hogy a hirdetéseknek nem minden fajtáját és a hirdetési üzletnek nem minden ágabogát kívánja felfedni ebben a könnyed stílusban írt összefoglalásban. Nagyobb baj ennél, hogy a hirdetésügy történetét szántszándékkal Angliára és Amerikára korlátozza — sőt, Amerika is úgyszólván csak függelékként szerepel: ahol ismétlés veszélye fenyeget, ott egy-egy tény csak Angliával kapcsolatban mond el.

Ez az eljárás mindenesetre egy értékes, de negatív tanulsággal szolgál a könyv, a sajtó s a velük összefüggő gondolat- és hírterjesztő eszközök és módszerek vizsgálatánál. Az következik belőle, hogy ezeknek jóformán nincs *nemzeti* történetük. A folyamatok nagyjából egyezően vagy hasonlóan mennek végbe a világ minden táján. De éppen ezért, ha egy-egy új mód, típus, forma eredetét keressük, nem korlátozhatjuk a kutatást egyes országokra,

bármily vezető a szerepük a kultúra történetében. Hogy a jelen témánál maradjunk: kétségtelen, hogy a hirdetési ipar az angolszászoknál érte el legnagyobb kiterjedését, a gazdasági fontosság legfőbb magaslatát. Mégis, az első hirdetési „szakember” nem angol volt, hanem a francia RENAUDOT. Sőt, a hirdetés „feltalálásában” sokak szerint őt is megelőzte egy nem kisebb másik francia: MONTAIGNE. S miután az első angol újságok csak az 1620-as évekből ismeretesek, könyvünkben az első idézett hirdetés 1625-ből való, noha a kontinensen előbb volt már újság és újsághirdetés. Emile de GIRARDINnek, a hirdetési üzletre alapított oleo tőkés újság megteremtőjének, neve sem szerepel, mert francia volt.

Persze, az angol és amerikai példák anyaga annál gazdagabb. Az első csodadoktorok piruláitól az égre rajzolt szappanreklámig, sőt, a még alig bontakozó „tudatküszöb alatti” hirdetési módokig az érdekes példák százaít kapjuk a hirdetéssel üzőtt visszaélésekről. Aki a kapitalista újságkiadás, plakát-terjesztés módszereiről elretentő példákat keres — gazdag bányát talál Turnernél. Mintha az emberi hiszékenység kultúrtörténete mellett a ravasz-ságét is kidolgozná. Kár, hogy szintézisre, történeti összképre nem is törekszik.

Az angol és amerikai törvényhozásnak a hirdetés- és reklámbüro szabályozását illető intézkedéseit azonban gondosan figyelemmel kíséri: az idevonatkozó adatoknak a szakember is hasznát veszi.

Kár, hogy az élvezetes olvasmányt nyújtó, célkitűzésének megfelelően szórakoztatva oktató kis kézikönyv amúgyis gyér illusztrációi igen gyatra kivitelűek.

DA.

Chojecka, Ewa: Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI—XVIII wieku. Kraków, 1965. 162, 1 l. (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 95. Prace z historii sztuki. 3. z.)

Hat gazdagon díszített, kézirásos liber promotionum és liber diligentiarum van a krakkói Jagelló Egyetem birtokában. A promóciós könyvek a filozófiai kar doktorra avatásainak szíves jegyzőkönyvei, a liber diligentiarumok pedig az előadások és disputációk jegyzékét tartalmazzák az 1564—1782-es évekből.

Eleinte iniciálékkal s lapszéli növénydíszítésekkel illusztrálták a könyveket, majd ornamentális keretetéssel és kisebb

jelenetek képeivel is. Ezek a miniaturák nem művészettörténeti, hanem kultúrtörténeti szempontból jelentősek s a Jagelló Egyetem szellemi életének értékes forrásai. Mivel nem hivatalos célből készültek, őszinték, nem volt szükségük szépítésre. Készítői nem hivatásos festők, hanem az egyetem hallgatói és diplomásai. Ezért a több mint hétszáz miniatúra szerény művészi színvonalat képvisel.

A rajzok témája és stílusa igen különböző, ami természetes is, hiszen kétszáz éven át keletkeztek. Nagyrészt az egyetem mély krízisének idején készültek. Ez a válság csak a XVIII. század második felében, KOŁŁATAJ Hugo reformjaival ért véget. A képek színvonalára hatással volt az egyetemi (Szent Anna) templom építése is, amikor sok kiváló művészt alkalmaztak annak díszítésére. Ettől kezdve a miniatúrák már késő barokk stílusúak.

A szerző témák szerint részletesen elemzi az egyes miniatúrákat. Irodalmi témák: a küzdő Herkules, az akadémia és a tudomány hajója, Minerva szigete, az erény pálmája, a munka és dicsőség szentélye, az akadémia cirkusza, a bölcsesség kútja, akadémiai Parnasszus stb. CHOJECKA kimutatja azoknak az írott és nyomtatott könyveknek, beszédeknek és dicsőítményeknek a hatását, melyek a miniatúrákon tükröződnek. Megszemélyesített allegóriák csak a XVII. század végén, a humanista tradíció gyöngülésével tűnnek fel. A mitológiai témák azonban soha sem öncélúak, hanem moralizáló szándékkal szolgálnak.

Természettudományi témák a XVII. században jelennek meg, bár korábban a reneszánsz illusztrációk közt is vannak növénytani, csillagászati és anatómiai képek. Ilyen témák: a pithagoraszi ötszögű erőd, a földgömb, holdfogyatkozás, a Nap pályája az állatkör jegyeivel, a heliocentrikus világegyetem vázlata stb. Ezekben a témaválasztásokban már a racionalizmus hatása mutatkozik.

Az egyetem életéről, épületeiről és berendezéséről aránylag igen kevés a kép. Még leginkább a korabeli diák és professzori öltözeteket lehet megismerni. Jellemző, hogy az egyetemi ceremóniákat és szokásokat allegóriákban mutatják be. Leggyakoribb heraldikus dísz az egyetem címere, a két keresztbetett jogar. Az egyetem újjászervezésének háromszáz éves ünnepéről három miniatúrát találunk.

A XVI. századi miniatúrák a korszak humanista gondolkodásának kifejezői. Az olasz reneszánszból ered az az elmélet, hogy a költészet és a festészet összefonódik, („ut pictura poesis; ut rhetorica pictura”).

A képekre különböző filozófiai irányok és különböző stílusok hatottak. Olasz reneszánsz kép mellett németalföldi és fél népies hatású rajzok találhatók.

A XVII. század végén a humanista tradíció üres formává, túltengő barokk cikornyává fajult, nemcsak a versekben, hanem a miniatúrákon is.

A szerző, összehasonlítva képeit más középeurópai egyetemek kéziratok könyveinek miniatúráival, megállapítja, hogy az illusztrációk átlagszínvonala ugyan alatta marad a külföldi miniatúráknak, sokaságukkal és témagazdagságukkal mégis oly élő és jellegzetes karakterét adják a Jagelló Egyetem szellemi kultúrájának, mint egyetlen más egyetem festésze sem.

Hozzáfűzhetjük, hogy a mi egyetemünk filozófiai karának csupán egyetlen kései promóciós könyve maradt fenn a XVIII. századból, (melyet az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratára őriz) s ez nincs díszítve, még iniciálékkal sem.

IZSÉFY EDIT

Facsimile Querschnitt durch alte Zeitungen und Zeitschriften. Idee und Planung v. Rudolf Streit-Scherz u. Heinz Klüter. Bd. 1—5. Bern—Stuttgart—Wien—München, 1963—1965, Scherz.

Egy történeti korszak immanens megközelítésének legjobb eszköze a korabeli sajtó tanulmányozása. Az elmúlt százszázötven év történetének kutatói ezen a téren elsősorban az anyag bősége ejtheti zavarba, másrészt a régi hírlapok és folyóiratok nem is mindig és nem mindenütt hozzáférhetőek. E nehézségeken kíván segíteni a fenti sorozat, mely bő facsimile válogatást ad egy-egy németországi folyóirat ill. hírlap anyagából, sajtótörténeti bevezetővel és a szemelvényeket kommentáló jegyzetekkel.

A kötetek felépítése egységes: az élen egy rövid, inkább érzelmi-hangulati bevezető áll, mely kijelöli a lap korában elfoglalt helyét és jelentőségét. (A második kötet bevezetőjét Golo MANN írta.) Ezután következik a lap történetének behatóbb ismertetése, a főbb munkatársak rövid életrajza, a lapra vonatkozó bibliográfia. A facsimile rész foglalja el természetesen a legnagyobb helyet: folyóiratoknál kb. 180—190 egész oldalt, ívrét nagyságú hírlapoknál ez a felére csökken. A válogatást bő kommentáló jegyzetek kísérik, melyek megvilágítják a korabeli eseményeket s minden különösebb előtanulmány nélkül a mai olvasó számára is hozzáférhetővé, sőt élvezhetővé teszik a szemelvényeket.

Amit egy-egy több évtizeden át fennállott lapról ilyen formában adni lehet, az természetesen csak gyors keresztmetszet, ízelítő, további kutatásra csábító. A lap jellege, iránya, stílusa, szerkesztési módja mint cseppben a tenger, már ennyiből is tükröződik: a történész forráskutatásait nem pótolja, de jó segédeszköz számára. A kiadvány célja nem is szigorúan tudományos: a szerkesztők ebben a sajátos formában nyújtanak történelmet, elsősorban politikai- és kultúrtörténetet minden érdeklődő számára.

A bemutatott lapok köre az eddig megjelent kötetekben a következőképpen alakult. *Die Gartenlaube* (1853—1944. Lipcse) a képes polgári családi hetilap, a „Familienblatt” típusa. A múlt században hihetetlen népszerűségnek örvendett Németországban, előfizetőinek száma elérte a 382.000-et. (Hozzátehetjük, hogy külföldön, így Magyarországon is óriási volt az olvasottsága és nem is csupán a német anyanyelvűek között.) Alapítójának, Ernst KEILnek szellemében kezdetben demokratikus orientációjú, (a poroszok 1863-ban rövid időre be is tiltják) 1870/71 után azonban a kispolgári-nyárspolgári szentimentalizmus hű tükörképe. MARLIT giccsregényei első nyomtatásban itt jelentek meg folytatásokban 1865 és 1885 között; ekkor éri el a lap a csúspéldányszámot. Tudománynépszerűsítő cikkei viszont magas színvonalúak, a munkatársak közé tartozott A. BREHM is. A századfordulón azonban a lap hanyatlani kezd, a modernebb szellemű képes magazinokkal már nehezen bírja a versenyt, de ennek ellenére — önmagát túlélve — még csaknem fél évszázadig fennállott.

A *Simplicissimus* (1896—1944. 1953-München) polgári-liberális szatirikus képeslap, melynek munkatársi gárdája olyan neveket sorakoztat fel, mint Thomas MANN, Heinrich MANN, F. WEDEKIND, A. SCHNITZLER, R. M. RILKE, L. THOMA, K. TUCHOLSKY, E. KÄSTNER stb. A lap fénykora az első tizennyolc év, amikor vezető harcos orgánuma a haladó polgári köröknek s éles szatírával támadja a társadalmi visszasságokat. Támadásainak fő célpontja a porosz „Obrigkeitsstaat”, képviselőinek főbb típusait is megteremti és éles gúnyjal ostromozza. 1914-ben a lap behődöl a szélsőséges nacionalista áramlatnak s csak a húszas években vált hangja újra radikálisra. Egészen 1933-ig küzd a fasizmus ellen írsaival, karikatúráival, — a hatalomátvétel után azonban teljesen a propaganda-minisztérium irányítása alá kerül. Találón jegyzi meg a lap életrajzírója, hogy a lap humora akkoriban annyiból állt, hogy a figurák a képeken nevettek.

A lap 1953-tól újra megjelenik Münchenben, de az egykori *Simplicissimus* társadalmi—művészi rangját nem éri el.

A *Frankfurter Zeitung* (1866—1943. Frankfurt am Main) nagypolgári liberális lap, típusa a komoly hangvételű, megbízható információkra támaszkodó újságnak. L. SONNEMANN alapítja bizonyos kezdeti előzmények, ill. betiltások után, (1856: *Geschäftsbericht*, *Frankfurter Handelszeitung*, majd *Neue Frankfurter Zeitung*, ez utóbbit tiltják be a poroszok) s benne BISMARCK politikáját támadja továbbra is. Egy-egy élesebb hangvételű cikk nem egyszer börtönbüntetést vont maga után. A lapnak egész fennállása óta jelentős részét foglalta el a neves gazdasági szakértők által szerkesztett „Handelsteil”. A polgári és polgári értelmiségi olvasóközönségnek szánt lapot 1917-ben 170.000 példányban nyomták, a hitleri időkben is 100.000 példány fölött kelt el. Az újság egészen 1934-ig megőrizte politikai-pénzügyi függetlenségét, ekkor a lap tulajdonosa, H. S. SONNEMANN emigrálni volt kénytelen s a főrézsvényes az I. G. Farben-industrie lett. A lap szemleli vezetése a katolikusok kezébe került s a hitleri idők „belső emigrációjának” vált központjává. Objektivitásából egyre kevesebbet tudott megőrizni, de 1943-ban így is betiltották. Kiadási joga 1958-ban átszállt a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-hoz.

Nem hisszük, hogy a sajtó- és kultúrtörténetnek komoly szolgálatot tettek volna a szerkesztők a *Das Reich* (1940—1945. Berlin) c. nemzeti-szocialista hetilapnak a sorozatba iktatásával. Az OBSERVER mintájára szerkesztett lapban a náci birodalmi gondolatot hirdették, az „új Európa” általuk elképzelt rendjét népszerűsítve. Mivel a lapot külföldi, elsősorban a megszállt országokban való terjesztésre is szánták, igyekeztek benne kulturált, európai hangot megütni, sőt „párton-felülinek” is beállítani. Ez utóbbi igyekezet teljesen feleslegesnek bizonyult: GÖBBELS minden héten megjelenő vezércikkei ez iránt semmi kétséget nem hagytak. A német értelmiség és tisztikar azonban mégis szívesebben olvasta, mint a náci párt hivatalos lapját a

Völkischer Beobachter-t; a példányszám 1944-ben 1,400.000-re rúgott. (Állítólag a semleges Svájcban is 50.000 előfizetője volt.)

A másik nagy múltú politikai-szatirikus hetilap a berlini *Kladderadatsch*, (1848—1944) alapítói A. HOFMANN könyvkereskedő-kiadó és D. KALISCH bohózatíró. A forradalomban született lap a betiltás feloldása után is baloldali-liberális maradt, nagy népszerűsége tett szert s jelentős közvéleményformáló erővé vált. A 48-as nemzedék kihalása után azonban iránya megváltozott, 1886-tól már Bismarck-ot támogatta. A liberális hang rovására egyre inkább a nacionalizmus nyomult előtérbe, a húszas években már nyíltan jobboldali s Hitler hatalomrajutását mint egy jobb korszak eljöveteletét üdvözölte.

A szemelvényeket kísérő bevezetők és kommentárok — néhol hangsúlyozottan és szándékkal — nem értékelnek szigorú kritikával s általában objektív bemutatásra törekednek. A szerkesztők jó arányérzékére vall, hogy a lapok haladó korszakaiból jóval több oldalt közölnek s a fasiszta idők-ből általában meglegednek néhány oldalt bemutatásával. A kötetek külső kiállítás mintaszzerű, a kifogástalan minőségű facsimilek és a modern tipográfia szerencsés együttesben olvadnak össze.

A szép kiadvány láttán önként adódik a kérdés: nem lehetne egy hasonló sorozatot indítani a magyar sajtótörténet köréből is? Régi és nagy múltú satirikus lapjaink, mint pl. a *Borsszem Jankó*, *Bolond Istók* elsőként kínálkoznának, de sor kerülhetne egyéb lapokra és hírlapokra is. S ha könyvkiadásunk luxusnak tartaná egy folyóiratnak egy teljes kötetet szentelni, elképzelhető egy-egy korszak fontosabb sajtótermékeinek keresztmetszetét adni jól összeválogatott hasonmás lapokból.¹

SOMKUTI GABRIELLA

¹ Ilyen indítvány a Magyar Könyvszemle hasábjain hangzott már el egyszer. (*Magy. Könyvszle.* 1963. 252. 1.) (Szerk.)

BIBLIOGRÁFIÁK

A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája. (1919—1938) Összeáll. és bev. BOTKA Ferenc. Bp. 1966. Akadémiai Kiadó. 376 l.

Irodalomtörténeti kutatásunk mind nagyobb érdeklődéssel és tervszerűséggel kezd foglalkozni szocialista irodalmunk kezdeteivel, és így természetesen fordul az első világháború után a szomszéd államokban, elsősorban a szabadabb légkörű Csehszlovákiában létrejött magyar nyelvű szocialista irodalom felé.

Mint ismeretes, a csehszlovákiai magyar munkássajtó felettebb gazdag irodalmi vagy irodalomtörténeti vonatkozású anyagban. Ez az anyag természetesen nemcsak irodalmi és irodalomtörténeti, hanem sajtó- és művelődéstörténeti szempontból is igen jelentős. A kutatók részéről eddig még módszeresen fel nem tárt hatalmas halmazban nyilván számos olyan írásmű lappang, amelynek első közlési helye Csehszlovákiában volt, és talán azóta sem került utánközlésre a hazai sajtóban vagy könyvkiadásban. S jóllehet e mű, amely először tárja fel és foglalja rendszerbe ezt az anyagot, korántsem lép fel a teljesség igényével (hiszen a szocialista, illetve népfront sajtó egy elég tekintélyes részét — több okból — nem vette vagy nem vehette figyelembe), mégis nagy értéket képvisel, összeállítás és kiadása jelentős tétnek számít. Botka úttörő jellegű bibliográfiája nemcsak megkönnyíti a tájékozódást és a kutatást, hanem egyben új feladatok vállalására is serkent: olyan jelenségekre vagy összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek a bibliográfia megjelenése előtt, fel sem merülhettek, illetve fel sem tűnhettek, mert feledésbe mentek vagy ismeretlenek voltak.

A bibliográfia gyűjtőköre a fentebb jelzett korlátozások ellenére helyesen alakult. A szerző nagyon helyesen nem vette figyelembe az újságírók (ANDREÁNSZKY István, JELEN Mihály stb.) vagy író-politikusok (FEHÉR Ferenc, FÉNYES Samu stb.) valamennyi megnyilatkozását. Nevezetesen azokat, amelyek tisztavirág életű napi eseményekhez fűződtek, vagy ismeretterjesztő, illetve közéleti szereplésükkel függtek össze. Ugyanakkor következetesen felvette néhány jelentős szerző (FÁBRY Zoltán, GÁBOR Andor, KASSAI Géza stb.) irodalmi riportját, vagy harcok publicisztikai írását. Egy másik — ellentétes előjelű és mindenképpen csak fájlaható — megszorítás az volt, hogy a bibliográfia összeállítójának néhány időszaki sajtóorgánium feldolgozásáról teljesen le kellett

mondania, mert a különböző könyvtárakban őrzött évfolyamok rendkívül hiányosak, bizonyos esetekben pedig a feldolgozott időszaki kiadványok egy részénél a teljességre törekvést megghiúsította az a körülmény, hogy a hiányzó számok sehol sem voltak fellelhetők. Így nem került sor például a hírlapok közül a Csehszlovákiai Kommunisták Pártjára vonatkozóan megjelent hetilapjára, a *Munkás Újságnak*, a folyóiratok közül pedig a BARTA Lajos szerkesztette *Világnak*, a *Sarló* kiadásában megjelent *Vetés* négy számának, a haladó fiatalok *Indulás* folyóiratának, valamint több más sajtóorgánumnak még részbeni feldolgozására sem. Ez különösen az újságvári *Munkás Újság* esetében hiányolható. E csaknem két évtizeden át megjelent hetilap munkatársai között szerepeltek ugyanis BARTA Sándor, GERGELY Sándor, HIDAS Antal, ILLÉS Béla, KARIKÁS Frigyes, KAHÁNA Mózes, MADARÁSZ Emil, valamint Henry BARBUSSE, Fjodor PANFJOROV és mások. Irodalmi anyag kieséséről van tehát szó, amely az adott bibliográfia szempontjából nem közömbös.

Anyagának szerkesztésében a szerző általában a megszokott elvekhez tartotta magát, ezektől csak annyiban tért el, hogy — a gyűjtés csehszlovákiai jellegét kiemelve — hármas tagozást alkalmazott. Az első részben a magyar, második részben a csehszlovák, a harmadik részben pedig a külföldi irodalmat rendszerezte. A csehszlovák anyag kiemelésé az irodalmaink között kialakult kapcsolatokra utal és módot ad a kölcsönhatások vizsgálatára.

Az anyag zömét, mintegy négyötödét a magyar — és ezen belül a csehszlovákiai mellett a magyarországi, romániai, jugoszláviai és Szovjetunióbeli — rész teszi, ami a szomszéd államokban élő magyarok haladó, antifasiszta mozgalmával való kapcsolatokról tanúskodik, s mindössze egyötödét alkotja a cseh és szlovák, illetve külföldi rész.

A magyar anyag valóban meglepően nemcsak mennyiségével, hanem témaköre gazdagságával, változatosságával, sokrétűségével. Különösen gazdag és érdekes irodalmi anyaggal vonul fel benne BALOGH Edgár, BARTA Lajos, FÁBRY Zoltán, GÁBOR Andor, MÁCZA János, TAMÁS Aladár és VASS László, de aktív tevékenységről tanúskodik HIDAS Antal, ILLÉS Béla, ILLYÉS Gyula, JÓZSEF Attila, KASSAI Zoltán, KASSÁK Lajos, MÉLIUSZ József, RÉVAI József, SELLYEI József, VERES Péter és mások anyaga is. Aki tud a sorok között olvasni, annak erről a területről

aligha adhatnánk izgalmasabb olvasmányt a kezébe, mint ezt a bibliográfiát. Néhány beavatottan kívül ki tudta, vagy ki emlékezett például arra, hogy GÁBOR Andor számos írása a csehszlovákiai sajtóban Robogó Máté néven jelent meg, GEREBLYÉS László pedig hol GÓBÉ László, hol pedig ORONDI András néven publikálta verseit. A bibliográfiát lapozgatva meglepetéssel állapítjuk meg, hogy MÁRAI Sándor egyik első verse, az *Amerika* a szocialista *Kassai Munkás* hasábjain látott napvilágot 1919. október 11-én, a *Munkás* 1921. május 1-i és június 12-i száma pedig BABITS-verseket közölt.

BOTKA Ferenc a hatalmas anyagot nagy körültekintéssel, alaposan gyűjtötte össze és rendezte el. Külön értéke a bibliográfiának, hogy közli a feldolgozott kiadványok könyvészeti leírását, a források időrendi áttekintését, a kevésbé ismert szerzők adatait, s végül — nyilván nem kevés utánjárás és kutatás eredményeként — a nevek azonosítását, valamint az álnevek és szignók feloldását. A szerző lelkiismeretes, pontos munkája ellenére itt-ott mégis becsúszott a szövegbe elírás vagy sajtóhiba. Így például a cseh, illetve a szlovák anyagban ARNOŠT helyett ARNOST (275. l.), HALAS helyett HALAŠ (276. l.), PUJMANOVÁ helyett PUJMANOVA (278. l.), LUKÁČ helyett LUKAČ (280. l.) szerepel. A 280. lapon egy bibliográfiai adatban három hiba is előfordul: JILEMNICKÝ helyett JILEMNICKY, BÁLENTKA helyett BÁLENKA, és „Egy szem cukor” helyett „Egy sem ember” került a könyvbe. Előfordulnak eltérések is az akadémiai átírási szabályoktól: (EHRENBURG, FALYEJEV, HERZEN — 231. és 232. l.). A szovjet, illetve orosz szerzőknél BOTKA általában feltünteti az utó- és atyai nevet. Egyes esetekben azonban ez elmarad. Így például ZASZLAVSZKIJ ismert irodalomtörténész és publicista neve mellől is elmaradt az atyai név: Joszifovics (347. l.).

A bibliográfia kétségtelenül jól és megbízhatóan tájékoztat arról az értékes irodalmi anyagról, amely több évtizeden át különböző napi- és hetilapokban, folyóiratokban és más időszaki kiadványokban volt eltemetve. Aki a magyar szocialista irodalom előzményeit, indulásának körülményeit vizsgálja, kutatja, vagy valamelyik jelentősebb írónk életművét monografikusan dolgozza fel, e könyvben készen kapja a szükséges forrásanyagok jegyzékét. De utal e mű bizonyos régen esedékes feladatokra is. Olyan adósságokra, mint a fiatalon elhunyt VASS László vagy SÁRKÁNY Oszkár életművének feltárására, szerte a sajtóban megjelent tanulmányaik, cikkeik kiadására stb.

Ebben van BOTKA Ferenc bibliográfiájának értéke és érdeme. Szeretnők remélni, hogy a műve kiegészítő részét alkotó anyag kiadása nem várat majd sokáig magára.

SÁNDOR LÁSZLÓ

The Concise Cambridge Bibliography of English Literature 600—1950. Edited by George WATSON. Cambridge University Press. Cambridge 1965. Second Edition.

A *Concise Cambridge Bibliography of English Literature* 1958-i első kiadása iránti állandó bel- és külföldi érdeklődés tette szükségessé 1965-i, második, javított és bővített kiadását.

A bibliográfia bevezető része referenz műveket, általános történelmi és kritikai munkákat, a verstannal, az angol nyelvtannal, könyvnyomtatással és könyvkereskedelemmel foglalkozó könyveket, valamint szótárakat sorol fel. A továbbiakban a bibliográfia az angol irodalmat hat korszakra osztja: ó-angol (600—1100), középanyol (1100—1500), a reneszánsz és a restauráció irodalma (1500—1660), a restauráció és romantika kora (1660—1800), a XIX. század irodalma és a XX. század 1950-ig.

A szerkesztő minden egyes korszakot általános irodalomtörténeti bibliográfiával vezet be, ezután következnek a szerzők alfabetikus sorrendben. Az egyes szerzőknek szentelt részekben először legfontosabb műveik annotált bibliográfiáját közli, majd pedig a műveikről írt kritikák és életrajzi művek jegyzéke következik. Érdekes megjegyezni, hogy míg az első kiadásban a kritikai cikkeken volt a hangsúly, ez most a könyvek javára tolódott el. A bibliográfiában szereplő szerzők Henry JAMES és T. S. ELIOT kivételével brit angolok, amerikai és a nemzetközösségi országok íróit, költőit WATSON nem vette fel művébe.

Összesen mintegy 400 szerző szerepel az összeállításban, a *Cambridge Bibliography of English Literature*-ben első helyen álló szerzők közül valamennyit, a másodrendűeknek minősítettek közül pedig csak a legfontosabbakat tünteti fel.

A szerzői rész beosztása a következő: a szerző neve, születésének és halálának időpontja, a kiadás időrendi sorrendjében összegyűjtött legjelentősebb művei, levelei, cikkei, általános bibliográfia, kritikai tanulmányok.

A *Concise Cambridge Bibliography of English Literature* csak a legfontosabb korai kiadásokat tünteti fel; a legelső és a szerző által javított kiadást, melynek szövege a legtöbb esetben a modern kiadások alapjául szolgál.

A Concise Cambridge Bibliography of English Literature második kiadása az elsőhöz hasonlóan könnyen kezelhető, és világos áttekinthető képet ad az angol irodalom 14 évszázadáról.

SZENTMIHÁLY ANDREA

Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. [Szerk. Miloš Pajković.] Beograd, 1964. 18, 824 l.

A jugoszláv Hadtörténeti Intézet (Vojnoistorijski institut) 1959-ben kezdte el a Nemzeti Felszabadító Háború időszakában megjelent szellemi termékek teljes bibliográfiájának összeállítását. A tizenhét tagú gyűjtő gárda és a kilenc tagú szerkesztőség munkájának eredménye ez a hatalmas kötet, amely mind az összegyűjtött anyag gazdagságával, mind pedig a feldolgozás és elrendezés módszerével a jugoszláv bibliográfiai munka igen magas színvonalát dicséri. A munkában helyet kaptak az önállóan megjelent könyvek, füzetek (a többszöri kiadások külön-külön felvéve) valamint a periodikus sajtótermékek, mint folyóiratok, heti- és napilapok és egyéb időszakos kiadványok. Kimaradtak a feldolgozásból az önállóan megjelent hirdetések, röpcédulák, kiadványok, karikatúrák és plakátok. Ezeknek egy része még összegyűjtésre vár. A közzétett anyag így összesen 9.558 bibliográfiai egységet tartalmaz. Az egyes tételek szokásos kidolgozásán kívül mint igen jelentős többletet kell megemlítenünk, hogy minden sajtóterméknél meg van adva a jelenlegi lelőhelye. Fontos ez különösen a periodikus kiadványoknál, amelyekből igen gyakran csak néhány szám jelent meg és az is aránylag szűk körben vált ismertté. A feldolgozási részt tizenöt különböző mutató egészíti ki, közöttük egy olyan is, amely a nem délszláv nyelvű nyomtatványokat regisztrálja (801. l.), s ebben hat magyarnyelvű tétel is szerepel.

A korszak politikai- és hadtörténetével valamint irodalmával foglalkozók e művel igen jól használható, kényelmes segédeszközök kaptak.

HADROVICS LÁSZLÓ

Briant, E(ric) T(homas): Music librarianship. A practical guide. (Repr.) London (1963), Clarke. XI, 503 p. 6 t.

T. E. BRIANT a Borough Library of Widnes (Lancashire) könyvtárosa összeállításában megjelent compendium a mű két főrészében zenei könyvtári alapsme-

reteket tartalmaz és egy — a zenei könyvtár alapgyűjtőkörének kialakításához nélkülözhetetlennek tartott művekből összeállított és annotált — ajánló bibliográfiát. Felépítését tekintve első pillantásra a mű tehát a McCOLVIN—REEVES-féle Music libraries c. gyűjteményhez hasonlóan, annak példájára készült. Ez azonban csak szerkezeti hasonlóság.

Műve első főrészének bevezetésében, a „Music Library Administration” c. fejezetben BRYANT az általános érvényű könyvtári ismeretanyagnak a zenei könyvtárra, mint speciális gyűjteményre vonatkozó alapvető irányelveket vizsgálja figyelemreméltó részletettséggel. Itt nemcsak a tényleges adminisztratív és technikai vonatkozásokban nyújt hasznos segítséget, hanem az olvasók körének vizsgálata, a zenei könyvtári funkciók, a zenei könyvtáros hivatás jól összefogott elemzésével hasznos gondolatokat vet fel. A következő fejezetben számos referencia mű és a legfontosabb zenei folyóiratok szemléjét adja. A következő két fejezetet a címléírás és osztályozás kérdéseinek szenteli az idevágó szakirodalom egy részének az ismertetésével együtt. A címléírás rész részletesen kitér valamennyi problémára és különösen jól summázza a tárgyszókatálogos kérdéseit. Az osztályozásról szóló fejezet BLISS, CUTTER, DEWEY, a Library of Congress, COATES és McCOLVIN osztályozási rendszereinek analitikus ismertetése. Ezt követően elsőként összefoglalja a hanglemeztárakkal kapcsolatos tudnivalókat. Igen fontos része ez a műnek, hiszen a zenei könyvtárak gyűjtőkörébe vágó, ezen igen fontos auditív kiadványokról eddig nem jelent meg hasonló összefoglalás. A hanglemeztárak egész működési területe — akár önálló, akár zenei könyvtári különgyűjteményként fungáljon az —, most van kialakulóban. Az irányelvek megfogalmazása, az igen nagyszámú és fejlett angolszász lemezgyűjtemények problémaköreinek ismertetése tehát nagyon nagy érdeklődésre tarthat számot. Appendice I. jelzéssel az első főrész végén a zeneirodalom és zeneművek tárgyszójegyzékét találhatjuk, melyek segítségével BRYANT a zenei könyvtár tárgyszókatálogosát kívánja felépíteni.

A könyv második főrésze három fejezetre és három mutatóra tagolódik. A három fejezet az instrumentális, a vokális zene, valamint a kispártitúrák annotált bibliográfiája. A felsorolt műveket (a) — (e) jelzésekkel — a beszerzés szükségessége szerinti öt kategóriának megfelelően — látja el. (A kispártitúráknál hét kategóriát állít fel.) Minden főcsoportot általános bevezetővel, majd az ajánlott művekről szóló rövid megjegyzésekkel (mint nehézségi fok,

stb.) lát el. Ezek a tájékoztatások azonban inkább sortínter jelleűűek és helyenként nagyon szubjektívnek hatnak.

A három appendix: II. a második főrészben felsorolt, a zeneszerzők betűrendjében közölt index; III. a fontosabb zeneműkiadó és az angliai terjesztőiket, valamint azok címét; IV. a zeneoktatási módszertanok és hangszeriskolák, hangszerek szerint csoportosított jegyzékét adja. Ezt követően az egész kompendium általános mutatóját találhatjuk.

Miként annakidején McCOLVIN-REEYES művével kapcsolatban is rámutathattunk, BRYANT könyvére is érvényes, hogy minden kiválósága mellett is erősen egyoldalú mű. Nagy és tiszteletreméltó apparátussal ismerteti a zenei könyvtári alapismereteket — de csak az angolszász gyakorlatot. Nem más ez a mű tulajdonképpen, mint az angol és amerikai közművelődési zenei könyvtárosok tankönyve. Ez mindkét főrészben egyértelműen jelentkezik. Az első főrészben — hogy csak egy röpke példával él-

jünk — az általános enciklopédiák és lexikonok ismertetésénél nem beszél sem az MGG-ről, sem a Riemannról, hogy a kisebb jelentőségűeket ne is említsük, de nem ismertet egy fontosabb nem-angol zenei folyóiratot sem. Különösen meghökentető és elgondolkoztató ez a második főrészrel kapcsolatosan, ahol a művek főrésze a bécsi klasszicizmus és az impresszionizmus közti időszakra esik. Másod- harmadrendű komponisták több művel szerepelnek, mint pl. Igor SZTRAVINZSKIJ, hogy BARTÓK Bélát ne is említsük. Teljesen hiányzanak a legújabb irányzatok. SCHÖNBERG három, Berg négy művel szerepel, WEBERNRŐL említés sincs, nem beszélve a többi, ma már világviszonylatban is jól ismert komponistáról NONOTÓL STOCKHAUSENIG és PENDERECKITŐL LUTOSŁAWSKIIG.

E néhány megjegyzésünk, melyet a tárgyilagosság megkövetel — nem mond ellent annak a ténynek, hogy a könyv maga nemében igen kiváló és nagy segítség lehet a zenei könyvtárosoknak.

J.

TARTALOM

<i>Mezey László</i> : A latin írás magyarországi történetéből III. Az írásbeliség intézményeinek írástechnikája	285
<i>Kókay György</i> : Rát Máttyás rőpirata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében — Máttyás Ráts Flugschrift gegen Josef II. im Interesse der ungarischen Sprache	305
<i>Fabó Irma</i> : A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910—1914. — Development of the radical newspaper „Világ“ („World“).....	317

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter</i> : A Bedegi Nyáry familia nyomtató mestere: ifjú Klősz Jakab	331
<i>Semmelweis, Karl</i> : Ismeretlen XVI. századi nyomda a mai Burgenland területén	338
<i>Dán Rőbert</i> : Újabb adatok a sárospataki nyomda történetéhez	345
<i>Vértesy Miklő</i> s: Kronogram minden sorban	346
<i>Scheiber Sándor</i> : Hermányi Dienes Jőzsef Talmud-kompendiumának egy kéziratós példánya	347
<i>Tardy Lajos</i> : Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és munkássága	349
<i>Páricsy Pál</i> : A könyvforgalmi zár (1915—1918).....	362

MAGYAR KŐNYVESHÁZ

<i>Nagy Barna</i> : Ismeretlen Méliusz-nyomtatvány Genfben.....	366
<i>Holl Béla</i> : Ein unbekannter Klausenburger Melanchthon-Druck aus dem XVI. Jahrhundert	376

FIGYELŐ

<i>D. B. Vécsey Jenő</i>	386
<i>D. B. Trőcsányi Zoltán</i> nyolevan éves	387
<i>Sz. J.</i> : Az Országos Könyvtári és Dokumentációs Tanács	389
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 1966. évi konferenciája	390
<i>Nagy Lajos</i> : A FID C/3 Bizottság budapesti (14.) ülősszaka és az állam- és jogtudomány könyvtári és dokumentációs osztályozásának továbbfejlesztése.....	392
<i>Gábor Dénes</i> : Kurrens nemzeti bibliográfiák Romániában	397
<i>H. Lakatos Éva</i> : NDK könyvkiállítás	399
<i>H. Lakatos Éva</i> : Francia könyvkiállítás	400
<i>N.</i> : Olvashatatlaná válnak a Holt-tengeri tekercesek — Restaurálták az Olmützi Bibliát	401

SZEMLE

<i>Staud Géza</i> : A magyar színháztörténet forrásai. Bp. 1962—63. I—III. (Ism. <i>Pukán-szky Kádár Jolán</i>)	402
<i>Bibliothek und Wissenschaft. Ein Jahrbuch</i> , hrsg. von Heidelberger Bibliothekaren. Bd. II. Wiesbaden, 1965. (Ism. <i>Vizkelety András</i>).....	403
<i>Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag</i> dargebracht. Wiesbaden, 1965. (Ism. <i>Tóth András</i>)	404
<i>Hubay Ilona</i> : Incunabula der Universitätsbibliothek Würzburg. Wiesbaden, 1966. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
<i>Mistler, Jean</i> : La Librairie Hachette de 1826 à nos jours. Paris, 1964. (Ism. <i>Engel Pál</i>)	406
<i>Denoyer, Pierre</i> : La presse moderne. Paris, 1965. (Ism. <i>Da</i>).....	407
<i>Gabriel-Robinet, L.</i> : La censure. Paris, 1965. (Ism. <i>D.B.</i>).....	408
<i>Keynes, Geoffrey</i> : A study of the illuminated Books of William Blake Poet—Printer—Prophet. Paris, 1965. (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	408
<i>Turner, E. S.</i> : The shocking history of advertising. Revised ed. London, 1965. (Ism. <i>Da</i>)	409
<i>Chojecka, Ewa</i> : Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI—XVIII wieku. Krakow, 1965. (Ism. <i>Izsépy Edít</i>)	410
<i>Facsimile Querschnitt durch alte Zeitungen und Zeitschriften. Bd. I—V.</i> Bern—Stuttgart—Wien—München, 1963—1965. (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	411

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája. Összeáll. és bev. Botka Ferenc.</i> Bp. 1966. (Ism. <i>Sándor László</i>)	413
<i>The Concise Cambridge Bibliography of English Literature 600—1950.</i> Cambridge, 1965. (Ism. <i>Szentmihály Andrea</i>)	414
<i>Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.</i> Beograd, 1964. (Ism. <i>Hadrovics László</i>)	415
<i>Briant, E. T.</i> : Music librarianship. London, 1963. (Ism. π)	415

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mezey</i> : Contributions à l'histoire de l'écriture latine en Hongrie. III. La technique de l'écriture des institutions et l'emploi des formules écrites.....	285
<i>Gy. Kókay</i> : La défense de la langue hongroise dans une brochure de Mátyás Rát contre l'empereur Joseph-II. Avec résumé en allemand	305
<i>I. Fábó</i> : Le développement de la presse radicale: l'histoire du journal „Világ” de 1910 à 1914. Avec résumé en anglais	317

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. I. Kovács—P. Kulcsár</i> : Le typographe de la famille Bedegi Nyáry: Jakab Klösz fils	331
<i>K. Semmelweis</i> : Une imprimerie inconnue du Burgenland au XVI ^e siècle.....	338
<i>R. Dán</i> : Contributions nouvelles à l'histoire de l'imprimerie de Sárospatak.....	345
<i>M. Vértessy</i> : Chronogramme dans toutes les lignes	346
<i>S. Scheiber</i> : L'exemplaire manuscrit du compendium du Talmud par József Hermányi Dienes	347
<i>L. Tardy</i> : La vie et l'oeuvre d'un journaliste et bibliothécaire hongrois de la fin du XVIII ^e siècle	349
<i>P. Páricsy</i> : Mesures prohibitives contre l'importation des livres en Hongrie pendant la première guerre mondiale (1915—1918)	362

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>B. Nagy</i> : Un ouvrage inconnu de Méliusz retrouvé à Genève.....	366
<i>B. Holl</i> : Une édition de Melanchthon imprimée à Kolozsvár au XVI ^e siècle.....	376

CHRONIQUE

<i>D. B.</i> : In memoriam Jenő Vécsey	386
<i>D. B.</i> : Le quatre-vingtième anniversaire de Zoltán Trócsányi	387
<i>I. Gombocz</i> : La conférence de l'IFLA	390
<i>L. Nagy</i> : La 14 ^e session de la Comité C/3 de la FID à Budapest et la continuation à développer de la classification bibliothécaire et documentaire de la science du droit.....	392
<i>D. Gábor</i> : Bibliografia Republicii Populare Române (Les bibliographies nationales courantes en Roumanie)	397
<i>É. Lakatos</i> : L'exposition du livre allemand	399
<i>É. Lakatos</i> : L'exposition du livre français	400

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Staud Géza: A magyar színháztörténet forrásai (<i>J. Pukánszky-Kádár</i>).....	402
Bibliothek und Wissenschaft (<i>A. Vízkelety</i>)	403
Buch und Welt (<i>A. Tóth</i>)	404
Hubay, Ilona: Incunabula der Universitätsbibliothek Würzburg (<i>G. Borsa</i>)	405
Mistler, Jean: La Librairie Hachette de 1826 à nos jours (<i>P. Engel</i>).....	406
Denoyer, Pierre: La presse moderne (<i>Da</i>)	407
Gabriel-Robinet, L.: La censure (<i>B.D.</i>)	408
A study of the illuminated books of William Blake (<i>K. Dávid</i>).....	408
Turner, E. S.: The shocking history of advertising (<i>Da</i>).....	409
Chojecka, Ewa: Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI—XVIII wieku (<i>E. Izsépy</i>)	410
Facsimile Querschnitt durch alte Zeitungen und Zeitschriften (<i>G. Somkúti</i>).....	411

BIBLIOGRAPHIES

A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája (<i>L. Sándor</i>)	413
The concise Cambridge bibliography of English Literature 600—1950 (<i>A. Szentmihály</i>)	414
Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945 (<i>L. Hadrovics</i>)	415
Briant, E. T.: Music librarianship. London, 1963. (<i>π.</i>)	415